

કિસ્સે-એ-ગુલેસ્તાનબાનુ.

KISSE - I - GULESTANBANU.

RUSTAM B. PAYMASTER.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૬૦૮૮ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ડિસ્સો. રૂ. ગુલેસ્તાનનાનુ

વિષય સાહિત્ય ૧૮૪૫ પાંડે .

કિસ્સે-એ-ગુલેસ્તાનખાનુ

— યાને —

છેલ્લી બે સદીમાં ઇરાનથી હિંદ ખાતે આવેલાં
કેટલાંક નામાંકિત જરથોસ્તીઓનો ટુંક અહેવાલ.

સર જહાંગીર સી. કોયાજીના દીખાયા સાથે.

કર્તા: —

રુસ્તમ બરજોરજી પેમાસ્તર,

બી. એ., એલએલ. બી.

KISSE-I-GULESTANBANU

BEING

A short account of the arrival of
distinguished Zoroastrians in India
from Iran during the last two centuries

With An Introduction By

Sir Jehangir C. Coyajee, Kt.,

BY

Rustam Barjorji Paymaster, B. A. LL. B.

Editor, ' PARSİ PRAKASH '

1940.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ

૬૦૯૮

સ ૨૭૩૫૮૪૫૬ ૫ પાડે

આ ચોપડી ધી જમશેદજી નશરવાનજી પીટીટ પારસી ઍરફનેજ
કુપ્તન પ્રોન્ટીંગ વર્ક્સ, નં. ૪૧૫ લાલબાગ, પરેલ, મુંબઈ
મધે સોરાબજી એદલજી ડોકતરે છાપી છે
અને

મીં. ફસ્તમ બરબોરજી પેમાસ્તરે ૬૪૫, દાદર પારસી કોલોની,
મુંબઈ મધેથી પ્રગટ કરી છે.

ગુલેસ્તાનખાનુ ફરામજી લીખાજી પાંડે.

(વચમાં ગુલેસ્તાનખાનુ પોતે એઠાં છે, તેમના ડાબા હાથ ઉપર
જલુ બદીયાન પહેરીને એડેલાં તેમના બેટી લેડી સાકરખામ
પીટીટ અને જમણા હાથ ઉપર લેડી સાકરખામના બહેન
ખામ ધનખામજી દાદાભાઈ હોરમસજી કામાજી છે.)

એક મહાન ઇરાની શહેનશાહ.

આત્મા હજરત રેઝાશાહ પહેલવી, શહેનશાહે ઇરાન.

[મી. પીડાવાલાનાં પેન્ટીંગ ઉપરથી]

FOREWORD.

BY

Sir Jehangir C. Coyajee.

I have great pleasure in writing a foreword for this very interesting volume from the pen of Mr. R. B. Paymaster—a scholar who is distinguished by his knowledge of the whole range of the history of Parsis in India.

The eventful record of the Parsi race in India impresses one as one of the most remarkable romances of history. While the great and powerful Iranian Colonies of Punjab and Sind, of Central Asia and South Russia, have succumbed to the forces of invasion from abroad and of social absorption in the neighbourhood, a tiny settlement placed far to the South, remote from the old ancestral home, has continued to exist through centuries and has presented to the world one of the best known examples of the persistence of a noble biological heredity through ages. After many centuries the world learned once more to give its due to the "Parsi" name, a name which had been illustrious in the remote past—in the epochs of the Achæmenides and the Sassanides. The story of the rise of this little community has often been told before, but it can still bear repetition by a scholar of the calibre of Mr. Paymaster.

Around this great central romance of the Parsis in India are found entwined quite a number of smaller romances. One of the most fascinating of them tells of how contact was restored after six or seven cen-

turies between the Zoroastrians of Iran, and the little colony in India. For centuries, indeed, old Iran never remembered her little scion; and indeed how could a country which had littered the shores of the Indian Ocean from Sofala in the West to Canton in the East spare a thought for this particular little settlement? But the story of the mutual recognition of the old Motherland and this colony is a very touching and interesting one and presents interesting characters like those of Kaus and Afshād, of Âzar Kaivan and Jāmāsp Valayati. Each of these figures if properly treated would make the reputation of a writer of historical romance.

One of the local heroes of Parsi history in India was Rustam Dorab, who helped the East India Company to defend Bombay at a critical moment. He espoused a young beauty whose family had left Iran in distress, and their descendants have played their full and important part in the rise of the Parsis in Bombay. This is another aspect of the romance of Parsi history in India—the marriages in India of Iranian ladies from the old fatherland who became the ancestresses of some of the leading Parsi families. To such ancestresses the famous Patel and Panday families owe much of their spirit, enterprise and vitality. A more recent example of this tendency was that of the lady Gulestanbanoo who belonged to a refugee family from Yezd. Her charitable and eminent character as well as that of her daughter Lady Sakarbai Petit are well known to the historian of Bombay. In their humbler way these ladies remind us of the illustrious Empress Noor Jehan—another beauty, belonging to an Iranian family of emigrants, for whom Fortune had reserved an Imperial destiny.

In another way, too the stream of Iranian emigrants has strengthened and enriched the Parsi community of India. These migrating families have brought with them a vitality, a virility as well as technical and literary capacities which have proved of high value to the Parsis. An eminent example of this trend is furnished by the annals of the Aga family, which read like a chapter from Smiles' "Self-help." For a century this family has been well to the fore among us in Bombay; and the author has done well to give us sketches of the lives of several members of that family including the interesting account of the career of its present representative—Mr. Burjor S. J. Aga. The late Mr. Dinshah J. Irani furnished another example of what might well be termed "Irano—Parsi" energy, intellect and enterprise. He too showed the keenest interest in Persian literature and in the strengthening of the bonds between the Parsis and the home of their ancestors.

It might be left to some future student of Ethnology and Eugenics to show what rich elements the more recent immigrants from Iran have added to the strength and enterprise of the Parsis of India. Meanwhile we may well enjoy the highly interesting sketches collected in this volume from the skilful pen of Mr. Paymaster.

Bombay,
12th January 1940. }

J. C. COYAJEE.

PREFACE.

I feel much pleasure in presenting to the reading public this little work, which narrates the true story, "stranger than fiction", of two Zoroastrian ladies who left their motherland Iran and came to India more than a century and a half ago.

The subject contained in two chapters of this book had been treated by me at some length in a few articles which were published in certain Gujarati Newspapers of Bombay about a decade ago.

It was there that I first described the romantic story of Phirozabanoo, whose marriage under exciting circumstances to Rustomji Dorabji Nanabhoy Patel, known as Rustom General, took place in 1743 A. D. and of Gulestanbanoo, the young Zoroastrian lady who was brought by her father to India from Iran about half a century after and married to Framji Bhikhaji Panday under circumstances which read like an episode in an exciting novel. In this book I have included a short account of the Panday and Patel families and also other families related to them, together with photographs and genealogies.

I have not been able to resist the temptation of including, in addition, an account of other prominent Zoroastrians who came subsequently to India from Iran, and I have also traced the establishment and growth of some Parsi *mandals* which aim at strengthening the bonds between India and Iran.

This work has been written at the suggestion of my esteemed friend Mr. Burjor S. J. Aga, Architect, who has also given me help in the compilation and

publication of this book, for which I feel particularly grateful to him.

I have also to acknowledge my deep indebtedness to the learned scholar of our city, Sir Jehangir C. Coyajee, for writing a masterly Foreword for this book. His brilliant essay has added not a little to the worth and usefulness of my work.

In the end, I have to express my thanks to Mr. Kaikhusroo A. Fitter, Secretary of the Iran League, who has extended considerable help to me in the collection of materials and photographs for this volume

21st March 1940. }
Dadar, Bombay: } RUSTAM BARJORJI PAYMASTER.

આ પુસ્તકના કર્તા.

મી. રૂસ્તમ બરજોરજી પેમાસ્તર.

કર્તી તરફના બે બોલ.

કહાણી કિસ્સા જેવા સંબંધો વચ્ચે આજ આશરે દોઢ સદીથી વધુ મુદત ઉપર માદર-વતન ધરાનથી અત્રે આવેલાં બે જરથોસ્તી બાનુઓ અને તેમનાં કુટુંબોની ટુંક તવારીખને લગતું આ નાનકડું પુસ્તક વાંચક વર્ગ સનમુખ પેશ કરતાં ખરેખર ખુશાલી ઉપજે છે.

આ પુસ્તકનાં બે પ્રકરણોની બાબત મેં આશરે એક દાહકા ઉપર મુબંધના ગુજરાતી છાપામાં આપી હતી, તેમાં પટેલ ખાન-દાનના વિરા રૂસ્તમજી દોરાબજી નાનાલાલ (રૂસ્તમ જનરલ) નાં આશરે ઇ. સ. ૧૭૪૩ માં કહાણી કિસ્સા જેવા સંબંધો વચ્ચે માદર વતન ધરાનથી મુબંધ પધારેલાં શીરોઝાબાનુ નામનાં બાનુનો શાદીનો કિસ્સો આપ્યો હતો, અને તે સાથે ગુલેસ્તાનબાનુ નામનાં એક જવાન બાધને પોતાનાં વતન ધરાનથી તેમના પિતાએ એવાજ કહાણી કિસ્સા જેવા સંબંધો વચ્ચે અત્રે લાવીને મરહુમ શેઠ ફરામજી બીખાજી પાંડે સાથે પરણાવ્યાં, તે કિસ્સો પણ આગળ આપ્યો હતો. આ બંને કિસ્સાઓને વિસ્તારીને અને વધુ વિગતો આપીને અત્રે વર્ણવ્યા છે. વળી ઉપલાં પટેલ તથા પાંડે ખાનદાનો તથા તેની સાથે જોડાયેલાં બીજાં ખાનદાનોનો ટુંક હેવાલ આપી તેમનાં ચિત્રો તથા વંશાવળીઓનો પણ અત્રે સમાવેશ કીધો છે.

આજના જમાનાના કોઈક ફેશનેબલ પારસીઓ જુદીન ઓર-તોને પરણી લાવી કામમાં કચવાટ ઉભો કરે છે તેને બદલે આ પટેલ અને પાંડે ખાનદાનના ખરા દીનચુસ્ત નબીરાઓએ ખુદ ધરાની જરથોસ્તી બાનુઓ સાથે શાદીના પવિત્ર ગાંઠથી જોડાઈ આપણી પારસી કામમાં સ્વચ્છ લોહી આમેજ કરી એક કીમતી બોધ આપ્યો છે.

એ ઉપરાંત ધરાનથી ત્યારપછી અત્રે આવેલાં બીજાં જાણીતાં જરથોસ્તીઓ બાબેની કેફિયતોનો ઉમેરો કરવાની મને લાલચ થઇ છે, અને તે જોડે ધરાન સાથેના આપણા હિંદ દેશનો સંબંધ ધાડો બનાવનારાં કેટલાંક પારસી મંડળોની સ્થાપનાનું ટુંક વર્ણન પણ કરવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તક રચવા માટેની સૂચના મારા મેહરબાન મિત્ર મી॰ બરજોર સોહરાબશાહ આગા (આર્કીટેક્ટ) તરફથી કરવામાં આવી છે તે માટે હું તેમનો આ તક આભાર માનું છું.

આ પુસ્તકનો એક અતિ વિદ્વાતભર્યો દીવાચો લખવા માટે આપણા શેહરના વિદ્વાન લેખક સર જહાંગીર સી. કાયાઝનો ખાસ ઉપકાર માનું છું. એ સુંદર લેખથી આ પુસ્તકની શોભામાં ઘણો વધારો થયો છે.

શેવટે, ધરાન લીગના સેક્રેટરિ મી॰ કયાખુશરો અ. શીટરે મને ધરાનની બાબતો મેળવવામાં કેટલીક મદદ કરી છે તે માટે તેમનો પણ આભાર માનું છું.

તા. ૨૧ મી માર્ચ ૧૯૪૦. }
દાદર, પારસી કોલોની, મુંબઈ. } રસ્તમ બરજોરજી પેમાસ્તર.

સાંકળિયું.

	પાનું.
સર જાંહગીર સી. કાયાજી તરફનો દીખાચો (ધંત્રેજીમાં) ...	૩
રૂસ્તમ બરજોરજી પેમાસ્તર તરફનો દીખાચો (ધંત્રેજીમાં) ...	૭
કર્તા તરફના બે બોલ	૯
ચિત્રોનું સાંકળિયું	૧૩
વંશાવળીઓનું સાંકળિયું	૧૫

ભાગ ૧ લો.

આપણા કદીમ ન્યાગાનોનું ધરાનથી સંજાણુ
આવી વસવું.

પ્રકરણ ૧ હું—ધરાનથી સંજાણુ	૨
” ૨ જી—આપણા ન્યાગાનોની હિંદમાં થયલી આબાદી	૬
” ૩ જી—રેવાયતોનો જમાનો	૧૧
” ૪ થું—૧૬ મી સદીથી ધરાનથી આ દેશમાં આવેલાં કેટલાંક જરથોસ્તીઓ	૧૩
” ૫ મું—નાદીરશાહની પક્ષમાં ધરાનના જરથોસ્તી- ઓએ અફઘાનો સામે મેળવેલી જીત ...	૧૬

ભાગ ૨ જો.

ધરાનથી આવેલાં પટેલ જ્ઞાનદાનનાં વડીલ
ફીરોજખાનુનો કીસ્સો.

પ્રકરણ ૬ હું—મુંબઈમાં આવી વસેલા પહેલવહેલા પા- રસીઓ	૧૯
” ૭ મું—ફીરોજખાનુની લગ્નકથા	૨૧
” ૮ મું—ફીરોજખાનુના દીકરાઓ	૨૪
” ૯ મું—પટેલ જ્ઞાનદાનનાં બીજાં નામાંકિત નર- નારીઓ	૨૯

ભાગ ૩ જો.

- પ્રકરણ ૧૦ મું—પાંડે ખાનદાનમાં તાજાં ધરાની લોહીનું
દાખલ થવું ૩૩
- ” ૧૧ મું—ગુલેસ્તાનખાનુની મુંબઈમાં પનોતી પધરા-
મણી તથા તેમની ફલાકાકા સાથની અખ્તાવર
શાદી ૩૭
- ” ૧૨ મું—ગુલેસ્તાનખાનુનાં ફરજંદો ૪૩
- ” ૧૩ મું—ગુલેસ્તાનખાનુનાં દીકરી લેડી સાફરખાધ
(અભાધજી) (૧૮૨૬-૯૦) ૪૯
- ” ૧૪ મું—ગુલેસ્તાનખાનુનાં બહેનો ૫૪
- ” ૧૫ મું—મી૦ બરજોર સોહરાયશાહ જમશેદજી
આગાની જીંદગીનું ટુંક વૃત્તાંત... ... ૬૨
- ” ૧૬ મું—મરહુમ મી૦ દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની
(સોલીસીટર) ૮૬
- ” ૧૭ મું—નાઝખાનુ હોરમસજી કામા ૯૮
- ” ૧૮ મું—પીરોજખાનુ પેસ્તનજી મહેરહોમજી ... ૧૦૨
- ” ૧૯ મું—ધરાન ખાખે હિલટ ધરાવનારાં મંડળો ... ૧૦૫
- ” ૨૦ મું—ધરાનના જરથોસ્તીઓની બેહતરી માટે
મેહનત કરનાર મહાન પારસી મીશનરી
મી૦ માણેકજી લીમજી હાટરીઆ ... ૧૦૯
- ” ૨૧ મું—અતી ઝડપે આગળ વધતું ધરાન ... ૧૨૩
- ” ૨૨ મું—ધરાનની મુલાકાતે ગયલાં જરથોસ્તીઓ... ૧૨૭
- ” ૨૩ મું—ધરાની જરથોસ્તી અંજુમનને લગતાં
ધર્મખાતાંઓ ૧૩૯

ચિત્રોનું સાંકળિયું.

નંબર.	પાનું.
૧ ગુલેસ્તાનખાનુ ફરામજી બીખાજી પાંડે	૧
૨ આ પુસ્તકના કર્તા મીં ૩. બ. પેમાસ્તર	૨
૩ શેઠ બરજોર આગા અને પાર્ટી યજ્ઞદની મુલાકાતે (૧૯૩૨) ધરાની લેખાસમાં	૫૬
૪ મરહુમ શેઠ જમશેદજી રૂસ્તમજી ધરાની (આગા) અને એમના સૌથી નાના દીકરા જહાંગીર	૫૭
૫ મરહુમ શેઠ સોહરાજશાહ જમશેદજી આગા	૬૦
૬ મરહુમ બાઈ સુનામાય સોહરાજશાહ આગા	૬૧
૭ મીં બરજોર સો. આગા અને તેમનું કુટુંબ	૬૨
૮ ધરાન્યન વીમેન્સ એડ્યુકેશનલ ફંડ કમિટી (મુંબઈ)- મુંબઈની એકઝીક્યુટિવ કમિટીના મેમ્બરો	૬૩
૯ એક મહાન ધરાની શેહનશાહ—આલા હઝરત રેઝાશાહ પહેલવી	૭૨
૧૦ મરહુમ શેઠ દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની, સોલીસીટર (નેશાને એલ્મી)	૮૬
૧૧ શેઠ દીનશાહ ધરાની અને ડો. ટાગોરની પાર્ટી તેહરાન ખાતે (૧૯૩૨)	૮૭
૧૨ ધરાન-પરસ્ત શેઠ પેસ્તનજી ડો. મારકર (નેશાને એલ્મી)	૧૦૮
૧૩ મરહુમ શેઠ માણેકજી લી. હાટરીઆ	૧૦૯
૧૪ ,, ,, અદેશીર એદલજી રીપોર્ટર	,,
૧૫ ધરાની સરકારની બેન્ક—તેહરાન	૧૨૨

નંબર.	પાનું.
૧૬ તેહરાન-પોસ્ટ અને ટેલીગ્રાફ ઓફીસો ૧૨૩	
૧૭ યજ્ઞના ગાહમ્બારખાનાની દરેમહેર ૧૨૪	
૧૮ નારકી ઝીયારતગાહ—યજ્ઞની અતરાફમાં ૧૨૫	
૧૯ તેહરાનમાં નાં રેઝાશાહના નવા બાંધેલા મેહલનો દરવાજો ૧૨૭	
૨૦ ઇરાનનું પાયતખ્ત—તેહરાન ૧૨૭	
૨૧ ઇરાનનું અગત્યનું બંદર—પહેલવી ૧૨૮	
૨૨ ઇરાનમાં બંધાયેલી રેલ્વે ૧૨૯	
૨૩ પર્સીપોલીસ (તખ્તે જમશીદ) નાં બંડયેરોમાં થયેલાં જાણવાબેગ બોદકામો ૧૩૦	
૨૪ પર્સીપોલીસ (તખ્તે જમશીદ) નાં બંડયેરોમાં થયેલાં બોદકામો ૧૩૧	
૨૫ મરહુમ સર હોરમસજી કાવસજી દી. એકનવાલા, નાઇટ ૧૩૨	
૨૬ અફઘાન હુમલામાં માર્યા ગયેલાં ઝરથોસ્તીઓની યાદમાં કેરમાનનાં દોખમા આગળ જશન ૧૩૩	
૨૭ યજ્ઞમાં મારકર-આબાદમાં શેઠ પેશોતનજી ડો. મારકરની છોકરીઓની સ્કૂલની ગર્લગાઇડોની પરેડ ... ૧૩૪	
૨૮ યજ્ઞની શેઠ પેશોતનજી ડો. મારકરની ઝોરાસ્ત્રીયન બોયઝ એફનેજનો પ્લાન ૧૩૫	
૨૯ શાએરાન શાએર ફિરદોસી તુસીનું બાવળું ૧૩૮	
૩૦ શીરાઝ ખાતેની શાહપુર એકેડેમી ૧૪૮	
૩૧ “ હમાબેર દએમાવંદ કોહ ! ” ૧૪૯	

આ પુસ્તકમાં આવેલી વંશાવળીઓનું સાંદ્રણિયું.

-
૧. દોરાબજી નાનાભાઈ પટેલનાં આનંદાનની વંશાવળી ... ૧૯
  ૨. પાંડે તથા પીટીટ કુટુંબોની વંશાવળી ... ૪૯
  ૩. શેઠ બરજેર સો. આગા તથા મરહુમ શેઠ દીનશાહ
જીજીભાઈ ધરાનીનાં કુટુંબોની વંશાવળી ... ૮૪
  ૪. નાઝ્યાનુ હો. કામાની વંશાવળી ૯૮
  ૫. શેઠ અરદેશર નામદાર ધરાનીનાં કુટુંબની વંશાવળી ... ૧૦૧
  ૬. પીરોબ્દ્યાનુ પેસ્તનજી મેહેરહોમજીનાં કુટુંબની વંશાવળી... ૧૦૨

ભાગ ૧ લો.

આપણા કદીમ ન્યાગાનોનું ઇરાનથી
સંજ્ઞણ આવી વસવું.

પ્રકરણ ૧ લું. ધરાનથી સંજાણુ.

ધરાનના છેલ્લા પાદશાહ યઝ્ઞદેવે શહેરચારની હાર ઇ. સ. ૬૫૧ માં નેહાવંદની લડાઈમાં થવા બાદ ધરાનના સાસાન્યન રાજ્યનો કમનસીબે અંત આવ્યો. ત્યારપછી ત્યાંના જરથોસ્તી ધરાનીઓની બદખખતીની શરૂઆત થઈ અને તેઓ હેરાન, પરીશાન અને પરગંદે થયા, અને પોતાના પાક ધર્મની જાળવણી ખાતર મોટે ભાગે નાસભાગમાં પડ્યા. તેઓ મધેનો એક ટોળો કુહૈસ્તાનના પહાડી મુઝકમાં જઈ વસ્યો, જે ત્યાં આસરે એક સદી માહ મુસ્કેલીમાં તોડી પાડવા બાદ ત્યાંથી નીકળી દરિયા બાજુના હોરમઝ બંદરે જઈ પુગ્યો, જ્યાં બાર વર્ષ રહેવા બાદ તેને ત્યાં વધુવાર રહેવું સલામતીભર્યું ન લાગવાથી તે ટોળો આ હિંદુસ્તાન દેશ તરફ આવવા માટે વહાણોમાં સવાર થયો, અને કાઠિયાવાડ તરફ આવેલા કોસ્તા ઉપરનાં દીવનાં બંદરનો તેણે આશરો લીધો.

અત્રે ૧૯) વર્ષ રહેવા બાદ આ લોકને દીવની આબોહવા અનુકુળ ન થવાથી, તેઓ દક્ષીણ-પશ્ચિમ તરફ દીવ બંદર છોડ્યું. કોઈ બીજા કોસ્તા તરફ જવાને વહાણમાં બેઠા. હવે દરિયામાં કેટલોક છોટા હંકારવા બાદ તેમને માર્ગમાં ભારે તોફાન નડ્યું, જેથી તેઓ પોતાના જાનની સલામતીની આશા છોડી પાક અહુરમઝદની બંદગી કરવા લાગ્યા. તે સાથે તેઓએ બહેરામ ઇઝદની મદદ માંગીને એવી બાધા લીધી કે જે આ લખલિત તોફાનમાંથી તેઓના વહાણો બચી કોઈ જમીનના કીનારા ઉપર સહીસલામત જઈ પુગી આશરો લેય તો ત્યાં તેઓ પહેલી તકે પાક બહેરામ ઇઝદની યાદમાં પવિત્ર આતશ બહેરામ સ્થાપી એ ઇઝદની આરાધના કરશે.

આ પછી તુરંત તોફાન શાંત પડ્યું અને હાદેસાના મારેલા સંજન બંદરે હમદીનોના વહાણોએ સંજાણુ બંદરે લંગર આવી હતવું. નાખ્યાં.

અત્રેના હિંદુ રાજા જેનું નામ જાદીરાણા કહેવાય છે તેના માણસોએ તેમને અટકાવ્યાં અને રાણાની સનમુખ તેમના આગેવાનોને હાજર કીધા. રાણાએ તેમને કદાવર, મજબુત પાંધાના અને તે સાથે હથીયારબંધ જોઈ મનમાં ડરીને તેઓ કાણ હતા તે વિષે પરપુછ કીધી. સારાં ભાગ્યે આ આગેવાનોના વડા દસ્તુર દીવમાં સંસ્કૃત ભાષા ભણેલા હતા, તેવણે પોતે કાણ હતા, પોતાનો મઝહબ શો હતો, તેઓની રાહરસમ શી હતી, અને તેઓ શા કારણે પોતાનો દેશ છોડી પરદેશ આવ્યા હતા, તે સર્વેની સમજણ રાણાને ૧૬) યાદગાર સંસ્કૃત સ્લોકમાં આપી એવું જણાવ્યું કે હમે કાંધ રાણા સાંમે લડવા આવ્યા નથી. સેવટે તેઓએ એવો એકરાર કીધો કે “મા હમે હિંદુસ્તાન રા યાર બાશીમ” એટલે હમે તમામ હિંદુસ્તાનનાં દોસ્ત થઈ રહીશું. ત્યારબાદ રાણાએ તેમના પહેરવેશ, ભાષા, લગ્ન-ક્રિયા વગેરે સંબંધી કેટલીક શરતો કરી તેમને ૪૦ સં ૭૧૬ માં પોતાના મુલકમાં આશરો આપ્યો.

સંજાણુ આવેલા કાફલો અગાઉ શું હિંદુસ્તાનમાં પારસી વસ્તી ન હતી ?

મુજબ ધરાનથી નીકળેલો એક મોટો કાફલો આશરે ૧૨ સદી ઉપર દરિયા માર્ગે આ દેશમાં આવી ઉતર્યો. પણ તેથી એમ નહીં માનવું કે એ અગાઉ આ હિંદ દેશમાં કોઈપણ ધરાની જરથોસ્તીએ પગ મુક્યો ન હતો યાને અત્રે વસ્યો ન હતો, આ વાત ખરી છે કે આ પહેલાં ઘણાક હમદીનો ધરાનથી હિંદના ઉતર-પશ્ચિમ તરફ જમીન માર્ગે છુટાછવાયા વેપાર યા બીજા કારણે આવી રહેલા હતા, પણ એક મોટો કાફલો ધરાન દેશથી પોતાના પાક દીન તથા જનમાલની સલામતી ખાતર નીકળી અત્રે સંજાણુ બંદરે પહેલવહેલોજ આવી વસ્યો હતો.

હેન્રી લોડ નામનો એક પાદરી જે ઇ. સ. ૧૬૨૦ ને
આશરે સુરત મધે આવ્યો હતો, તેણે લખેલાં
દીવથી આવેલા એક પુસ્તકમાં જણાવ્યું છે કે દીવ અંદરથી
એકાદેશ બે એકાંદર સાત વહાણો નીકળ્યાં હતાં, જેઓમાંના
કાફલાઓ. બે સુરત નજદીકનાં સુમારી અંદરે ઉતરી ગુજ-
રાતના કેટલાંક મથકો જેવાં કે વરીયાવ, વાંકાનેર
વગેરે મધે ઉતર્યાં હતાં, અને બાકીના પાંચ વહાણો દક્ષિણ તરફ
આગળ વધી ગુજરાતના સંજળા અંદરે, ઉપર જણાવ્યું તેમ, જઈ
પુગ્યાં હતાં.

એવો સવાલ કરવામાં આવે છે કે જે સાત વહાણો ભરી
જરથોસ્તીઓ હાદેસાના મારેલા ધરાનથી સેવટે
ધરાનથી દીવ અને આ દેશમાં આવી પુગ્યા, તેઓ શું સર્વે મરદોજ
સંજળા શું પારસી હતા? અને શું તેઓ પોતાની સાથે કોઈ સ્ત્રીઓને
બેરાઓ પણ સાથે લાવ્યા ન હતા? આ સવાલનો જવાબ તદ્દન
ન આવ્યાં હતાં। ખુલ્લો અને દેખીતો છે. જ્યારે પોતાનું રાજ
ખોવાથી આપણા પુજ્ય ન્યાયાનો પોતાનાં ધર-
બાર, વાડીવંતર, માલ-મીલકત વગેરે સર્વ છોડી હંમેશ માટે પરદેશ
જવા નીકળ્યા, ત્યારે શું તેઓ પોતાની પાછળ પોતાના મા, બહેન,
ધણીઆણી અને બેટીઓને પારકા ધર્મના અને પારકા રાજ્યના
લોકોનો જીલ્લમાત ખમવા પાછળ મેળી પોતાનાજ જીનના બગાવ અને
પોતાનાજ સુખચેન માટેની એકલપેટાઈ કરવાને લેશભાર પણ વીચાર
કરે! અને જો એક ઘડી તેઓ પોતે આવો નફકરો, આપ-મતલબી
અને દયાહીણ ખ્યાલ લાવે તો શું તેઓના બાયડી-છોકરાંઓ અને
મા, બહેન તેઓની સાથે નીકળી પડવાને પોતે તૈયાર ન થાય?
શું તે માટે તેઓ કાકલુદી ન કરે? ખરે, એમ વીચારવું એ
કેવળ મનુષ્ય જાતના ખવાસથી ઉલટું માની શકાય. વળી જો
મરદો પોતાના પાક જરથોસ્તી મઝહબની જાળવણીના પવિત્ર હેતુથી
દેશ છોડી પરદેશ જવાને હાંમ બીડે તો તેઓની માફક તેમની
સ્ત્રી, માતા, બહેન વગેરે (જેઓ સામાન્ય રીતે પોતાના ધર્મ ઉપર

પોતાના ધરના મરદો કરતાં વધારે એતેકાદ ધરાવનારાં હોય છે તેઓ) આમ નીરાધાર પોતાના વતનનેજ વળગી રહેવાનો ખ્યાલ વટીક પણ કરે ?

આ ઉપરથી તદ્દન એકજ અનુમાન નીકળી શકે છે કે ઉપલાં સાત વહાણો મધે અ પણા ન્યાગાનોમાં, પુરૂષ તથા સ્ત્રી એ બંન્ને જાતીના શખ્સો આ દેશમાં આવેલાં હોવાં જોઈએ, અને તે પણ લગભગ એકસરખાં પ્રમાણમાં આવ્યાં હોય એમ કદપી શકાય.

* *
*

પાક આતશબહેરામની સ્થાપના.

પર જોયું તેમ દીવ બંદરેથી નીકળવા બાદ આપણા દીનદાર બહાદુર ન્યાગાનોને દરિયાનું ભયંકર તોફાન નડ્યું ત્યારે તેઓએ બહેરામ ઇઝદની આરાધના કરી એવો કાલ આપ્યો હતો કે જે તેઓ જમીન પર સલામતીથી ઉતરવા પામશે તો તેઓ એ પાક ઇઝદની પરસ્તેશ માટે એક આતશબહેરામ બરપા કરશે. આ કાલ પાળવા માટેનું કામ તેઓ જેવા સંજાણુ નગરીમાં ઠરીકામ થયા તેવુંજ ઉલટ પકડી તુરતા-તુરત હાથમાં લીધું, અને “કીસ્સે સંજાણુ” કીતાબ—જેને આધારે આ બાબત લખવામાં આવી છે તે—મુજબ સંજાણુ સરજમીનમાં પગ મુક્યાને આપણાં ન્યાગાનોને પાંચ વર્ષ થયાં નહિ તેટલા અર-સામાં તેઓએ પોતાની સંપૂર્ણ ધર્મ-આસ્થાથી પવિત્ર આતશને માટે જે આલાતો પોતાની સાથે લઈ તેઓ ખોરાસાનથી નીકળ્યાં હતાં તે આલાતની મદદથી માહ મહેનતે જાતજાતના આતશો તૈયાર કરી અત્રે જાદીરાણા પાસ તે માટે અલાહેદી જમીનનો એક વીસ્તાર મેળવી ત્યાં આતશબહેરામ સાહેબની પુર દમામ સાથે ઇ. સ. ૭૨૧ માં સ્થાપના કીધી, અને તે સાહેબને ઇરાનના પોતાના આગલા શાહ માફક લેખી પાક ઇરાનશાહ નામ આપ્યું, અને

ત્યારપછી જ્યાં જ્યાં પવિત્ર આતશને લઇ આપણાં ન્યાગાનોએ ઉઠાંગરી કીધી, ત્યાં ત્યાં તે સાહેબને ધરાનશાહનું લાયક નામ આજ સુધી આપતા રહ્યા છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

આપણા ન્યાગાનોની હિંદમાં થયેલી આઝાદી.

વી રીતે સંજાણુ મધે આપણા કદીમ ન્યાગાનોએ આ હીંદ સરજમીન ઉપર વસવાટ સર્વ હિંદુઓ વચ્ચે કીધો, જેઓએ તેમના પાક મઝહબનું પાળણુ કરવામાં કશી જાતની હરકત નાખી ન હોવાથી તેઓ અત્રે આબાદ થયાં. તે સાથ તેઓ હિંદુઓના વધુ અને વધુ સમાગમમાં આવતા જવાથી તેઓએ કેટલીક હિંદુ રાહરસમો અખત્યાર કીધી.

આ પછી ધરાનીઓને લગતી પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં જે નોંધ મળે છે તે લગભગ ૧૭૮ વર્ષ આદ મુંબઈથી કેનેરી ગુફાઓમાં આશરે ૨૦ માઇલ દુર આવેલાં બેરોલી ગામ મળતો પહેલવી તરફના કેનેરી ગુફાઓ (Caves) ની દીવાલ ઉપર ભાષામાં લેખ. પહેલવી ભાષામાં કોતરેલો એક લેખની છે, જે ઇ. સ. ૯૯૯ માં તે તરફ ગયેલા ધરાનીઓએ પોતાની હાજરી જણાવનારો અત્યાર સુધી જળવાઈ રહેલો છે. આ લેખ ‘પારસી પ્રકાશ’નાં દક્ષતર પહેલાં ને પાને બીજે નીચે મૂળ્ય આપ્યો છે:—

“તા. ૨ જી ડીસેમ્બર ઇ. સ. ૯૯૯.

રોજ ૧૬, માહ ૮ (શે.) ૩૬૮ યઝ્દેજ્દરી.

મુંબઈની પાસે આવેલા કેનેરીના ગોફાઓ જેવાને આજ દીને કેટલાક પારસીઓ ત્યાં આવ્યા હતા, તેઓ પોતાના નામ-નિશાનો

ત્યાંના એક ગોશ્તામાં પહેલવી ભાપામાં એક તખ્તી ઉપર ક્રાતરી ગયા હતા.

“ આ પહેલવી તખ્તીનો તરજુમો નીચે મુજબ છે:—

“ ઇઅજ્ઞદાનનાં નામથી શને ૩૬૮ ઇઅજ્ઞદેજરદી, માહે આવાં અને મેહેર રોજે (જરથોસ્તીઓ ?) આએ જગો ઉપર આવીઆ હતા. (તેઓમાં) મતન અછદ્યારનો છહાન પાનક (તથા) માહ અછદ્યાર (તથા) માહ અછદ્યારનો પનજબોખત અને પતરબોખત (તથા) ખએરાદ બેહરાંમનો મરદાનશાહ, અને મરદાનશાહનો ખએરાદ બેહરાંમ (તથા) બેહરામ પનાહનો મતન અછદ્યાર તથા મતન અછદ્યારનો બેહરામ પનાહ (તથા) આતુન માહનો ફરખુગદ અને જત અફરામ, (તથા) માહાબાજદીનો નોહમાહ અને દીન બેહરાંમ અને યુજરગ આતુન, અને ખએરાદ મરદ અને બેહજત (તથા) મતન બનદાતનો બેહરામ પનાહ, (અને) (તખ્તી) ક્રાતરનાર ? આવાં બનદાત મનદુનનો અનહોમા.”

ઉપલી તખ્તી ઉપરથી જણાય છે કે આજ ૯૩૯ વરસની વાત ઉપર કનેરીના ગોશ્તાઓ જોવાને વાસ્તે બાપ, દીકરા તથા ભાઇઓ મલીને ૧૭ જણા ગયા હતા. જેમાંના કેટલાકો પોતપોતામાં સગા હતા.

આ પછી ૨૨ વર્ષ રહીને ઉપલાજ ગુફાઓમાં ધરાની જરથોસ્તીઓની એક બીજી ટોળી ગઇ હતી, જેણે પણ પોતાની ત્યાં હાજરી બતાવનારો લેખ ઉપલીજ ભાપામાં ક્રાતર્યો છે, જેની નોંધ ‘ પારસી પ્રકાશમાં ’ (દક્ષતર પહેલું, પાનું બીજું) નીચે મુજબ આપવામાં આવી છે.

“ તા. ૫ મી નવેમ્બર ૧૦૨૧.

રોજ ૨૪, માહ ૭, (શે.) ૩૯૦ ય. ઝ.

“ આજ દીને કનેરીના ગોફાઓ જોવાને વળી કેટલાક પારસીઓ ત્યાં આવ્યા હતા, એવું ત્યાંથી મલેલી બીજી એક પહેલવી ભાષામાં કાતરેલી તખ્તી ઉપરથી માલમ પડે છે:—

“ આ પહેલવી તખ્તીનો તરજુમો નીચે મુજબ છે: —

“ ઇઅજદાનના નામથી સને ૩૯૦ ઇઅજદેજરદી મહેર મહીનેા ને દીન રોજે આએ જગો ઉપર આવેઆ હતા (તેઓનાં નામ) માહ ફરૂખ અને માહ અદ્યાર (તથા) માહ અદ્યારનો પંનજ બોખત. (તથા) ખેરાત બેહેરામને મરતાન શાત. (તથા) બેહેરામ દીન આવરનો ખવી તાખુત ? (તથા) માહ બાજદીનો બજેરગ આતન. (તથા) ખેરાદફરખનાં માહ અદ્યાર અને ખુનશાત. (તથા) અએલાર માહને ! માહા બનદાત.”

આ તખ્તીમાં જણાવેલાં નામવાલા ચાર ધણીઓનાં નામો આગલી તખ્તીમાં જણાયલા છે, અને બાકીના છ જણા નવા દીસે છે.

ઉપલા લેખો મધે જે નામો મલે છે તે સર્વ તે જમાનાના આ દેશમાં આવી વસેલા જરથોસ્તી ધરાનીઓનાં માલમ પડે છે. લગભગ પોણામે સદીઓના હિંદુઓ સાથના વસવાટ છતાં તે ઝમાનાના આપણા ન્યાગાનોએ પોતાના અસલ ધરાનથી લાવેલાં નામો ચાલુ રાખ્યાં છે તે તેમની પોતાવટ જળવવાની તીક્ષણ લાગણીની ગવાહી પુરી પાડે છે. અજબ જેવું છે કે આ તખ્તીઓવાલા જમાનામાંના અત્રેના ધરાનીઓમાં નામો આપણા કદીમ કયાની કે સાસાની વગેરે પાદશાહ, પહેલવાનો—જેવાકે જમશીદ, ફરેહુન, કાહિસ, કયકાબાદ, અરદશીર, નૌશીરવાન કે જાલ, રૂસ્તમ, સોહરાબ, અસફંદયાર, વગેરેનાં નામો ન હતાં. વળી અજબ જેવું છે કે આ ભેદ ઉપર કોઇનું ધ્યાન ખેંચાયું નથી. આ નામો નથી દારસી ભાષાનાં કે નથી તે વેળા હિંદમાં વપરાતી સંસ્કૃત કે કોઇ બીજી ભાષાના ઉપલા બંને લેખ આજવેર એટલા લાંબા કાળ સુધી જળવાઈ

રહ્યા છે તે એક અગમ્યબી છે. તે લગભગ ૧૦૦૦) વર્ષપરના જરથોસ્તીઓની કેતરકામની કળાની એક અચ્છી ગવાહી પુરી પાડે છે. વળી તે ઉપરથી એટલુંપણ સિધ્ધ થાય છે કે તે જમાનાના પારસીઓનો વસવાટ આ ગુફાઓની નજદીકનાં મથકાએ હોવો જોઈએ. એ ગુફાઓ સંજાણુથી લાગ્યે ૫૦ માઇલ દુર આવેલા છે. એટલે ધરાનથી સંજાણુ આવી વસનાર ટોળા વીધેની તવારીખી બાબતને તે આડકત્રી રીતે ટેકા આપે છે.

* *

સંજાણુથી પારસીઓનું વીખરાવું.

સંજાણુથી પારસીઓની જેમ જેમ નજર ઉઘડતી ગઈ તેમ તેમ નવસારી, સુરત, વાંકાનેર, વરીઆવ, ભરૂચ, ખંભાત, અંકલેશ્વર, વગેરે ગુજરાતનાં ઘણાંક ગામોમાં તેઓ થોડા થોડા જઈ વસવા લાગ્યા, અને ઇ. સ. ૧૧૪૨માં સર્વથી પહેલી વસ્તી નવસારી મધે જરથોસ્તીઓની થઈ હતી. (પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૨.)

ઇ. સ. ૧૧૮૪ માં સિંધુ નદીના કીનારા આગળ પારસીઓની વસ્તી હોય એમ માલમ પડે છે, સખ્ય એ સીસ્તાનથી આવેલી જગો પર આવેલાં (ઉચાલ) નામનાં એક શહેર-વંદીદાદના પહેલવી માંથી એ ૦ માલયાર નામનો એક મોખેદ સીસ્તાન તરજીમાની કીતાબ. શહેરમાં દીનઆઇનનો એકમ શીખવાને ગયો હતો, જ્યાં તે છ વર્ષ વેર કાબેલ દસ્તુર-મોખેદો પાસે તાલીમ લઈ પાછો હિંદુસ્તાન ફર્યો હતો, અને પોતાની સાથે સીસ્તાનનાં ઉપલાં વર્ષમાં અરદેશર ખેહમન નામના એક શખ્સને હાથની નકલ કીધેલીવંદીદાદના પેહલવી તરજીમાની કેતાબ આહિં લાવ્યો હતો. હિંદુસ્તાનમાં પેહલવીવંદીદાદના પેહલવી તરજીમાની આ નકલ આવેલી ગણાય છે.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૩ જી.)

સંજાણુ ઉપર મોહમેદન ચઢાઇ. હિંદુ રાજાની પક્ષમાં પારસીઓએ આપેલા પોતાના જાન.

જાણુ મધે આપણા કદીમ ન્યાગાનો સુખચેનમાં કેટલીક સદીઓ વેર રહ્યા પછી તેના ઉપર અમલ ચલાવનાર હિંદુ રાજા સાંમે મેહોમેદનોનો અલપખાન નામનો સરદાર ચઢાઇ લઇ ગયો. આ અલપખાન કયા પાદશાહનો સરદાર હતો તે આખે તવારીખમાં મતફેરી છે, એક પક્ષ કહે છે કે તે પાદશાહ અકબરની પીઝણ હતો, જ્યારે બીજા પક્ષ મુજબ તે ગુજરાતનો સરદાર મલમદ બેગડો હતો, જે ઇ. સ. ૧૪૪૪ માં ઉપલી ચઢાઇ લાવેલો કહેવાય છે.

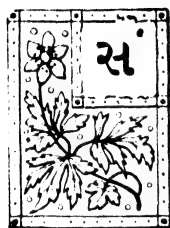
આ સવાલ મધે અત્રે ઉંડાણમાં ઉતરવાનો પ્રસંગ નથી. ગમે તે હોય પણ કીસ્સે સંજાણુ, જે ઇ. સ. ૧૬૦૦માં લખાઇ છે તેમાં જાણાવ્યું છે કે જ્યારે સંજાણુ ઉપર મજકુર ચઢાઇ આવી ત્યારે ત્યાંના રાજાએ પોતાની પારસી રૈયતની મદદ માંગી, જે ઉપરથી અરદશીર નામના એક બહાદુર પારસી વીરલાએ પોતાના ૧,૪૦૦ હમદીનોની એક ટુકડી ઉભી કરી રાજાની પક્ષમાં લડાઇમાં બહાર પડ્યો, અને પહેલી લડાઇમાં ક્તેહ મેળવી આપી, પરંતુ પાછળથી બીજી લડાઇમાં દુશ્મનોની ફેજ અતી વધુ આવવાથી સંજાણુના રાજાની હાર થઇ.

ઉપલી હારને લીધે પારસીઓ પાક આતશને પોતાની સાથે (જાતીએ બાંધી) બાહરોટના પહાડ ઉપર જઇ પાક ઇરાનશાહ ઉ- વસ્યાં જ્યાં પણ તેઓ જાંપીને રહી શક્યાં નહી. પર પહેલા હાંદેસા. અને બાર વર્ષ રહી તેઓ ઇરાનશાહને લઇ વાંસદાના જંગલમાં જઇ વસ્યાં. ત્યાં પણ તેઓને હાર ન થવાથી તેઓને ચાંગાશાહ નામના એક માતખર બેહદીને પોતાને વતન નવસારી લઈ જઇ રાખ્યાં, જ્યાંથી સેવટે ઇ. સ. ૧૭૪૨ માં પાક ઇરાનશાહને શ્રી ઉદવાડા ખાતે લઇ જવામાં આવ્યા

છે, અને ત્યાં એ સાહેબ આજસુધી તખ્તનશીન થયા છે. અને તેમની બંદગી કરવા દેશે દેશ અને શહેરે શહેરના જરથોસ્તીઓ વખતો વખત એ પવિત્ર સ્થળે ઉતરી પડે છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

રેવાયતોનો જમાનો.

જાણ મધે વસ્તા જરથોસ્તીઓ જેમ જેમ હિંદુ ભાષ-ઓના વધુ અને વધુ સમાગમમાં આવતા ગયા તેમ તેમ તેઓમાં પોતાના પાક મઝહબ, તેનાં ફરમાનો અને તેની ક્રિયાઓ વગેરે બાબેની યુમરાડી વધતી ગઈ, જેના ઉપાય તરીકે ભરૂચ, ખંભાત, સુરત, વગેરેથી ડેટલાક જરથોસ્તી કાસદોને છેક ધરાનવેર ત્યાંના દરતુરો અને અકાબરો જોગ પત્રો આપી મોકલીને આપણી ધર્મ-ક્રિયા, રેવાજ વગેરે બાબે સવાલો પુછાવી જવાઓ મંગાવ્યા હતા. એ જવાબો ફારસી ભાષામાં લખાવી લાવવામાં આવ્યા હતા, અને તેને 'રેવાયતો' નું નામ આપવામાં આવ્યું છે. આ રેવાયતોની શરૂઆત ઇ. સ. ૧૪૭૮ માં નરીમાન હોશંગની રેવાયતથી થઈ હતી, જેની સાથે મોકલેલા જવાબમાં શરૂઆતમાં જ ધરાનની અંજુમન લખે છે કે 'કઈઓમરશથી આજ સુધીના જમાનામાં હવડાંના જેવો સખ્ત વખત ધરાંન પર ગુજર્યો નથી. જોહાક, અક્રાસિઆબ, તૂર તથા સિકંદરના વખત કરતાં પણ અમારી ઉપર જ્યાદે જીલ્લમ ગુજરેય. આએ જમાનામાં બેહદીનો કાંઈખી દીનઆઈનના કામો બરાબર કરી શકતા નથી. નીરંગ, બરશમ, યોજદાથેઝી અને પાકી પહરેજગી થોડી ઘણી રહી છે, અને બાકી સઘળું જતું રહ્યું છે. અત્રે નરીમાન હોશંગ ભરૂચી, જે તમારી તરફના સવાલો લઈ આવ્યો છે તેણે નવસારીના એક વડા ચાંગા આશા વીષે અમોને કહ્યું છે કે તેણે ત્યાં ઘણા ધર્મે કીધા છે, તથા બેહદીનો ઉપરની ખંડણી માફ કરાવી છે, વળી અમોએ સાંભળ્યું છે કે તમારી તરફ નશાને જીલ્લોનો ઉંચકે છે, તથા ખંભાત અને અંકલેશ્વરમાં તો લાકડાંની કરકતી વાપડે છે,

તથા એરતો ખાતી વખતે દસતાંનાં (હાથનાં મોળાં) વાપડતી નથી. વાસ્તે અગર એ હેરબદો અહીં તમારી તરફથી આવે, અને શીખે તો તમેને દીનની રાહ જરોજર માલમ પડે. અહીં કંઈ રસ્તાની થાક ઘણી નથી, કંઈદારથી સીસ્તાન નજદીક છે; અને સીસ્તાન મુક્યું કે યજદ આવવાની કંઈ ધાસ્તી નથી. (પા. પ્ર. ૬ ૧ પા ૬)

(મુલ્લાંશીરોજ કેતાબખાનામાંની દસ્તુર જરજેર કામદીનવાલી રેવાયત, પાનું ૩૩૫.)

હીંદુસ્તાનમાં જરથોસ્તીઓ જઈ વસ્યા હતા તે આખે ધરાનના જરથોસ્તીઓનું અજ્ઞાનપણું.

તા. ૧૭ મી જાનેવારી ૧૫૧૧ ને દીને ધરાનની અંજુમન તરફથી બેહદીન આંગા આશા, દસ્તુર ખોરશેદ સંગ્રણા, રસ્તમ હોશંગ, રામયાર જમશેદ, બેહરામ શેહરીયાર, નેરીયોસંગ મુનજમ, પટેલ શાપુર, કામદીન, તથા અસપંદયાર, બેહદીન બેહરામશાહ, માણેકશાહ અને આશદીનશાહનાં ફરજદો, તેમજ ભરૂચ, સુરત, ખંભાત, અંકલેશ્વર, વગેરેના જરથોસ્તીઓ ઉપર તેઓએ પુછાવેલા દીનઆઇનને લગતા સવાલોનાં જવાબનું એક નામું આવ્યું હતું, તેમાં તેઓ લખે છે કે:—‘આરબોનો જમાનો ગુજર્યો, તથા આએ તુર્કનો જમાનો આવ્યો ત્યાંસુધી અમેને માલમ નહી હતું કે હીંદુસ્તાનમાં જરથોસ્તી બેહદીનો રહેલા છે. પણ આજથી પાંત્રીસ વર્ષ અગાઉ બેહસ્તી નરીમાન હોશંગ ભરૂચી તમારી તરફથી સવાલો લઈ આવ્યો ત્યારે અમેએ તે વાત જાણી.’ (મુલ્લાંશીરોજ કેતાબખાનામાંની દસ્તુર દારાબ હોરમજદયારવાલી રેવાયત, પા. ૫૦૮).

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે હોરમજ બંદરથી એ ટોળો ઇ. સ. ૭૧૬ માં સંગ્રણ આવ્યો ત્યારથી તે ઇ. સ. ૧૪૭૮ સુધીની સાત સદી દરમ્યાન ધરાનના જરથોસ્તીઓને તેમનો એક ટોળો હિંદ

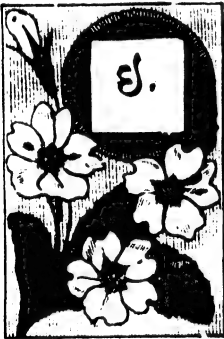
તરફ આવ્યો હતો તે માટે કાંઈપણ માહિતી ન હતી. એ ઉપરથી એમ પણ ધારી શકાય કે એ લાંબી મુદત દરમ્યાન લાગ્યે કાંઈ ધરાની જરથોસ્તી આ હિંદ દેશમાં આવ્યો હશે.

આ રેવાયતો લગભગ ત્રણ સદીવેર ચાલુ રહી હતી. તે જે બહાદુર જરથોસ્તી કાસદો ધરાન જઈને કબ્જે વેડીને લાવ્યા તેઓના નામથી જણાયલી છે. એ સર્વે રેવાયતો બાબે અત્રે વીગતમાં ઉતરવાની અગત ન હોવાથી આટલોજ ધશારો કરી આગળ ચાલીશું.

પ્રકરણ ૪ ઠું.

૧૬ મી સદીથી ધરાનથી આ દેશમાં આવેલા કેટલાક જરથોસ્તીઓ.

(ક) કાઉસ અને અફસાદ.

સ. ૧૫૩૧ (ય. ઝ. ૯૦૦ માં) કાઉસ અને અફસાદ નામના બે ધરાની વેપારીઓ હિંદુસ્તાન આવ્યા હતા. જેઓની મુસાફરીને નામે એક કીસ્સો ફારસી બેતોમાં લખાયેલો છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે નવસારીમાં એક જીનું ઘટનું દખમું હતું, પણ ઉપલા કાઉસની લજામણ ઉપરથી ઇ. સ. ૧૫૩૧ માં પત્થરનું એક દોખમું

ઘટતી ક્રિયાઓ સાથે બંધાવ્યું હતું. (પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૭).

આ દરમ્યાન દસ્તુર આઝર કયેવાન ખીન આઝર ગુશરપ (૧૫૨૯-૧૬૧૪) નામનાં એક ધરાનના

(ખ) દસ્તુર
આઝર કયવાન.

જાણીતા અને ખબરદાર જરથોસ્તી ટોળાનાં દસ્તુર પોતાની બુંદગીનાં પહેલાં ૨૮ વર્ષ એકાંતપણે ખોદાની બુંદગીમાં ગુમરવા બાદ હિંદુસ્તાન આતે

પટના મધે આવી વસ્યો હતો. તે પોતાની સાથે ધરાનથા કેટલાક જરથોસ્તીઓને પોતાના શાગેદોં તરીકે લાગ્યો હતો, જેઓમાં મોખેદ ફરહાદ, મોખેદ હોશ, મોખેદ સરોશ, વગેરે હતા. તે ઉપરાંત હિંદુ-સ્તાનમાં ઘણાક મુસલમાન તેમજ હિંદુઓ પણ એના શાગેદ થયા હતા, જે સઘળાઓને એ શીલસુશી ધર્મજ શીખવતો હતો. એણે ‘મુકાશેક્ષતે આઝર કેવાં’ નામની કેવાય શીલસુશી ધર્મની સામે તીમાં ફારસીમાં લખી હતી. તે પટનામાંજ ગુજર પામ્યો હતો.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૧૦).

પાદશાહ અકબરને જરથોસ્તી ધર્મને લગતી સમજણો આપવા માટે ધરાનથી દસ્તુર અરદશીર નોશીરવાન કેર-
(ગ) અરદશીર માની દીલ્હી ખાતે આવ્યો હતો તેની ઉપર કેરમાની. ભરૂચથી દસ્તુર કામદીન પદમે એક પત્ર લખી કેટલીક ખીનાઓ પુઝાવી હતી, જેનો અરદશીરે તા. ૧૯ મી નવેમ્બર ૧૫૯૭ ને દીને મજકુર દસ્તુર કામદીન પદમ પર જવાય લખ્યો હતો. (પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૧૦).

ધરાનથી જ્ઞમારપ વેલાયતી નામનો એક ધરાની મોખેદ તા. ૨૬ મી નવેમ્બર ૧૭૨૦ નો નીકળેલો સુરતમાં
(ધ) જ્ઞમારપ ઇ. સ. ૧૭૨૧ માં આવ્યો હતો તેણે ત્યાંના અને વેલાયતી. ધરાનના જરથોસ્તીઓના રોજ-માહની ગણતરીમાં એક મહીનાનો તકાવત જોયો, પણ તે જાહેર કરવાને ત્યાંના જરથોસ્તીઓનાં ઝનુનને લીધે ગભરાયો; સખ્ય તે વેળાએ સુરતમાં રવાનના પગ વાળવાની તથા પદાન આંધવાની તકરારો ચાલતી હતી. વળી આ વેળાએ તેણે સુરતમાં દીનઆઇનની ઘણાક નાવાફેશીઓ જોઇ, તેથી પ્રથમમાં ત્રણ ખચરદાર મોખેદોને પોતાના શાગેદોં કીધા જેમાં એક સુરતવાલો દસ્તુર દારાય (૧૬૯૭-૧૭૭૨), (કુમાંનો દાદાદાઝ), ખીજે નવસારીવાળો દસ્તુર જ્ઞમારપ (જ્ઞમારપ આશા) (૧૬૯૭-૧૭૫૩), અને ત્રીજે ભરૂચનો એક દસ્તુર (જે

ધાર્યા મેલે કામદીનજી દસ્તુરના આપ હશે) તેઓને તેણે જન્દ પેહલવી બાષાઓ શીખવી હતી.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૨૩-૨૪).

વળી જામારપે સમજાવવા ઉપરથી સુરતમાં આ વર્ષથી શેઠ માણેકજી એદલજી અરમાનીના દલાલ (મરહુમ શેઠ જમશેદજી અર-દેશર દલાલના વડીલ) કદીમ રોજ-માહ પઢવા લાગ્યા. તા. ૨૩ મી અક્ટોબર ૧૭૨૩ ને દીને જામારપ ધરાની સુરતથી મુંબઇ આવી પાછો ધરાન ગયો હતો.

આ પછી ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં ધરાનથી જમશેદ નામનો એક જરથોસ્તી કે જે નજીમનો એલમ જાણતો હતો (અ) જમશેદ તે સુરત ખાતે આવ્યો, જે પછી ધરાન અને ધરાની (નજીમી)ની હીંદુસ્તાનના જરથોસ્તીઓ વચ્ચેના એક મહી-રોજ-માહ બામેની નાના તફાવતની તકરાર ધણી વધવા લાગી. શીખવણી. લોકોએ તેને અરજ કીધી કે જામારપ વેલાયતીના કહી ગયા પછી અત્રે એક મહીનાના તફાવત વિષે ધણો વસવસો ઉપજ્યો છે, માટે તું નજીમની ગણતરીથી અમારી ખાત્રી કરી આપ. આથી તેણે ત્યાંના એક ચંચળ મોખેદ આઠ કાઉશજી ફરદુનજી મુનજમી, (મોખેદ ફરદુનજી મરઝખાનના બપાવા) ને નજીમનો એલમ શીખાડ્યો, અને તેણે (આ. કાઉશજી) એ નજીમથી ગણતરી કરી લોકોને જણાવ્યું કે જામારપ ધરાનીનું કહેલું ખરું છે, અને આપણે ભુલેલા છીએ. એ પછી સુરતમાં રહી જમશેદ ધરાની ઇ. સ. ૧૭૪૦ માં મુંબઇ આવ્યો હતો.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૩૨-૩૩).

ઉપલા હેવાલ ઉપરથી જોવામાં આવશે કે ધરાનથી આપણા ન્યાયાતોનો એક ટોળો સંજાણ આવવા બાદ ૧૭૪૦ સુધીના આશરે ૧૦૦૦ વર્ષના અરસામાં બહુ જીજ ધરાની જરથોસ્તીઓ પોતાના વતનથી આ હીંદ દેશમાં આવ્યા હતા.

પ્રકરણ ૫ મું.

નાદીરશાહની પક્ષમાં ધરાનના જરથોસ્તીઓએ અફઘાનો સાંમે મેળવેલી જીત.*

ઇ. સ. ની સતરમી સદીની શરૂઆતમાં ધરાન મધ્યની જરથોસ્તીઓની વસ્તી આશરે સાઠ હજાર ધરની એટલે પાંચ લાખ માણસની ગણાતી હતી. આ વેળા તેમાના કેટલાક હજાર જરથોસ્તીઓની ઘોડેસ્વાર ફોજ લડાયક સવારો તરીકે પાદશાહના લશ્કરમાં પગારદાર રહ્યા હતા. આથી ધરાનના પાદશાહ નાદીરશાહે જ્યારે હેરાત ઉપર ચઢાઇ કીધી ત્યારે એ પાદશાહની પારસી ફોજને હાથે તેને ફતેહ મળી હતી. આ વેળા ધરાનના મુસલ્લીમ રાજ્યની જે રીત હતી તે મુજબ હેરાતમાં મલેલી લુટ આ પારસી ઘોડેસ્વારોને મળી હતી, અને હેરાતના અફઘાન હાકિમનાં બચ્ચાં છોકરાં આ પારસી લશ્કરને હાથ આવ્યાં હતાં અને લડાઇના રીવાજ મુજબ તેઓએ એ અફઘાનોને ગુલામ તરીકે રાખ્યા હતા.

આથી અફઘાનોના દીલમાં પારસીઓ માટે જબરો કીનો વસ્યો હતો, માટે નાદીરશાહનાં મરણ બાદ અફઘાનો ધરાન અફઘાનોમાં વેરવું ઉપર વળતી ચઢાઇ લાવ્યા અને તેઓએ ધરાનનાં વસવું અને જરથોસ્તીઓની નાહસ- જરથોસ્તીઓ ઉપર કીનો લેવા માંડ્યો અને લાગ. હાલનાં કેરમાનની બાહેર આસરે ત્રણચાર માઇલનાં ઘેરાવામાં હઝારો પારસીઓના ઘરોને તારાજ કીધાં. આથી બચી ગયલા જરથોસ્તીઓ છુટા છુટા યઝ્દ અને હાલનાં કેરમાનમાં પાછા જઇ વસ્યા.

* આ પ્રકરણ અને એ પછીનાં બે પ્રકરણોની કેટલીક વીગતો મરહુમ ધરાન જઇ આવેલા મુસાફર મીઠ માણેકજી લીમજી હોશંગ હાંટરીઆની ઇ. સ. ૧૮૩૫ માં છપાયેલી કેતાબ “રીશાલે એઝહારે શીઆતે ધરાન” માંથી લીધી છે.

સારખાદ સારાં ભાગ્યે ઝંદ તાયકાનો કરીમખાન નામે એક
 ભલો ધનસારી પાદશાહ ધરાનની ગાદી ઉપર
 શાહ કરીમખાન. આગ્યો, જેના અમલમાં જરથોસ્તીઓએ કાંઈક
 શાંતી જોઈ.

હવે કરીમખાનનાં મરણથી તેનો ભાણેજ લુત્ફઅલીખાન ઝંદ,
 જે આગળ ફેરમાનનો હાકેમ હતો, તેનો રાજગાદી
 કરીમખાનનું મરણ ઉપર હક હતો તેને અદલે કરીમખાનનો સાજો
 —જરથોસ્તીઓનો નામે આગા મહમદખાન, જે તેના લશ્કરનો વડો
 પાછો શરૂ થયેલો હતો, તેણે લશ્કરને પોતાના હાથમાં લઈ ફેરમાન
 ખરગસ્તે દહાડો. ઉપર ચઢાઈ લાવી આસરે ૭ માસ તે ચાલુ રાખી
 હઝારો માણસોના ભોગ લીધા. તેઓ મધે ફેર-
 માનના જરથોસ્તીઓ પણ હતા, જેઓમાંના ઘણાક માર્યા ગયા
 અને બાકી અચી ગયલાઓનો ઘણો ખરગસ્તે દહાડો આગ્યો.

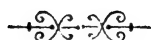

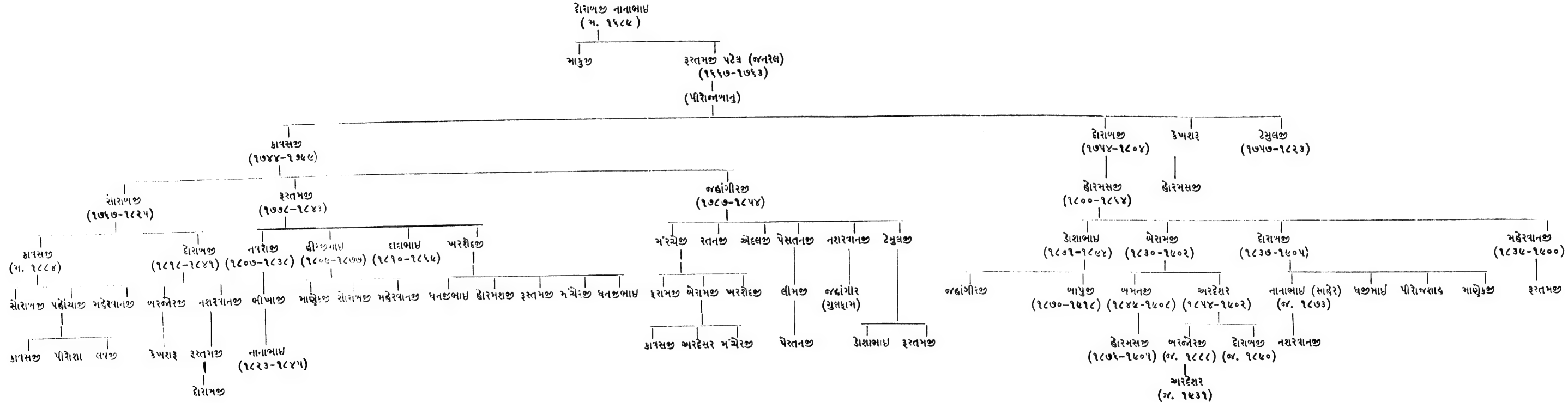
ભાગ ૨ જો.

ઈરાનથી આવેલાં પટેલ જ્ઞાનદાનનાં
વડીલ ક્ષીરોજબાનુનો કીસ્સો.

રૂસ્તમજી દોરાબજી પટેલના પુરાતમ ખાનદાનની વંશાવલી.

પ્રકરણ ૬ હું.

મુંબઈમાં આવી વસેલા પહેલવહેલા પારસીઓ.

પટેલ જ્ઞાનદાનના વડા દોરાબજી નાનાભાઈ અને તેમના બહાદુર બેટા રૂસ્તમ જનરાણ.

આપણું મુંબઈ, જે આગળ જમાનામાં સાત નાના ટાપુઓના જુમખાયા બનેલું હતું, તે ઇ. સ. ૧૬૬૨ સુધી વર્ષોવેર પોર્ટુગીઝોના હાથમાં હતું અને તે સાલમાં પોર્ટુગલના રાજાની કુંવરી કેથેરાઇનના લગ્નની રીતમાં ઇંગ્લાંડના રાજા બીજા ચાર્લસને આપવામાં આવ્યું હતું. આની આસરે બે દાયકા અગાઉ-ઇ. સ. ૧૬૪૦ માં-સુરતના ગામ મોરા સુમારી જે તે વેળા મોગલાઇ હકુમત હેઠળ હતું ત્યાંથી દોરાબજી નાનાભાઈ નામના એક સાહસીક જરથોસ્તી પોતાના કુટુંબ સાથે પહેલવેહલા પારસી તરીકે મુંબઈ આવી વસ્યા અને થોડુંકમાંજ પોર્ટુગીઝ સરકારના ખાસ કારોબારી તરીકે નોકરીએ રહ્યા. જ્યારે મુંબઈ, ઉપર જણાવ્યું તેમ, ઇંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યું ત્યારે તે વેળાની પોર્ટુગીઝ હકુમતના સઘળા અસખાબોની સાથે આ પારસી વીરલાની નોકરી પણ ઇંગ્રેજ સરકારને મોટી લજ્જામણ સાથે સોંપવામાં આવી, અને તેવણ પોતાના ખતી અનુલવથી આ નવા રાજકર્તાઓને કારભારી તરીકે ઘણા ઉપયોગી થઇ પડ્યા.

દોરાબજી નાનાભાઈ તે વેળા ફાટ મધે જ્યાં હાલ પટેલનો મહોલ્લો જાણીતો છે ત્યાં સરકારે આપેલી ખાલી જમીન પર પોતાને માટે રહેવાનું એક મકાન બંધાવીને વસ્યા. આ વેળા મુંબઈની મોટી વસ્તી માછીમારોની હતી, જેમની પાસથી ઇંગ્રેજ સરકાર “બોડી ટેક્સ” નામનો આંગવેરો લેતા, તે વસુલ કરવાનાં કામ માટે દોરાબજીને રાખવામાં આવ્યા હતા. તેવણ ઇ. સ. ૧૬૮૬ માં અત્રે ગુજર પામ્યા હતા.

મજૂર દોરાબજી નાનાભાઈના બે દીકરાઓમાં નાના રૂસ્તમજી પોતાના પીતાના મરણબાદ તેમની જગ્યાએ ઇંગ્રેજ સરકારના કારભારી નીમાયા હતા.

ઇ. સ. ૧૬૯૦ માં જંજીરાના સીદીએ મુંબઈ ઉપર હુમલો કર્યો હતો, જેથી કંપની સરકારે તેની સાથે કાલ-જંજીરાના સીદીને કરાર કરવે તેનાં માણસો મુંબઈનો કીનારો છોડી મારી હઠાવનાર ગયાં હતા, પણ તેઓના જવા પછી ઇ. સ. પારસી વીરલો- ૧૬૯૨ માં અત્રે એક સખ્ત મરકી ફેલાઈ કે “રૂસ્તમ જતરાલ.” જેથી સઘળાં અંગ્રેજો અને ગેરીસનના માણસો મરણુતોલ હાલતમાં આવી પડ્યાં હતાં. આ તકનો લાભ લઈ જંજીરાનો સીદી યાકુતખાન એક મોટી ફેજ લઈ મુંબઈ ઉપર ચઢી આવ્યો અને કુંગરીના કીલ્લાનો પોતે કબજો લીધો. આથી રૂસ્તમજી દોરાબજીએ સમયસુચકતા વાપરી બહાદુરી બતાવી રાજ્યનો કારોબાર પોતાને હસ્તક લીધો, અને એક શીખંદી લશ્કર, કે જેમાં મુખ્ય ભાગ મુંબઈના કોલીઓ તથા માછીમારોનો હતો, તે ઉભું કરી પોતે તેની સરદારી લીધી અને દુશ્મનોની સામે બહાદુરીથી લડી તેમને ટાપુની બાહરે હાંકી કાઢ્યા તથા કુંગરીનો કીલ્લો પાછો લઈ આ ખજર સુરત તરફ અંગ્રેજોની કોહીના વડા ઉપર કાસદોની મારફતે મોકલી, અને તે સાથે રાજ્યનો કારોબાર પોતે ચલાવ્યો અને તે પછી સુરતની કોહીના વડાના મુંબઈ આવ્યા બાદ તેના હાથમાં રાજ્યની લગામ સોંપી. આ દેશહીતકારી સેવાને માટે રૂસ્તમજીને “મુંબઈના પટ્ટેલ” નો એલકાબ વંશપરંપરા માટેનો ઇંગ્રેજ સરકારે આપ્યો, તથા અત્રેના સઘળા કોળીઓ અને માછીમારોના વડા તરીકે તેમને નીમ્યા, અને તેઓના સરકારી કરો વસુલ કરવાની, તેમજ દીવાની અને ધર્મ સંબંધી કળ્યાઓ ચુકાવવાની, સત્તા આપી.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ લું, પા. ૨૦ ૨૧).

આવી રીતે છેલ્લી આસરે અઢી સદી દરમ્યાન જે કોઈખી પારસીએ લશ્કર જમા કરી તેની સરદારી લઈ રાજ્યના દુશ્મનની ચઢાઈ મારી હઠાવી પોતાના રાજ્યની કાયમી ચાલુ રાખવાનો બહાન

દુરી ભર્યો સાહસ બતાવ્યો હોય તો આ પારસી વીરભો, જે તે દીનથી 'સ્તમ જનરાલ' કહેવાતો આવ્યો હતો, તે હતો. વળી એ જનરાલ માટે કહેવાય છે કે તેવણે કેટલાક દીવસ મુંબઈની હાકમી ભોગવી હતી, એટલે તેવણ મુંબઈ ટાપુના પહેલવહેલા ગવર્નર લેખી શકાય.

એ ઉપરાંત સ્તમ દોરાબની સત્તા કોટ, મજગામ, મેહમ, વરલી, ધારાવી, સીમ, સીવરી, મોરી, કેલવીમેહમ, વાંદરકર અને વાંદરકરભાઈના કોલીઓ પર ચાલતી હતી. તે સાથે એવણ અત્રેનાં બારાંમાં આવતાં-જતાં સરકારી વહાણોને નેહાવ પુરો પાડતા હતા.

સ્તમ દોરાબ તે વેળાની મુંબઈની પારસી પંચાયતના શરૂ-પંચાયતના અકાબર. આતથીજ વડા અકાબર હતા.

પ્રકરણ ૭ મું.

શ્રીરોજબાનું લગ્નકથા.

“મુંબઈનો બહાર” ના ઉત્સાહી લખનાર જણાવે છે કે મજકુર સ્તમજી દોરાબજી પટેલનાં ત્રણવાર લગ્ન થયલાં કહેવાય છે, તેમાં પહેલી બાયડી મરણ પામ્યા પછી તેવણ બીજી કરી લાવ્યા હતા. હયાં તુલીક પોતે અધાર ઉમરે પહોંચ્યા છતાં તેમની પાછળ નામ રાખનારો કોઈબી વારસ અવતર્યોજ ન હતો.

સ્તમજીનાં ત્રીજવારનાં લગ્ન નવાઈ જેવાં સંજોગો વચ્ચે

માબાપ વટહયાં, હતાં. કહે છે કે આ ધરાની બાનુ સાથે થયાં પણ દીદરીઓ નહીં. તરતની આવેલી હતી, અને તેણીનો અત્રે આ-કહાણીકીરસા જેવાં વવાનો સમય એમ હતો કે ધરાનમાં તેણીનો પારસી-ધરાની બાપ શીયાવક્ષ બીન દીનીયાર તથા માએ લગ્ન. શ્રીરંગીજ ઘણાક જીલમ તથા હાદેસાઓને લીધે પોતાનાં ત્રણ છોકરાઓ સાથે મુસલમાન ધરમમાં

વટલી ગયાં હતાં, પણ પોતાની બે છોકરીઓને છુપી રીતે જરથોસ્તી ધરમમાંજ રાખી હતી, તે બંધેને બાપ હીંદુસ્તાન ખાતે પારસીઓની વસ્તીમાં મોકલવાની ગોઠવણ કરતો હતો, તેવામાં એક જરમન મુસાફર ત્યાં જઈ લાગો કે જેનું નામ બરાબર માલમ પડતું નથી. તે મુસાફર ઘણો ભલો માણસ હોવાથી શીયાવક્ષે તેને કાલાવાલા કરી પોતાની બંધે બેટીઓને સોંપી, અને કહ્યું કે તેણીઓને હીંદુસ્તાનમાં જ્યાં પારસીઓની વસ્તી હોય ત્યાં કાંઈ સારાં માણસોને સોંપવી. પેલા જરમન મુસાફરે તે બેમાંની એક છોકરી સાથે પરણવાને પોતાની ઇચ્છા જણાવી, અને બીજીને મુંબઈમાં કાંઈ લાયક માણસ સાથે પરણાવી આપવાને કબુલાત આપી. પેલી બંધે છોકરીઓએ તથા શીયાવક્ષે પણ આ વાત કબુલ કીધી, અને મુસલમાનોની જલમ ચુંગાલમાં સપડાવા કરતાં એકે આ ભલા મુસાફર સાથે, તથા બીજીએ પોતાનાં માઆપથી દુર પણ ખુદ પોતાની જાતના એક જરથોસ્તી સાથે પરણવાને વધારે પસંદ કીધું, અને તેથી તેણીઓ પેલા મુસાફરની સાથે ઇરાનથી નીકળી અત્રે મુંબઈમાં આવી, જ્યાંથી પેલો જરમન એક છોકરીને તેની રાજપુત્રીથી પોતાને દેશ લઈ ગયો, અને બીજીને અત્રે મુંબઈના એક નામીયા દુકાનદાર ભીખા બેહરાંમને જે કાંઈ પારસી ગ્રહસ્થ તે છોકરી પસંદ કરે તેની સાથે પરણાવવા માટે સોંપી ગયો.

આ છોકરી તે આપણે ઉપર કહ્યું તે શીરોજી હતી કે જેણીનો જન્મ રોજ ૧૫, માહ ૭, સને ૧૦૯૭ યજ્ઞ-શીરોજીનો જન્મ. જરદી (તા. ૨ ૭ મે સને ૧૭૨૮) ઇસવી ને સનીવારે થયો હતો.

તે વેળા મુંબઈમાં હાલ જ્યાં કાટ મધે ફોર્ગસ સ્ટ્રીટ છે તે ડેકાણે જીની પોલીસવાલાં મકાન આગળ એક ઇસ્તમ દોરાબ તલાવ હતો. ત્યાં આગળ મુંબઈના પારસીઓ સાંજને છોટે હવા ખાવા બેસતા હતા. અત્રે ભીખા બેહરાંમ શીરોજીને કાંઈ ભરથાર પસંદ કરાવવા લાગ્યા. આ જગાએ શીરોજીએ બધા ગમ

નજર કરી કરીને રૂસ્તમજી દોરાબજી પટેલ કે જેવણુ પણ ત્યાં બેઠેલા હતા તેવણુનો હાથ ધર્યો. રૂસ્તમજીએ જોયું કે આએ પીડા મારે ગળે કાં વળગે છે તેથી તરત તેવણુ પોતાને ઘેર જતા રહ્યા, અને પેલી બાનુ ઉમેદવારે તો ત્યાં બેઠેલાઓમાંથી બીજા કોઈ ને પસંદ કરવાને ના પાડ્યું. બીજે દીને સાંજના વળી બીબા બેહરામ પાછી તેણીને ત્યાં લાગ્યા પણ તે દીને રૂસ્તમજી પટેલ ત્યાં આવેલા નહી હોવાથી તેણીએ કોઈ બીજા સાથે પરણવાને સાફ ના પાડ્યું, અને કહ્યું કે કાલવાળા શખ્સ સાથેજ પરણું. આ ઉપરથી સઘળાઓ રૂસ્તમજી પટેલને ઘેરે ગયા અને તેવણુને ઘણું સમજાવ્યું કે જ્યારે આ ધરાની બાધની ખુશીજ છે ત્યારે તો તમે તેણીની સાથે પરણો. રૂસ્તમજી પટેલની આગલી બંને ઓરતોને પેટે કાંઈ ફરજદ નહી થયલું હોવાથી તથા આવી રીતે તેવણુ પર બધા મીત્રો તરફથી ઘણું દયાણુ થયાથી તેઓ આખરે તેણીની સાથે પરણ્યા.

(મુંબઈના પહેલા પારસી પટેલોની તવારીખ, પા. ૧૪-૧૫).

શીરોજીબાનુ જ્યારે પહેલવેલ્લી મુંબઈ આવી ત્યારે ૧૩ કે ૧૪ વરસની ખીલતી જવાંનીનાં બહારમાં ત્યાંના શીરોજીબાનુની લગ્ન બાધ-ખોરાકીની ખુબીથી જાણે કે વીસેક વર-વખતની ઉંમર. સની હોય એવા મજબુત બાંધાની તેણી દેખાતી હતી. આ વેળા તેણીએ પસંદ કીધેલા રૂસ્તમ જનરાલની ઉંમર આસરે ૭૫ વર્ષની કહેવાતી, છતાં તેવણુનો પહેલવાન રોબવતો બાંધો જોઈ કોઈ સાધારણ માણસ તેથી તેની અરધી ઉંમર ધારી શકતો. એજ માફક શીરોજી પણ ધરાનની આસુદેગી ભરી આબોહવામાં ઉછરેલી હોવાથી તેણીની ઉંમર જે હતી તે કરતાં કોઈ દોઢગણી ધારી શકતું. આ કારણોને લીધે જે ઉંમરમાં ઘણો ફરક હતો તો પણ કદ અને બાંધામાં કાંઈ આ કન્ઝેકું લાગતું ન હતું અને આખરે તે કેવું સુખી નીકળ્યું અને રૂસ્તમ દોરાબને દીકરાને જન્મ આપવાની હોંશ પાર પડી તેની સમજણ મળે છે. લગન થયાં પછી થોડાજ વહેવારથી રૂસ્તમની પુર ખાત્રી થઈ કે, આ અબળા તો ખરેખરી કોઈ સારાંજ ખાનદાનની અને

ધર રાખુ સકરમી ઓરત હતી, જે ઉપરથી દીન પ્રતીદીન મોહ્યત વધારીને એખલાસથી ચાહ રાખ્યો, અને ખોદાનું કરવું એવું થયું કે તે બાઇએ એકએકની પુંઠે ચુનંદા ચાર દીકરાઓને જન્મ આપીને પોતાના ભરથારનું ઉજ્જ ધર વસ્તીથી ભરપુર કરી દીધું, જેમનો વંશવેળો આજસુધી ચાલુ રહી ઘણા નામાંકીત નરનારીઓની ભેટ આપણી કોમને થઇ છે. એ સઘળાઓ માતા તરફથી ધરાની લોહી ધરાવતા હતા.

પ્રકરણ ૮ મું.

ફીરોજખાનુના દીકરાઓ.

ફીરોજખાનુને પેટે રૂસ્તમ દોરાબથી નીચલા ચાર બેટાઓ અવતર્યા હતા:—

૧. કાવસજી, જેવણનો જન્મ ય. ડ. ૧૧૧૩ અથવા ૧૧૧૪ (ઇ. સ. ૧૭૪૪) માં થયો હતો.
૨. દોરાબજી— જન્મ ય. ડ. ૧૧૨૩ ના બારમાં મહીનાને બીજે રોજે (ઇ. સ. ૧૭૫૪).
૩. કેખશર, જેનો જન્મનો સાલ અથવા દહાડો વાર જણાયો નથી પણ તે આસરે ઇ. સ. ૧૭૫૫-૫૬) માં હોવો જોઈએ.
૪. ટેમુલજી, એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં થયો હતો.

એ ચારે ભાઇઓની કાર્કિદી ટુંકમાં હેઠળ આપીશું:—

૧. કાવસજી રૂસ્તમજી પટેલ.

કાવસજી રૂસ્તમજી પટેલને ઇ. સ. ૧૭૬૩ માં પોતાના બાપના મરણ પછી મુંબઈની પટેલો મલ્કી હતી. તે ઉપરાંત ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં ઈંગ્લેન્ડ સરકારે મરાઠા સરદાર રઘુનાથરાવ દાદાસાહેબ

પાસેથી ચાલુ અને વસાઇ લીધું ત્યારે તે જીલ્લાએને લગતાં ગામે ચરણી બંદર, મનપેશર, તુરંબુ, મક, મરવે, મનોરી, વેસાવું, દાડાં, વાંદરા, કલીયાણી, ભીમરડી, વગેરેની પટેલાઇ પણ એવણનેજ મળી હતી અને તે એવણ પોતાના ભાઇ દોરાયજી સાથે ચલાવતા હતા.

ઇ. સ. ૧૭૭૦ માં એવણને કંપની સરકારે આરકસો પુરાં પાડવાનું 'બોટ કંત્રાકટ' સોંપ્યું હતું.

(પારસી પ્રકાશ, દક્ષતર ૧૬૧, પા. ૮૭).

એવોએ ચાણામાં ઘણાક પારસીએને વસાવી ત્યાં ઇ. સ. ૧૭૮૦ માં દોખમું, આતશદાદગાહની દરેહમહેર તથા નશાખાનું બંધાવ્યાં હતાં.

ઇ. સ. ૧૭૯૫ માં તે વખતના મરહુમ ગવરનર જોનાથન ડંકનના દીકરા વેલાયત ગયા ત્યારે કાવસજી મુંબઈની ફરમાસુ ફસ્તમજી પટેલે અરબો ટન સુકા ફરમાસુ જુમલા પેદાશ તરીકે અડધા અને અઢી કુડી સુકા છમણા આંડણા તરીકે ટન સુકા જુમલા સોગાદ મોકલ્યા હતા, અને તે બેટ મોટા ઉપ- અને અઢી કુડી કાર તરીકે કબુલ રાખવામાં આવી હતી. છમણાની અવર- (મુંબઈનો બહાર, પા. ૨૫૭-૫૮.) કાવસજી નરને બેટ. ફસ્તમજી પટેલ ૫૫ વર્ષની ઉંમરે તા. ૬ ફી ઓગસ્ટ ૧૭૯૯ ને દીને ગુજ્યા હતા.

‘મુંબઈનાં બહાર’ના આહેાશ કર્તા જણાવે છે કે:—“શેઠ કાવ- સજી ૩. પટેલના ચહેરાની ખુશસુરતી વિષે ગામમાં એવણના ચહેરાની ઘણીજ તારીફ ગવાયલી છે, અને તે ઉપરથી ખુશસુરતી. તેવણના બખતે જુવંદ માતા શીરોગ્નબાઇએ, તેણીના આ વડા દીકરાના બદનને ઈશનીજ પોશાકથી એવો તો સજુગારી મેલ્યો હતો કે, તે તેવોને શોભાવતો દેખાવાથી પોતાની જીંદગીના જેડા સુધી મમસારના પહેરવેસને હરગેજ વીહલો મુક્યો ન હતો. આ ગ્રહસ્થની તેજ પોશાકથી

ચીતારેલી તસવીરો તેમનાં કુટુંબીઓને ત્યાં હજી સુધી સંભાળથી સચવાઈ રહી છે. ”
(મુંબઈનો બહાર, પા. ૨૫૯.)

૨. દોરાબજી રસ્તમજી પટેલ.

દોરાબજી રસ્તમજી પટેલ પોતાના વડા ભાઈ કાવસજી સાથે પટેલાઈના ધંધામાં પડેલા હતા. તે ઉપરાંત પોતાના ભાઈઓ વગેરે સાથે “દોરાબજી રસ્તમજી પટેલની કુંપની” નાં નામથી ચીન, કલકત્તા, પેગુ, રંગુન, ઇત્યાદિ જગ્યાઓ પરનો વેપાર ચલાવતા હતા. ઈ. સ. ૧૭૯૩ માં તેઓ પહેલાં ચીન ખાતે ગયા હતા, અને ત્યારબાદ બીજી બે સફરો કીધી હતી. એવોના વડા ભાઈ કાવસજીના મરણબાદ એવોને ‘બોટ કંટ્રાક્ટ’ નો અખત્યાર મળ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૦૦ માં ઇસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીનો સુરત, ભરૂચ, જાંબુસર, ઇત્યાદી તરફથી રૂ, તથા કલ્કીકાટ, કાનાનોર, ઇત્યાદી કાસ્તાઓ તરફથી લાકડાં મુંબઈનાં બારામાં પોંડાયતાં કરવાનું કંટ્રાક્ટ એવણને મળ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં મજગામની ‘ગનપાઉડર ફેક્ટરી’ માં સંઘણી ચીજો પુરી પાડવાનું કંટ્રાક્ટ શેઠ ખરશેદજી માણેકજી શરાફ સાથે ભાગમાં એવણે રાખ્યું હતું. એવણે હસ્તક પહેલું ‘પરશોતમ’ તથા તે પછી ‘શાહ જોહાંગીર’ નામનાં બે વહાણો હતાં. એવો તા. ૧૩ મી ઓગસ્ટ ૧૮૦૪ ને દીને ૫૦ વરસની વયે મરણ પામ્યા હતા. (પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ જી પા. ૯૮).

૩. કેબશરૂ રસ્તમજી પટેલ.

કેબશરૂ રસ્તમજી પટેલ પોતાના વડા ભાઈઓ કાવસજી અને દોરાબજીની સાથે મુંબઈ અને થાણાંને લગતાં ગામેની પટેલાઈનાં તેમજ સરકારનાં બોટ કંટ્રાક્ટનાં કામેમાં શામેલ હતા. એવણે ઇંગ્રેજી ભાષા ઘણી સારી રીતે શીખેલા હતા. એવણનું મરણ તા. ૧૭ મી નવેમ્બર ૧૭૯૩, રોજ ૯ માહ ૨ (શે.) ૧૧૬૩ ય. ઝ. ને દીને ૩૭ વર્ષની ભરજવાન વયે નીપજ્યું હતું.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ જી, પા. ૭૬.)

૪. ટેહમુલજી રસ્તમજી પટેલ.

ટેમુલજી રસ્તમજી પટેલ પોતાના વડા ભાઈઓ તથા ભત્રીજાઓની સાથે અત્રેની પટેલાઈનાં કામોમાં પડેલા હતા. તે પછી છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષો એકાંતપણે કાઢ્યાં હતાં. એવણુ તા. ૧૩ મી ઓગષ્ટ ૧૮૨૮ ને દીને ૭૧ વર્ષની ઉંમરે ગુજ્યાં હતા.

* * *

રસ્તમજી દોરાબજી પટેલ આટલી મોટી પોણાસો વર્ષની ઉંમરે (ત્રીજીવાર) પરણ્યા હતા તેમને ત્યાં ચાર દીકરા બુઢાપામાં જવાની. થયા તે જોઈ વાંચનાર કદાચ અજબ થયા હશે પણ એક તખીબુ જાણનાર કહે છે કે:—

“Old age in man does not in itself involve sexual incapacity. Drs. Curly and Casper have reported cases of this nature, and the latter investigator records finding living spermatozoa in a man 96 years of age! Other investigators have reported similar observations in men slightly younger.” એટલે માટીડાની જાતમાં બુઢાપણું એકલુંજ કાંઈ શારીરીક અશક્તીનું કારણ થઈ પડતું નથી. ડાક્ટરો કહીને અને કેસપર નામના તખીબોએ આવા ઘણા દાખલાઓ જાહેર કીધા છે, અને છેલ્લાંએ તો ૯૬ વર્ષના બુઢા માટીડામાં જન્મને કારણ આપનારાં જીવતા જંતુઓ મલવાની નોંધ લીધી છે. ખીજા શોધકોએ પણ આથી સેજ નાની વયના માટીડાઓનો એવોજ અનુભવ જાહેર કીધો છે.

એવું જણાવવામાં આવે છે કે Old Parr નામના શખ્સને ત્યાં ૧૪૦ વર્ષની ઉંમરે દીકરો આવ્યો હતો! ૧૮૧૩ માં Brambury Peerage Case માં ઇંગ્લંડની કોર્ટે ચુકવ્યું હતું કે The law admits no age at which a man may not become a father. એટલે કાયદામાં એવું કાંઈ નથી કે એક માટીડો કાંઈ પણ ઉંમરે બાપ ન થઈ શકે.

મુખ્ય ખાતે અંગ્રેજ સરકારથી ઠેરવવામાં આવેલા પહેલવહેલા

પટેલ રૂસ્તમ દોરાબે પોતાના અમલમાં પ્રમાણીક લગ્નની ધામધુમ. પણાથી સઘળી જાહેજલાલી ધણી સારી રીતે ભોગવી હતી, અને સકરમી બાઈડીને સખકતે પગલે ગાંથે દ્રવ્ય પણ સંગ્રહ કરી તેને સદા રૂડા ઉપયોગમાંજ વાપરતા હતા. એવોને ત્યાં ઘરડી વયમાં અવતરેલા દીકરાઓ માંહેલા વડા તથા બીજાને ૧૧૩૧ ના ય. ઝ. સાલમાં (ઇ. સ. ૧૭૬૨) માં પોતાના દેશી અમીરી એલકાબને જેજ મહે તેવી ધામધુમથી જ્યારે પરણાવ્યા, ત્યારે કહે છે કે તે વખતની રીતને અનુસરતો ખર્ચ કરવામાં કાંઈ કોતાઈ રાખી ન હતી; અને તેની ખુશાલીમાં જેમ મુંબઈ, તેમજ સુરત, સુમારી, મોરા, અડાબન, કુમસ અને બીલીમોરા વગેરેના ગામોમાં ખાંડ વહેંચીને ત્યાંના ધણાક લોકોને મેજબાનીમાં સામેલ રહેવા સારૂ નોતર્યા હતા, જ્યાં ૨૬ દીવસનો માંડવસરો લઈને તેટલા અરસામાં પોતાને ત્યાં સારી રવેસની રામસણીના રંગ-રાગ ગળવી દીધા હતા. આ ખુશાલીના પ્રસંગે વરરાજ્યોના આપની વય ૯૫ વર્ષની હતી.

બીજે વર્ષ રૂસ્તમ દોરાબ ૯૬ વર્ષની જઈક ઉંમરે પુગીને રોજ ૨૭ માહ ૬ શહેનશાહી સાલ ૧૧૩૨ ય. રૂસ્તમ દોરાબ તથા ઝ. તા. ૧૨ મી એપ્રિલ ૧૭૬૩ ને દીને મરણ ફીરોજખાનુનું પામ્યા હતા. (મુંબઈનો બહાર, પાનું ૨૫૩ થી ૨૫૫, અને મુંબઈના પહેલા પારસી પટેલોની તવારીખ, કર્તા ૩ બ. પેમાસ્તર).

રૂસ્તમ દોરાબના ધણીયાણી શીરોજખાનું તેમની પછી ૪૫ વર્ષ રહીને (રોજ ૧૧ માહ ૬ (ક.) ૧૧૭૭ ય. ઝ.) તા. ૧૫ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૦૮ ને દીને ૮૦ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યાં હતાં.

હવે મજકુર જરમન મુસાફરને શીયાવક્ષ દીનયારે પોતાની એ પેલા જરમન મુ- બેટીઓ સાંપી હતી તેમાંની એક સાથ તે પોતે સાફર અને ઇરાની પરણી પોતાને દેશ લઈ ગયો હતો તેણીનું શું બાઈનું શું થયું? થયું તે આજસુધી જણાયું નથી.

પ્રકરણ ૬ મું.

પટેલ ખાનદાનનાં બીજાં નામાંકીત નરનારીઓ.

૧. રસ્તમણ કાવસણ રસ્તમણ પટેલ.

એવણ શેઠ કાવસણ રસ્તમણ પટેલના બીજા દીકરા થતા હતા. એવણને ઇ. સ. ૧૮૨૫માં પોતાના વડા ભાઈ શેઠ સોરાબજીનાં મરણથી એવણનાં વડવાઓની પટેલાઈનો અખત્યાર મળ્યો હતો, કે જેમાં મજગામ, મેહમ, વરલી, ધારાવી, શીમ, શીવરી, મોરી તથા કેવલી મેહમના ડાલીઓ પરના સરકારી કરો તેમજ કાટ, કુંગરી, મજગામ, ગીરગામ, વાલકેશ્વર, માહલદમી, વરલી, મેહમ, ઇત્યાદિ જગાઓની ખારની જમીનનું મેહસુલ વસુલ કરવાના હતા. એ ઉપરાંત દેશાવરો ખાતેથી નામદાર ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીનો રૂ, લાંકડાં ઇત્યાદિ સામન અત્રે લાવવાને, તથા લશ્કર અને તેના અસખાબને એક ડેકાણેથી બીજે ડેકાણે લાવ-લઈજ કરવાને માટે ‘બોટો’ તથા દનેજે પુરી પાડવાને લગતું એવણના વડવાઓને મળેલું સરકારી કંત્રાકટ એવણ ચલાવતા હતા. પછવાડેથી એ બધે સરકારી કામો જુદાં જુદાં ખાતાંઓને સપુરદ થવાથી એમનાં હાથમાંથી ગયાં હતાં.

ચાણામાં એવણનાં વડવાઓએ બંધાવેલી દરેમહેર તથા દોખમું ઘણા જુના થવાથી એવણે ત્યાં વેસરથી આતશ એવણે સ્થાપેલાં આદરાનની દરેમહેર બંધાવી તે તા. ૮મી એપ્રિલ ધર્મસ્થળે ૧૮૨૯ ને દીને પરદાવી હતી, તથા નવું દોખમું બંધાવી તે તા. ૧૫ મી એપ્રિલ ૧૮૪૩ ને દીને ઇજમવ્યું હતું, અને તે પછી ૧૧ દિવસે એવણ મરણ પામ્યા હતા. “મુંબઈના ચાણુક” ના જણાવવા મુજબ “એ મરનાર જેવો પરેજગાર તેવોજ દીનદાર અને ધરમી પુરૂષ હતો. માયા મહેરબાની અને નમંતાઈ તો એની જાતી ખસલત હતી. જમાંનો પોતે એનો દોસ્ત હતો તેથી દુશમની તો એ જાણતોતોજ નહી કે કેવી

થાએચ. ગરીબ અને તવંગર એની નજર આગળ એકસરખાંજ હતાં. ગંભીર તે રૂસ્તમજી પટેલ પોતે હતો, અને ગર્વ તથા ગરૂરી તે એના કદા શત્રુ હતા”. એમનું મરણ રોજ ૧ માહ ૯ (ક.) ૧૨૧૨ ય. ઝ. તા. ૨૭મી એપ્રિલ ૧૮૪૩ ને દીને ૬૫ વર્ષની ઉંમરે નીપજ્યું હતું.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર ૧ હું, પા. ૪૧૪).

પટેલ ખાનદાનના ગ્રંથકારો.

પટેલ ખાનદાનમાં એક ગ્રંથકાર શેઠ કાવસજી સોરાજી પટેલ થઇ ગયા છે જેમનું મરણ ઇ. સ. ૧૮૪૪ માં નીપજ્યું હતું. તેવણે ‘ચીન દેશના હેવાલ’ ને લગતું જે દફતરનું પુસ્તક રચી છપાવ્યું હતું અને તે શેઠ ખમનજી હોરમજી વાડીયાને અર્પણ કીધું હતું.

વળી શેઠ કાવસજી સો. પટેલે કોનેલોજી એટલે વખત-વીઘા ‘કાલમાન શાસ્ત્ર’ (કાલમાન શાસ્ત્ર) નું પુસ્તક ઈંગ્રેજીમાં લખી નું પુસ્તક. વેલાત વેરથી છપાવી મંગાવી અત્રે પ્રગટ કીધું હતું.

ખા. બા. ખમનજી બહેરામજી પટેલે પોતાની ધરાની તોખમને અનુસરી ‘એહવાલે શીરદોશી’ નામના સવાસો ખા. બા. ખમનજી પાનાના, તથા ‘ધરાનની મુખતેસર તવારીખ’ ના પટેલનું ધરાની પુસ્તકો છપાવી પ્રગટ કીધાં હતાં. વળી જ્યારે તોખમ. આપણુ નાના હતા અને ફારસી ભાષાનો અભ્યાસ ચોથા ધોરણમાં શરૂ કરતા ત્યારે ‘હેકાયતે લતીફ’ની જે નાનકડી ફારસી કેતાબ શીખતા, તેનાં પહેલાં પાનાં ઉપર પ્રગટ કરનાર તરીકે (ફારસીમાં) બહમનજી બહેરામજી પટેલનું નામ વાંચતા, અને છેલ્લે ધરાન દેશની આ દેશમાં આવીને આપણી કામની કીર્તી ચાલુ કીધી તેનો પ્રકાશ ‘પારસી પ્રકાશ’નાં પહેલાં જે અતી કીમતી મોટાં દફતરોમાં હંમેશ માટે ઝળકાવ્યો છે.

મરહુમ ખા. બા. બમનજી બહેરામજી પટેલના નાધલા ભાઈ
 મીં અરદેશર અત્રેના જમે-જમશેદના લાંબો
 અરદેશર તથા બાઈ વખત સુધી સગ-એડીટર, અને થોડા મહીના
 દીનઝાઈ પટેલ. સાંજ વર્તમાનના માનેક તથા અધીપતી હતા,
 અને તેમનાં બહેન બાઈ દીનબાઈ બહેરામજી પટેલ
 થાણાની અગીઆરીના એક મુતવલી તરીકે ત્યાંના ધાર્મિક કામોમાં
 ઉલટમંદ ભાગ લેતાં આવ્યાં છે. એ ભાઈઓ તથા બહેનના ચહેરા
 ઉપર ધરાની તોખમનો છાપ કાઠપણુ જોનાર પારખી શકતો.

વળી એક ખીજ કલમકશ એજ ખાનદાનના નખીરા જેવણ
 પણ 'જમે-જમશેદ' સાથે દાહેકાઓ વેર
 એજ ખાનદાનના જોડાયેલા હતા, તે મીં જેહાંગીર નશરવાનજી પટેલ
 મરહુમ મી. (ગુલશમ), રસ્તમ દોરાબના વડા દીકરા કાવસ-
 "ગુલશમ." જીના છેલ્લા દીકરા જેહાંગીરજીના પાંચમા દીકરા
 નશરવાનજીના બેટા થતા હતા. તેવણે નાટકો,
 વારતાઓ વીગેરેના ત્રણ ઝગનથી વધુ પુસ્તકો લખી પ્રગટ કર્યાં હતાં.
 એવણુ કાવસજી પટેલના મોહોલા મધેનાં બાપીકા નીચા ઓટલાવાળા
 ઘરમાં વરસો વેર રહ્યા હતા. એવણુ તા. ૨૪-૮-૧૯૩૬ ને દીને
 ગુજ્યા હતા.

આ વાત જાણવા જોગ છે કે શ્રીરોજખાનુની એક નખીરી
 (દીકરા કાવસજીના દીકરા સોરાબજીના દીકરા
 ચીન જનાર પહેલાં કાવસજીની દીકરી) બાઈ પુતલીબાઈ પોતાના
 બાનુ. ખાવીંદ શેક હોરમસજી રસ્તમજી દાવર સાથે ધ.
 સ. ૧૮૬૬ માં ચીન જનાર પહેલવહેલાં પારસી
 બાનું હતાં. આ અગાઉ ચીન માટેનો ધીકતો વેપાર કરનાર જર-
 થોસ્તીઓ પોતાની જોડે પોતાનાં ધણીયણીને લઈ જતા ન હતા,
 પણ શેક હોરમસજી ર. દાવરે આ રેવાજ તોડી પોતાનાં મહોરદારને
 ત્યાં લઈ જઈ સાતથી વધુ વરસ વેર રાખ્યાં, અને અંજાણું દુર-
 દરાઝ દેશ મધે પારસી બાનુઓ રહી શકે છે તે પુરવાર કરી આપ્યું
 હતું. ધરાની તોખમની બાઈ પુતલીબાઈ પટેલ પછીજ પારસી બાનુઓ
 ચીન, શેંઘાહી અને હોંગકોંગ પોતાના ધણી સાથે જવા લાગ્યાં છે.

(મુંબઈનો બહાર, પા. ૨૭૫).

અત્રે રૂસ્તમજી દોરાબજી પટેલ ઉદ્દે રૂસ્તમ જનરાલ તથા તેમના
 ઇરાની તોખમના ઘણીઆણી શીરોજીઆનુ તથા કુટુંબનો અહેવાલ
 ખતમ કરીશું અને હવે ઇરાનથી એવાજ કાંઈક સંજોગો વચ્ચે અત્રે
 પધારેલાં બીજાં કુટુંબનાં નામાંકીત બાનુઓ તથા તેમના વશંજો
 ઉપર આવીશું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પાંડે ખાનદાનમાં નાજી ધરાની લોહીનું દાખલ થયું.

ધરાનથી આવેલાં શરિખાનુ પછી પર) વર્ષ રહીને એક બીજાં જરથોસ્તી ખાનુ નામે ગુલેસ્તાન ખાનુ ધરાનથી મુંબઇ તેવાજ કહાણી કીરસા સમાન સંજોગો વચ્ચે આવીને પ્રખ્યાત પાંડે કુટુંબ સાથે લગ્નના ગાંડી જોડાયાં હતાં.

મુંબઇ મધે ઇ. સ. ૧૬૪૦ માં સુરતની નજદીકના સુમારી ગામથી પહેલવહેલું પારસી કુટુંબ આવીને વસ્યું મુંબઇમાં આની વસેલાં હતું તે આપણે આગળ જોયું છે તેમ દોરાબજી પહેલાં ત્રણ પારસી નાનાભાઇનું હતું, જેવણના દીકરા રસ્તમ ખાનદાનો. જનરાલને અંગ્રેજ સરકારે મુંબઇ ટાપુની પહેલવહેલી પટેલાઇ આપી હતી.

પટેલ ખાનદાનના આ વડવાઓ પછી બીજું પારસી કુટુંબ ૨૩) વર્ષ રહીને, એટલે ઇ. સ. ૧૬૬૩ માં, પટેલ પછી ચીકાઘડીયાલી મુંબઇ આની વસ્યું અને તે સોરાબજી કડવાજી ખાનદાનના વડવાઓ. નામના જરથોસ્તીનું હતું. આ ખાનદાનના નખીરાઓ “ ચીકા ” નામના એક ફેંચ ઘડીયાલી પાસે ઇ. સ. ૧૭૨૮ માં ઘડીયાલીનો હુન્નર શિખ્યા હતા અને તેથી ચીકા ઘડીયાલી કહેવાતા.

આ પછી જે ત્રીજું પારસી ખાનદાન મુંબઇમાં આવીને વસ્યું તે ઇ. સ. ૧૬૬૫માં ખરશેદજી પોંચાજી નામના પાંડે ખાનદાનના વડવા. ભરૂચથી આવેલા એક જરથોસ્તીનું હતું, જે ‘પાંડે’ના નામથી પ્રખ્યાત થયલું છે.

એવું કહેવાય છે કે મજકુર ખરશેદજી પોંચાજી જ્યારે ભરૂચથી પગ રસ્તે મુંબઇ આવતા હતા, ત્યારે ગુજરાત તરફ પાંડે અટકનું મૂળ. મુસલમાનો અને મરાઠાઓ વચ્ચે લડાઇ ચાલતી હતી, તેમાં એવણને જામુસ સમજી પકડીને

વલસાડની પાસેના “પાંડેરા ગઢ” નામના એક કીલ્લામાં બંધ કીધા હતા, જ્યાંથી થોડાક મહિનામાં છુટીને એવણુ મુંબઈ તરફ આવ્યા હતા. આથી એવણુની અટક “પાંડેરા”, અને પાછળથી “પાંડે” કરીને પડી હતી. (પારસી પ્રકાશ દ્વિતર ૧ લું પાનું ૬૨.)

મુંબઈમાં બંધાતો કોટ.

ખરશેદજી પાંડે કેદમાંથી છુટી મુંબઈ આવ્યા, તે વેળા મુંબઈનો ટાપુ પોર્ટુગલના રાજા તરફથી અંગ્રેજ હકુમત હેઠળ તુરતનો આવેલો હતો, અને ત્યાં એક ફરતો કોટ અંગ્રેજોએ બંધાવવા માંડ્યો તે માટે જોઈતાં બેગારીઓ, તથા ટોપલીઓ વગેરેનો સરંજામ પુરાં પાડવા માટેનું કંત્રાકટ આ ખરશેદજી પાંડેને મળ્યું હતું. ત્યારબાદ તેવણે ભરૂચથી પોતાનાં કુટુંબને મુંબઈ બોલાવીને રાખ્યું હતું.

મજકુર ખરશેદજીના દીકરા બહેરામજી નામે હતા, જેવણ પોતાના પીતા માફક યુનાઈટેડ ઇસ્ટ-ઇન્ડીઆ બહેરામજી ખરશેદજી કુંપનીના પરચુટણ કંત્રાકટો લેતા હતા. આ માંડે બહેરામજી પાંડેના ત્રણ દીકરાઓ નામે ૧) ભીખાજી ૨) ખરશેદજી અને ૩) કારાભાઈ હતા.

બહેરામજી પાંડેના વડા દીકરા ભીખાજી “ભીખા બહેરામ”ના નામથી તે વખતના વેપારીઓમાં જાણીતા હતા. ભીખા બહેરામ. એવણે ઇ. સ. ૧૭૨૫ થી વીજાવતી દારૂકામ તથા ખીજા પરચુટણ સામનનો વેપાર કરવાનું શરૂ કીધું હતું, અને તે માટે અંગ્રેજ બજાર (હાલના મેડોઝ સ્ટ્રીટ)માં એક મોટી દુકાન કહાડી હતી. એવણે તે વખતના અંગ્રેજ અમલદારોમાં એક “પ્રમાણીક દુકાનદાર” તરીકે સાઈ માન મલતું હતું. હાલની કોટની ટેલીગ્રાફ ઓફીસની સામે (અસલની પવન-ચક્કીની પૂર્વે) જે જાણીતા કુવા પર સવાર-સાંજ પારસીઓ હાથ-મોઢું ધોઈ બંદગી કરે છે તે “ભીખા બહેરામનો કુવો” એવણે બંધાવ્યો હતો,

અને ત્યારથી તે “ભીખા બહેરામના કુવા” તરીકે ઓળખાય છે. એવણુ તે વખતની મુંબઈની પારસી પંચાયતના એક અકાબર હતા, અને તા. ૨૩ મી ઓગસ્ટ ૧૭૮૩ ને દીને ૮૦ વર્ષની ઉંમરે ગુજ્યા હતા.

મજકુર ભીખા બહેરામના ચાર દીકરાઓ નામે ૧) લીમજી (૧૭૪૧-૧૮૦૪), ૨) પેસ્તનજી (પેશીકાકા) (૧૭૬૫-૧૮૪૭), ૩) ફરામજી (ફલાકાકા) (૧૭૭૫-૧૮૪૭), અને ૪) રૂસ્તમજી હતા. (પારસી પ્રકાશ દફતર ૧ હું પાનું ૬૩.)

ભીખા બહેરામના દીકરાઓ.

ભીખાજી બહેરામજી પાંડેના વડા દીકરા નામે લીમજી હતા, પ્રથમથીજ એવણુ પોતાના આપની ઇંચેજી સામાનની

૧. લીમજી પાંડે. દુકાન પર રહેતા હતા, અને આપનાં મરણુ બાદ ભાઈઓની સાથે મલી “લીમજી ભીખાજીની કુંપની”ને નામે તે દુકાનનો વહીવટ એવણે ધણો વધારી મેલ્યો હતો. એવણુ તે વેળાએ અત્રેના સર્વ ઇંચેજીને તથા દેશીઓમાં ધણા જાણીતા હતા, અને તા. ૧૨ મી મે ઇ. સ. ૧૮૦૪ ને દીને ૬૩ વર્ષની ઉંમરે મરણુ પામ્યા હતા. (પારસી પ્રકરણુ દફતર ૧ હું પાનું ૯૮.)

શેઠ લીમજીને ત્રણ બેટાઓ નામે ૧) દાદાભાઈ, ૨) રૂસ્તમજી, ૩) ફરદુનજી હતા.

હવે ભીખા બહેરામના બીજા દીકરા પેસ્તનજી, “પેશીકાકા”ના નામથી આપણા લોકોમાં જણાયતા હતા. પ્રથમમાં ૨. પેસ્તનજી ભીખાજી એવણુ પોતાના વડા ભાઈ લીમજી ભીખાજીના પાંડે (પેશીકાકા) નામથી ચાલતી આપીકી દુકાનમાં એક ભાગ્યા હતા. તે પછી તા. ૨જી નવેમ્બર ૧૮૧૨ ને દીનથી તેમાંથી છુટા પડી પોતાના દીકરાઓ શેડો ફરામરોજ અને જમશેદજીની સાથે મલી ‘ પેસ્તનજી ભીખાજી એન્ડ સન્સ ’ને નામે પેહડી સ્થાપી વેપાર ચલાવવા માંડ્યો હતો. એવણુ મુંબઈની આગલા વખતની

પારસી પંચાયતના એક અકાબર હતા. એવણે “ દહાડાના ચોવીસ કલાકોમાંના મુકરર કલાકો પોતાના ધંધા તથા રોજગારને, અને પોતાની બંદગી તથા એબાદતને, અને પોતાનાં એશઆરામને તથા પોતાના સુવા-બેસવા અને ફરવાને સર વીલયમ જોનસની માફક વહેંચી આપ્યા હતા. પંચાયત દરબારના, અને પ્રજાકારીનાં કામમાં પેશીકાકા ડા. સેમ્યુઅલ જોનસન જેહેવો સુધે, આપ-અખત્યાર અને ધુંનધી હતો. ” (મુંબઈનાં ચાલુક તા. ૨૧ મી માર્ચ ૧૮૪૭.) એવણુ પોતાના લાઘ ફરામજી પછી ૪૦ દીવસે તા. ૧૯ મી માર્ચ ૧૮૪૭ (રોજ ૨૩ માહ ૭ (ક.) ૧૨૧૬ ય. ઝ.) ને દીને ૮૨ વર્ષની ઉંમરે ગુજર પામ્યા હતા.

(પારસી પ્રકાશ દફતર ૧ લું પાનું ૪૮૫-૮૬.)

૩. ફરામજી લીખાજી પાંડે (ફલાકાકા) (૧૭૭૫-૧૮૪૭)

લીખા બહેરામના ત્રીજા દીકરા ફરામજી “ ફલાકાકા ” તરીકે મશહુર હતા.

એવણુ પોતાના વડા લાઘ લીમજી સાથે લીમજી લીખાજીની કુંબનીને નામે પોતાના પીતાની ઇંગ્રેજ અસખાખની એમની બુશાયરની દુકાનમાં એક લાગ્યા હતા. તે પછી ૧૮૧૨ માં મુલાકાત. એમાંથી લાગ છુટો કરીને પોતાનો એકસો વેપાર ચલાવ્યો હતો, અને તે માટે ધરાની અખાતના નામીયાં બુશાયર બંદર ખાતે જઈ આવ્યા હતા.

(પારસી પ્રકાશ દફતર ૧ લું પા. ૪૮૩)

એવણુ ધરાનથી આવેલાં ગુલેરતાનખાનુ સાથે પરણ્યા હતા, જેનો જનલુવાજોગ અહેવાલ પાછળ આપીયું.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

ગુલેસ્તાન આનુની મુંબઈમાં પનોતી પધરામણી
તથા તેમની ફક્કાકા સાથની અખતાવર શાદી.

—:0:—

યજ્ઞના બે બુઝાગ ધરાની જરથોસ્તીઓ.

જ આશરે પોણામે સદી ઉપર ધરાન મધેના
કુરમાન શહેરમાં બે ખાનદાની જરથોસ્તી રહેવાસીઓ
નામે યજ્ઞદીયાર અને આદરબાદ હતા. તેઓ
પોતાનો જન માલ તથા મજ્જા અને ઇજત પરી-
વારનો સંભાળ કરવા સાડ પોતાનાં કબીલા સાથે
વેશ બદલીને છુપી રીતે કુરમાનથી નાહસી યજ્ઞ
તરફ જઈ વસ્યા હતા. આદરબાદની દીકરી

ગુલનાર નામનીને યજ્ઞદીયારના બેટા કયખશર સાથે પરણાવેલી હતી
જેઓથી કેટલાંએક ફરજંદો અવતર્યા હતાં. તેમાં પહેલી છોકરી
શીરીનખાનુ નામનીને બહેદીન ફસ્તમ પલામજી નામના જરથોસ્તી
સાથે ધરાનમા પરણાવી હતી. હવે બીજી છોકરી ગુલેસ્તાનખાનુ
નામનીનો દેખાવ પોતાનાં માય-આપના ખાનદાન મુજબ રોશન
દીદારનો હોવાને સગબે, દીન દુશમન પડોશી મગોલે તેણીને ઉઘાવી
જવાની તદખીર રચી હતી, જેની ખચર તેના આપ કયખશર ઇજ્ઞદીયારને
પડવાથી તે પોતાનાં પ્યારાં ફરજંદને લઈ ઇ. સ. ૧૭૯૫ (ચ. ઝ.
૧૧૬૪) માં યજ્ઞથી નહાસી મુંબઈ આવ્યો હતો.

આ આગમજ આપણે જોયું છે તેમ ધરાનીઓનો પગદંડો
હીંદ દેશમાં જાળે નહીં હતો, અને તેવા મુસાફરોને આસરે લેવાની
કેડે કરી જગ્યા પણ હતી નહીં, તે સગબે પેલાં બીચારાં આપ
દીકરી “બી ઝખાન અને લા-મકાન”, દરદમંદ દીલ સાથે કોટ મધે
કાવસજી પટેલના ચક્રલા આગળ આવી ઉભાં રહ્યા હતાં. તેમને

પોતાનાં મનથી ખુદાએ ખાલેકને યાદ કરવા સીવાય બીજું કંઈ સુજતું નહીં હતું. આપ દીકરી એક બીજાનું મોહકું જોઈ અંત-કરણમાં વીચારતાં કે એક તરફ વડવાઓનું અસહ વતન અને પ્યારં ખેશ કુટુંબ મુકી પરદેશ આવી પડ્યા, ને બીજી ગમ અંગણણ્યા લોક વચ્ચે જીવ્યાં નહીં સમજવે કેડે આસરાની જગ્યા નહીં મલે. એવા અસંત ગજબનાં ગભરાતનાં વીચારમાં ગીરફતાર થઈ તેઓ ગમને ગોટ પીવા લાગ્યાં. “પણ ખરું છે કે જ્યારે આલમ અને આલમનાં લોકથી આશા બ્રષ્ટ થાય ત્યારે આલમને ઉપજવનાર ખુદાએ ખાલેક પોતે સાયતા આપે છે”, એટલે બહેસ્તનશીન શેઠ એદલજી દોરાબજી લશકરી નામનાં દીનદાર જરથોસ્તીના દીક્ષમાં ખુદાતાલાએ એવી દયા મુકી કે તેવણે તુરત પેલા ધરાની મુસાફર કયખશર યજ્ઞદીયારને જોઈ તેની હાલત પુછી આપ-દીકરીને પોતાને ઘેર લાવી ગુલેસ્તાનખાનુને પોતાનાં ફરજંદની જગે રાખી. કયખશર મજકુર પોતાનાં પ્યારાં બચ્ચાંને એદલજીને હવાલે કરી, પોતે પાછો ધરાન ગયો ને બે-ત્રણ બેપ કરી અને તેમ છુપી રીતે પોતાની બાકી રહેલી ત્રણ બેટીઓ, નામે નાઝખાનુ, ખોરશેદખાનુ અને પીરોજખાનુને મુંબઈ લાવી નાઝખાનુને શેઠ હોરમસજી એદલજી કામાજી સાથે, ખોરશેદખાનુને નામદાર જાવીદ નસરાબાદી (ધરાની સાથે), અને પીરોજખાનુને શેઠ પેસ્તનજી મહેરવાનજી મહેરહોમજી સાથે પરણાવી હતી.

(મુંબઈનો બહાર પા. ૨૮૩.)

ગુલેસ્તાનખાનુના શેઠ હવે આપણુ ફરામજી બીખાજી પાંડેના લગન ફરામજી બીખાજી પાંડે ગુલેસ્તાન ખાનુ સાથે કેવી રીતે થયાં તે બાબદ સાચના લખન. ઉપર આવીશું.

શેઠ બીખા બહેરામના આ ત્રીજા દીકરા ‘ફલાકાકા’ના વફાદારી ભર્યા એલકાબથી પ્રજા પસંદગી પામતાં પોતાના ભાઈઓનીજ મુઆફક છુટો રોજગાર ચલાવીને સર્વે મંડળીઓમાં સારી હોરમત મેલવતા હતા. એવણુ લગભગ ૨૧ વર્ષની ઉંમરે પહોંચ્યા તેટલાં એમની પહેલીવારની ધણીઆણીથી નીચલી ત્રણ બેટીઓ જન્મી હતી :—

૧. બાઇ આવાંબાઇ તે શેઠ સોરાબજી કાવસજી એશઅરનરના ધણીઆણી.

૨. બાઇ હુમાબાઇ તે શેઠ દીનશાહજી હોરમસજી પાંડેના ધણીઆણી.

૩. બાઇ સુનાબાઇ તે શેઠ મહેરવાનજી ભીમજી ઉમરીગરના ધણીઆણી.

ફલાકાકાની પહેલીવારની ધણીયાણી હવે ગુજર પામવાથી તેમને વસીલો અટકા પડ્યો હતો. હવે એદલત દોરાબજી લશકરી જેમને ત્યાં ગુલેસ્તાનઆનુને તેનો પીતા કચખશ૩ યઝદીયાર મુકી ગયો હતો તેમને પોતાને ત્યાં કાંઈ ફરજાંદ ન હોવાથી ગુલેસ્તાનઆનુને દીકરી દાખલ પોતાને ત્યાં રાખી મજકુર જાણીતા વેપારી અને અકાબર ફરામજી ભીખજી પાંડે (૧૭૭૫-૧૮૪૭) સાથે ઇ. સ. ૧૭૯૮ માં ગુલેસ્તાનઆનુને પરણાવી આપી હતી જે વખતે એ આનુની ઉંમર ફક્ત ૧૨ વર્ષની, જ્યારે ફલાકાકાની ૨૩ વર્ષની હતી.

એક નસીબવંત સંજોગ.

આ વાત જાણવા જેવી છે કે પટેલ ખાનદાનવાલાં પ્રખ્યાત શીરોગ્નઆનુને ધરાનથી એક જરમન મુસાફર મુંબઈ લાવ્યો, તેણે એ આનુને અંગ્રેજ બજારમાં આવેલી વેલાતી સામનની દુકાનના માલીક ભીખા બહેરામ આગળ લઈ જઈ તેને હવાલે કીધી હતી, એવું જણાવીને કે તેણીને કોઈ લાયક જરથોસ્તી સાથે પરણાવવી. આની રૂએ તેણી રસ્તમ દોરાબની બંને પસંદગી કરીને પરણી હતી. એજ માફક એજ (પાંડે કુટુંબવાલા) ભીખા બહેરામના ત્રીજા દીકરા ફરામજી સાથે ત્યારપછી ધરાનથી આવેલાં બીજાં સંબંધતાં બાનુ ગુલેસ્તાનઆનુનાં લગ્ન શેઠ એદલત દોરાબજી લશકરી (કે જેવણના હવાલામાં તેણી હતી) તેવણે કરી આપ્યાં હતાં.

ગુલેસ્તાન્યાનુ પોતે ‘ગુલ વેલાતન’ના નામથી આપણા લોકમાં પોતાના વખતમાં ઘણાં જાણીતાં હતાં. મરહુમ ગુલ વેલાતન. મી. રૂ. પે. કરકર્યા મુજબ એ બાનુ ધરાનના બહારના મુલકમાંથી આવેલાં હોવાથી “ગુલ વેલાતન” તરીકે ઓળખાતાં હતાં. આ “વેલાયત” બોલ ફારસી ભાષામાં ‘પ્રાંત’ માટે વપરાય છે, અને પછી “બાહરનો પ્રાંત અને મુલક” પણ દર્શાવે છે. એ બોલ હાલ ઘણો ખરો “ઇંગ્લંડના મુલક” માટે વપરાય છે. પણ ખરું જોતાં હમારા નાકેસ વિચાર મુજબ વેલાયતનો અર્થ “વતન” થાય છે, એટલે પારસીઓનું વેલાયત તે અસલ માદર-વતન ધરાન હોવાથી, અને આ સકરમી બાનુનું વતન પણ ધરાન હોવાથી, તેણીની ઓળખ “ગુલ વેલાતન” પડી હતી. એજ માફક અત્રે આવી વસનાર ઇંગ્રેજો પણ પોતાના સ્વદેશને Home કહે, છે જે ઉપરથી આપણે એક અંગ્રેજ પોતાને દેશ પાછો ફરે છે ત્યારે “તે વેલાત ગયો” યાને તેને પોતાને Home સીધાર્યો એમ કહીએ છીએ.

ગુલેસ્તાન્યાનુના પરાક્રમે બાબે લખતાં શેઠ માણેકજી લીમજી હાંતરીયા જણાવે છે કે “એવાં પરઉપકારી ગુલ વેલાતનનું મીનું કાંમેનું પરથમ મંડાણ બહારસ્તબેહરે ગુલેસ્તાન્યાનુ બેનતે કેખસર ઇજદઇઆર કે જે ગુલબાઇ વેલાતનને નામે મસુર હતાં તેનાં પનોતે પગલે કરી થાઇ છે, એમ કહેવામે કબુ કાઇથી ઇનકાર નહીં જવાશે. તે ગુલેસ્તાન્યાનુની દીનદારી, દાંનેશવરી, તથા પરઉપકારી ને પારસાપણાં સાથે સખીતબે, ખુશ ખુશકી, નેક શલુકીને સખબે અકસર પારસી કામનાં ગ્રહસ્થ બાનુ-એમે જ્યારે પોતાની વહુ-દીકરી કે ભાનેજ-ભતરીજને આસીરવાદ દેએ છે, તો દાખલા સાફ કહેવામાં આવે છે કે તુંને “ગુલ વેલાતન”નું મીનું હોજે. વાસતે ઉપલા હેવાલથી દરેક કાઇ જાની સકશે કે એ બાનુનું મુબારક નામ ખરેખર દરેકને આસીરવાદ વખતે દાખલો આપવા જોગ છે.”

(એઝહારે શીઆતે ધરાન પા. ૧૬૪.)

ગુલેસ્તાનખાનુના ખાતીંદ ફરામજી ભીખાજી પાંડેનું મરણ રોજ
૧૩ માહ ૬ (ક.) ૧૨૧૬ ય.ક. (તા. ૭મી
ફરામજી ભીખાજી પાંડે ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૭) ને દીને ૭૩ વર્ષની વયે
(ફલાકાકા)નું મરણ. પોતાના કાટ મધેના ઘરમાં નીપજ્યું હતું.

આ વાત નોંધવા જોગ છે કે ફરામજી ભી. પાંડેનો જન્મ
એવણના બાવા ભીખા બહેરામ (૧૭૦૩-૧૭૮૩)
બાપની ૭૦ વર્ષની વયે જ્યારે ૭૦ યા તેથી વધુ વરસના હતા ત્યારે થયો
ફલાકાકાનો જન્મ. હતો. અને બાપ-દીકરાની બે ઓલાદોની ભેગી
જીંદગી ૧૪૪ વરસની (૧૭૦૩-૧૮૪૭) જેટલી
ધણી અસાધારણ હદ સુધી લાંબાઈ હતી.

ફલાકાકા વીધે નામીયા લેખક નવરોજી દોરાબજી ચાનદાઃ ઉર્ફે
'હલકાઃ'એ લીધેલી હલકાઃ (૧૮૦૭-૧૮૫૯) એ પોતાના "મુંબઈના
એમનાં મરણની નોંધ. ચાબુક"માં નીચલું ઝમકદાર લખાણ કર્યું હતું:—

“પારસીની કામનો એક નાંમીયો અકાબર અને કદીમ કુતુંમબનો
એક બુજેરગ ગીરહશય શેઠ ફરાંમજી ભીખાજી પાંડે લકબે ફલાકાકા ધણા
દાહાડા શુધી શખત પીડા ભોગવીને (૭૬ વરસની પાકી) ઉંમરમે આએ
જીડી જગતમેથી પોતાનો અશ્યાય ઉકાવી પોતાનાં પવીતર આતમાને
શરોશ ઇજ્દની શોરમાં અને અશો જરથોસ્ત અશફતમાન અનો-
સેહેરવાનના રૂહની સાથે મેલવેઓ. એ અશો મરદ પારસીનાં ટોલાંનો
નામીયો અકાબર અને મુંબઈની ટાપુનો પંકાએલો વેપારી અને
વખણાએલો વહેવારી હતો. તવંગરોનો ખાશ આશનાં અને ગરીબોનો
મોતેબર મુરખી તે મરનાર ફલાકાકા હતો. ઘરાની પારસીઓનો
ઘરંમનો બાપ, અને તે રહજરતા અને રખરતા મુશાફરોની શરાહાનો
સરદાર, અને તેવોનાં રખશણુનો રખેવાલ અને તેઓના સુખનો સાઠી
અને તેવોની દાદનો હીમાએતી તે ફલાકાકા હતો.

“પરેહેજગાર-ફરજ ગુમર-પરોપકાર-બુધીવાંન-દએઆલુ-નમાનો
-અશરાફ બુનીઆદ-રાસ્ત ગોફતાર-આપએખતીઆર-શુધો-સાયો-
શાહુકાર-ધંનવાંન-પુતરવાંન-કબીલદાર-અઈઆશી-હીમતવાંન-શોકી-

મોજી-ધુંધી-કાંમદાર-અને છેલું પણ ઘણું જ થોડું-સઘલી નેકીનો દોસ્ત અને બદીનો દુશ્મન તે જીનતગુજીન ફલાકાકા હતો. હેનું ગુજરવું નેક અને ખરડક હતું, પણ હેની જીરાતનું નામીયુ, અને એનાં ફરજદોનો નેક અને ખરો બાપ ને હેનાં કુટુંબબનો કવી મુરંબી અને હેનાં દોશતોનો ખેરખાહા મીત્ર અને પરગનો મશલહતદાર આએ ધરથી પરથી પોતાનો અશખાબ ઉઠાવી અમરંગ જાહાંમે વાશો કીધો તેથી સઘલાવોને વટવટામો પડ્યું પડીઉં.”

(પારસી મૃત્યુક દફ. ૧ હું પા. ૯૯.)

(ઉપર ફલાકાકાની ઉંમર ૭૬ ની ફક્ત અજમાશથી આપી છે, જો કે ખરી ઉંમર ૭૩ ની હતી.)

‘મુંબઇનો બહાર’ના કર્તા મી. રતનજી ફ. વાચા “ફલાકાકા” બાબે જણાવે છે કે “આ નોંધ લેનાર પોતાના અનુભવ ફરાજ પાડેનો પરમાંણે કહી રાખે છે કે, મરહુમ શેઠ ફલાકાકા ઉત્તમ ગુણ. પવીતરાધમાં પુરા, સાહલેસાધમાં સુરા, દબેઆનું દરખત અને રોજીમાં ખરકત પામનારા એક સુધા શેઆંણા અને સમપુરણ મનસણીના ખુજેરગ ગરહસથ હતા, તે વીશેની સાખશી તે વખતના કોઇખી પુરાતમ પારસી શેઠીઆએ જે હઘઆત હશે તે સેહલથી આપી સખશે, માટે તેણાની ખુખીનું બએઆન આટલીજ નોંધથી હીંઆં ખતમ કરવાનું દુરસ્ત વીચારે છે.”

(પા. ૨૮૫)

એવા એક ઉત્તમ ખવાસના ગ્રહસ્થનું જોડાણ દૈવિક સંજોગોએ તેવાંજ એક ઉમદા ખવાસના ખાનદાની ધરાની બાનુ સાથે થયું હતું.

ગુલેસ્તાનખાનુંનું મરણ તા. ૭ મી માર્ચ ૧૮૬૫ને દીને મુંબઇ મધે નીપજ્યું હતું.

મી. માણેકજી હાંતરીયાના જણાવવા મુજબ “બેહેસ્તબેહેરે ગુલેસ્તાંનખાંનું આશરે ૮૦ વરસની વયે પહોંચ્યા ગુલેસ્તાનખાનુંનું મરણ. પછી રોજ ૧૬ માહ ૭ (ક) સને ૧૨૩૪ ઈઅજ્જરદીને દીને પોતાનું નેકનાંમ આ ફાની દુનીઆમે સોંપી તથા પોતાને હાથે પાલી પરવસ કરેલાં પરીવારનું બોહોલું

કુટુંબ પરઉપકારી પરીકરતીવાહું સુખ-સંપન્ન સાથે ભરપુર અવસ્તામે મુકી, ધણી સંતોષ ભરેલી રીતે માએની મમાઇ તથા બાપની બપાઇ કેવાએઆબાદ મીનો ગુરથમાંનમે જાઇ વાસો કરેઓ છે, તેના અસોફરોહર ઉપર દરદને સલામનો અધીઓ પોહોચાડી, એ ફકરો મુખ્તેસર કરતી વેળા એજ આસીરવાદ ચાલીએ છે કે ખુદાએ ખાલેક પોતાની કામેળ કુદરતે કરી સરવે બાપોની બેટીઓને એવાં ભાએગસાળી નીવડ્જો. ”

કયખશરૂ યજ્ઞદીયાર પોતાની અત્રે આવેલી ચારે બેટીઓને ઠર પાડવા બાદ કેટલેક વખતે અત્રે ગુજર પામ્યા કેખશરૂ ઇબ્દીયાર અને હતા. કયખશરૂ પછી લાંબી મુદતે તેમની ધણી-તેના ધણીયાણીનું મરણ. ચાણી ગુલનાર તે ધરાનવાળા આદરબાદની બેટી (જેણીનું અત્રે મુંબઇ મધે કુવરબાઇ નામ હતું તેણી) પણ મરણ પામી. મી. માણેકજી લીમજી હાતરીયા લખે છે કે તેવણ આ ગુલનારને અત્રે ઓળખતા હતા, અને તેણી અશોષ ખસલતની સારી વાકેરીઅત ધરાવતી હતી.

મકરણ ૧૨ મું.

ગુલેસ્તાનબાનુના ફરઝંદો.

ફરામજી બીખાજી પાંડે ને તેમના બીજા ધણીયાણી ધરાની ગુલેસ્તાનબાનુને પેટે નીચે જણાવેલાં પાંચ દીકરા અને ચાર દીકરીઓ મલી નવ ફરઝંદ થયાં હતાં :—

૧. શેઠ બરજોરજી ફરામજી પાંડે.
૨. ,, પેસ્તનજી ફરામજી પાંડે.
૩. ,, મહેરવાનજી ફરામજી પાંડે.
૪. ,, બેરામજી ફરામજી પાંડે.
૫. ,, દોરાબજી ફરામજી પાંડે.

૬. બાઇ ધનબાઇજી તે શેઠ દાદાભાઇ હોરમસજી કામાજીના ધણીયાણી.
૭. બાઇ દીનબાઇ તે શેઠ પેસ્તનજી બરજોરજી લાલ્લાના ધણીયાણી.
૮. બાઇ બચુબાઇ તે શેઠ મનચહેરજી ફરામજી કાહલાના ધણીયાણી.
૯. બાઇ અભાઇજી (સાકરબાઇ) તે સર દીનશાહજી માણેકજી પીટીટ પહેલા બેરોનેટના ધણીઆણી.

એ ઉપરાંત ફરામજી ભીખાજી પાંડેની આગલી ગુજર પામેલી ધણીયાણીને પેટેની મઝકુર ત્રણ દીકરીઓ ગણતાં એમને કુલે ૧૨ ફરજંદ થયાં હતાં.

૧. બરજોરજી ફરામજી પાંડે. (૧૭૯૬-૧૮૪૪).

એવણુ શેઠ ફરામજી ભીખાજી પાંડેના વડા દીકરા થતા હતા. એવણુ પહેલવહેલાં ઇ. સ. ૧૮૨૩ માં વેપારને અર્થે ચીન ગયા હતા, જ્યાંથી થોડુંકમાજ પાછા આવી, પછી શેઠો જાંગીરજી હીરજી રેડીમની તથા લક્ષમણ હરીચંદ્રજી સાથે “બરજોરજી જાહાંગીરની કુંપની”ને નામે ભાગમાં વેપાર તથા દલાલીનું કામ કરતા હતા. તે પેહડી તા. ૨૭ મી એપ્રેલ ૧૮૩૨ ને દીને બંધ કરી બીજે વર્ષે અત્રેના નામીયા હીંદુ વેપારી શા. મોતીચંદ અમીચંદના આડતીઆ તરીકે મલબાર કોસ્તા તરફ ગયા હતા. ત્યાં એવણુને માઇસોરના રાજા સાથે પીછાણુ થવાથી તેણે પોતાના મુલકમાં વેપાર સંબંધી કામોને માટે એમને રાખ્યા હતા, અને એવણુનો તે રાજા સાથે ધણો વગ વસીલો હતો. એવણુનું મરણુ પણ તા. ૧૮ મી નવેમ્બર ૧૮૪૪ ને દીને ત્યાંજ નીપજ્યું હતું.

(પા. પ્રકાશ દફ. ૧ લું પા. ૪૪૦.)

૨. પેસ્તનજી ફરામજી પાંડે. (૧૮૦૬-૫૩).

શેઠ ફરામજી ભીખાજી પાંડેના બીજા દીકરા. એવણુ ઇ. સ. ૧૮૩૦ થી પોતાના ભાઇ શેઠ મહેરવાનજી ફરામજી પાંડે સાથે ભાગમાં

‘ પેસ્તનજી અને મહેરવાનજી ’ ને નામે ઇંગ્રેજી અસયાખ તથા દારૂ કામનો મોટો રોજગાર ચલાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૮૮૪ માં એવણે કરાંચી, તથા તે પછી સકકર, શ્રીરોજપુર, અને સીંધ હૈદરાબાદ ખાતે પોતાની દુકાનોની શાખા ઉઘાડી હતી. એ બાદ તા. ૩૧ મી જુલાઈ ૧૮૪૫ ને દીનથી શેઠ મહેરવાનજી સાથે ભાગ છુટો કરીને પોતાના બીજા ભાઈ શેઠ બહેરામજીને સામેલ કરી ‘ પેસ્તનજી ફરામજીની કંપની ’ ને નામે રોજગાર ચાલુ કરીધો હતો, અને તેમાં નુકસાન જવાથી તા. ૧૭ મી જાન્યુઆરી ૧૮૪૮ ને દીનથી વહીવટ બંધ કરીને એકાંત જીંદગી ગુજારી હતી. એવણુ ૪૭ વર્ષની ઉંમરે તા ૧૨ મી જુન ૧૮૫૩ ને દીને મરણ પામ્યા હતા. એવણુના બે બેટાઓ નામે સોરાબજી અને ધનજીભાઈ હતા.

(પારસી પ્રકાશ દફ. ૧ પા. ૬૧૯.)

૩. મહેરવાનજી ફરામજી પાંડે (૧૮૧૨-૭૬).

એવણુ ઇ. સ. ૧૮૩૦ થી પોતાના બીજા ભાઈ શેઠ પેસ્તનજી સાથે ભાગમાં “ પેસ્તનજી અને મહેરવાનજી ” ને અમનો બહેજો વેપાર. નામે ઇંગ્રેજી અસયાખ તથા દારૂ કામનો મોટો વેપાર ચલાવતા હતા, અને તે પહેડીની શાખાઓ સીંધના મુખ્ય શહેરો ખાતે ઉઘાડી હતી. ૧૫ વર્ષ રહી એવણે તેમાંથી પોતાનો ભાગ છુટો કરી પોતાના હીસાબે વેપાર કરવા સાથે ઇંગ્રેજી પહેડીઓની દલાલીનું કામ પણ ચાલુ કર્યું હતું; અને ૧૮૬૩ થી પોતાના ભાઈ શેઠ દોરાબજી અને દીકરા શેઠ નશરવાનજી તથા ભત્રીજા શેઠ ધનજીભાઈ પેસ્તનજી પાંડેને ભાગ્યા કરી “ મહેરવાનજી ફરામજી પાંડે ” કંપનીના નામથી વેપાર કરતા હતા.

આ અગાઉ ૧૮૬૦ માં એવણે શેડો દીનશાહજી અને નશરવાનજી માણેકજી પીટીટ સાથે મલીને માણેકજી પીટીટ મીલોની એજનસી. મીલ ચલાવી હતી. અને ત્યારબાદ બીજી અનેક મીલોની એજનસી ધરાવી હતી, અને કેટલાંક રૂ દાખવાના કારખાનાઓ વગેરે સ્થાપ્યાં હતાં.

ધરાન દેશમાં વસનારા હુમદીનોની તથા ત્યાંથી હાંદેસા મારેલા આવતા ધરાનીઓની સેવા.

—:0:—

૧૮૩૪ માં મહેરવાનજી પાંડેએ પોતાના વડા ભાઈ બરબોરજીએ
અત્રે આવેલા ધરાનીઓની પરવરશી માટે એક
ધરાનીઓની પરવરશી ફંડ ઉભું કરીધું. તેનો વહીવટ એવણની પહેડીએ
માટેનું ફંડ. તેના ઓનરરી સેક્રેટરીઓ તરીકે ૧૫ વર્ષ સુધી
ચલાવ્યો, અને તે દરમિયાન ૧૮૪૯ માં તેનું એક
ત્રસ્ટ દીડ કરીધું હતું.

ધરાન દેશના રહેનારા વળી ૧૮૫૫ માં ધરાન દેશના રહેનારા ગરીબ
ગરીબ જરથોસ્તીઓની જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી મંડળી
હાલત સુધારનારી પણ મેરવાનજીની આગેવાની હેઠળ ઉભી કરવામાં
મંડળી. આવી હતી, જેના એવણ સેવટે પ્રમુખ થયા હતા.

૧૮૫૬ માં ધરાન મધે યજ્ઞની પાસે અકદા નામે ગામ આગળ
પારસીઓના છેલ્લા શહેનશાહ યજ્ઞદેગર્દ શહેરીયારની
ધરાનમાં ગુંબજ તથા બેટી ખાતુનખાતુ ગેબ થવાની જે જગો તરીકે
હોત. ધારવામાં આવતી હતી, તે તરફ દીન મઝહબની
ક્રીયા કરવાને એક મોટો ગુંબજ તથા મોટા
ઓટલા એવણે બંધાવી આપ્યા હતા.

૧૮૬૯ માં એવણ મુંબઈની પારસી પંચાયતના એક ત્રસ્ટી
પંચાયતના ત્રસ્ટી. નેમાયા હતા.

કરેલવાડી ખાતેના પ્લોટો.

તા. ૯ મી માર્ચ ૧૮૬૫ ને દીને એવણના માતાજી મરહુમ
બાઈ ગુલેસ્તાનખાતુના ઉકમણામાં ૩. એક લાખની રકમ પોતાના
ધર્મખાતાના ત્રસ્ટીઓના સ્વાધીનમાં કરીને તે મધ્યથી મુંબઈ મધે
તેમની નજરમાં આવેલાં મોટી-મોટી જગાઓ વેચાતી લઈને તેના

ટુકડા પાડી જરથોસ્તીઓને મુદત્ત લાવે વેચવા યા ભોંયભાડે આપવા, અથવા તે ઉપર ઇમારતો બંધાવીને જરથોસ્તી કુટુંબોને સસતે લાવે વેચવા, અને તેની ખોટમાં એ ઉપલી રકમ પુરી થાય ત્યાં વેર એ કામ ચાલું રાખવા ફરમાવ્યું હતું. એ સસતાં મકાનો બાંધવાનું કામ શેર સત્તામાં થયતી ખુદારીને લીધે ચાલુ થયું નહી, છતાં એવણે કરેલવાડીના રસ્તા પર પોતે લીધેલી ખાલી જમીનોના કેટલાક ટુકડાઓ તથા કેટલીક જમીન ઉપર ફરતી ચહેલીઓ બંધાવીને, ગરીબોને સસતે ભાડે રહેવાને બની આવે માટે ઓછી કીમતે તે વેચી નાખી હતી, અને તે ખરીદનારાઓ સાથે એવી શરત કીધી હતી કે તેઓ જે મકાન બાંધે તેમાં પોતે વસે અને પારસીઓને વસાવે, તથા ભાડાંની મોટી લાલચ કરીને પરકામનાઓને ભાડે આપે નહી. આવી રીતે એતરફની જમીન મોંઘી કીમતે લઈ સસતી વેચી નાખવાથી એવણે રૂ. ૨૫,૦૦૦ ની ખોટ ગઈ હતી.

મુંબઈમાં દેશાવરોથી કામકાજને માટે આવતા જરથોસ્તીઓને અત્રે થોડા દીવસ ઉતારો લેવાને માટે એવણે કરેલવાડીની પાંડેની રૂ. ૧,૧૧,૪૭૪ ને ખરચે કરેલવાડીના રસ્તા ઉપર ધરમશાલા એક ધર્મશાલા બંધાવી તે પોતાના માતાજી ગુલેસ્તાન્યાનુના મરણ (તા. ૭ મી માર્ચ ૧૮૬૬) ના દીને “ પાંડે ધર્મશાલા ” ને નામે ખુદ્દી મુકી હતી, એ ધર્મશાલામાં ૧૨ જુદા-જુદા ઓરડાઓ બાંધ્યા છે.

એવણે મુંબઈમાં વસનારા ગરીબ જરથોસ્તીઓને માંદગી પછી સાગ થવા માટે રૂ. ૪,૧૪,૧૧૦ ને ખરચે કાલાબા કાલાબાની સેનેટોરીયમ ખાતે એક પારસી સેનેટોરીયમ બંધાવીને તા. ૪ થી ડીસેમ્બર ૧૮૬૫ ઇંગ્લેજ તારીખને દીને “ મહેરવાન બાગ ” ના નામથી ખુદ્દું મુક્યું હતું. એ મકાનમાં ૭૬ પારસી કુટુંબોના વપડાસમાં આવે એવા જુદા-જુદા ઓરડાઓ કીધા હતા.

શેઠ મહેરવાનજી ફરામજી પાંડેની સખાવતો ધણી બહોળા પ્રકારની હતી, અને તે કમમાં-કમ રૂ. ૬ લાખની ગણાતી હતી.

શેઠ મહેરવાનજી ફરામજી પાંડેનું મરણ તા. ૭ મી માર્ચ ૧૮૭૬

(રોજ ૧૯ માહ ૭ (ક) ૧૨૪૫ ય. ઝ.) ને દીને પોતાના માતાજીના મરણ પછી ૧૧ વર્ષ રહીને પડેલી ઇંગ્રેજ તારોખને દીવસે ૬૪ વર્ષની ઉંમરે નીપજ્યું હતું.

(પારસી પ્રકાશ દ્વ. ૨ જી પા. ૫૫૬)

૪. બહેરાંમજી ફરાંમજી પાંડે. (૧૮૧૬-૪૭).

એવણ પોતાના ભાઇઓ શેડો પેસ્તનજી અને મહેરવાનજીની તરફથી ઇ. સ. ૧૮૪૪ માં વેપારને માટે કરાંચી

હૈદ્રાબાદની આરામન.હ. ખાતે ગયા હતા. સાંથી પોતાની દુકાનની શાખાઓ

સકકર, શીરોજપુર, તથા સીંધ હૈદ્રાબાદમાં સ્થાપી

હતી. છેલ્લી જગ્યાપર એવોએ આગેવાની લઇને જરથોસ્તીઓના રવાં-

નોને ભુમીડા કરવાની જગ્યાની આસપાસ ફરતી દેવાલ બંધાવી આપી

હતી. એવણનું મરણ સીંધની પાસેના કાટરી ગામમાં ૨૮ વર્ષની

નવજવાન વયે તા. ૧૫ મી ડીસેમ્બર ૧૮૪૭ (રોજ ૧૯ માહ ૪

(ક.) ૧૨૧૭ ય. ઝ.) ને દીને નીપજ્યું હતું.

(પારસી પ્રકાશ દ્વિતર ૧ લું પાનું ૪૯૯.)

૫. દોરાબજી ફરાંમજી પાંડે. (૧૮૨૮-૯૦).

એવણ પ્રથમ સીંગાપોર મધે એક વેપારી પહેડીમાં હતા.

તે બાદ ૧૮૬૩ થી પોતાના ભાઇની મેશરસ

ઇરાનમાં દોખમું મહેરવાનજી ફરાંમજી પાંડેની કુ.માં લાગ્યા તરીકે

જોડાયા હતા. એવણ મરહુમ મહેરવાનજી પાંડેના

ધર્મખાતાના શરૂઆતથી, તેમજ નાચાર ઇરાનીઓના ફંડના

૧૮૬૭ થી, એક ટ્રસ્ટી હતા. કેરમાન મધે એવણે પોતાના માતાજી

ગુલેસ્તાનખાનુના પુત્રને માટે રૂ. ૮,૦૭૫ ખરચી એક નવું દોખમું

બંધાવીને તે તા. ૧૦ મી જુલાઇ ૧૮૬૭ ને દીને પરકાવ્યું હતું,

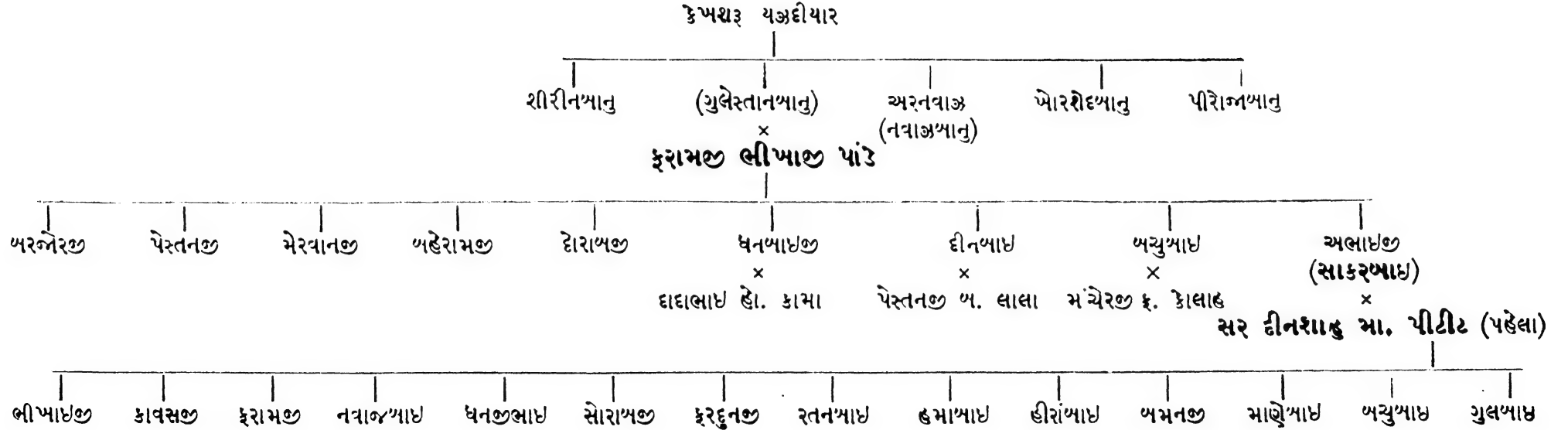
તથા તેની સામે એક સગડી તથા કુવો પણ બંધાવ્યો હતો.

એવણ તા. ૨ જી જુન ૧૮૯૦ (રોજ ૧૯ માહ ૧૦ (ક.)

૧૨૫૯ ય. ઝ.) ને દીને ૬૨ વર્ષની ઉંમરે ગુજર પામ્યા હતા.

પાંડે તથા પીટીટ કુટુંબોની વંશાવળી.

એવણુના નીચલા પાંચ બેટાઓ હતા:—કાવસજી, ફરામજી, પેસ્તનજી, ખરશૈદજી અને ખરજોરજી.

(પારસી પ્રકાશ દફતર ૩ જી પાનું ૩૩૭.)

ગુલેસ્તાનખાનુના દીકરાઓના ઉપલા હેવાલ ઉપરથી વાંચનાર જોશે કે તેઓ કેવા સાહસીક અને ધર્મી હતા.

કુટુંબી સાહસીકપણું. તેમના બેટાઓમાના વડા ખરજોરજી ચીન અને મલખાર કાસ્ટા ઉપર વેપાર અર્થે ગયા હતા.

ખીજ બેટા પેસ્તનજીએ ચીન જવા ઉપરાંત સીંધ જઈ કરાંચી, સકકર, શીરોઝપુર અને હૈદ્રાબાદ વગેરે મઠકાએ વેપાર કીધો હતો. એજ માફક ત્રીજા દીકરા મહેરવાનજી તથા ચોથા બહેરામજી પણ સીંધના ઉપલા ભાગોમાં વેપાર કરવા ગયા હતા. અને પાંચમાં દીકરા દોરાબજીએ સીંગાપોર જઈ વેપાર કીધો હતો. ગુલેસ્તાનખાનુના ધણી ફલાકાકા પોતે ધરાન તરફ ખુશાયર વેપાર અર્થે ગયા હતા એમ આગળ જણાવ્યું છે, તે ખીના પણ અત્રે આ કુટુંબના સાહસીકપણા વીષે ધ્યાનમાં લેવાની છે.

—:0:—

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ગુલેસ્તાનખાનુનાં દીકરી લેડી સાકરબાઈ
(અભાઈજી.) (૧૮૨૬-૯૦).

ગુલેસ્તાનખાનુનાં સર્વથી નાધલાં દીકરી અભાઈજી તેમના પોતાના કરતાં પણ વધુ પ્રખ્યાત થયાં છે. એમના સર દીનશાહ માણેકજી પીટીટ પહેલા બેરોનેટ સાથે લગ્ન થવે સાસરેના નામ લેડી સાકરબાઈ તરીકે તેવણુ અતિ જાણીતાં થયાં હતાં.

લેડી સાકરબાઇનો જન્મ રોજ ૧૩ માહ ૫ મો (ક) ચ. ઝ.
જન્મ. ૧૧૯૬ (તા. ૧૩ મી જાનેવારી ૧૮૨૭) ને દીને
થયો હતો.

એવણુ ૧૧ વરસનાં હતાં ત્યારે એમનાં લગન સર દીનશાહ
પીટીટ ૧ લા જેરોનેટ સાથ તા. ૨૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૩૭ (રોજ
૧ લો માહ ૬ ઠો (શે.) ૧૨૦૬) ને દીને થયાં હતાં. એજ સાલમાં
મરહુમ વીક્ટોરીયા માહરાણી ગાદી પર આવ્યાં હતાં, એટલે
તેમની સોનેરી જુબીલી સાથ સર દીનશાહનાં લગનની જુબીલી ભારે
ધામધુમથી થઇ હતી.

લેડી સાકરબાઇએ પોતાનું વીલ તા. ૨૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૮૮
અને શનીવારે કીધું હતું, જેમાં નીચલી સખાવત
વીલ મારફતે હતી:—૩. ૫૦૦૦ પંચાએત હસ્તકનાં ચોપાટીનાં
સખાવત. આંધલાં લુલાંનાં ફંડમાં, ૩. ૫૦૦૦ નાવારસ
છરાનીઓનાં ધર્મનાં ફંડમાં, તથા ૩. ૫૦૦૦ જ.
ન. પીટીટ પારસી ઓરફનેજમાં.

લેડી સાકરબાઇનું મરણ બુધવાર તા. ૫ મી માર્ચ ૧૮૯૦
મરણ. (રોજ ૨૦ મો, માહ ૬ ઠો, -શે.-૧૨૫૯ યઝ.)ને
દીને રાતનાં ૮ કલાકે નીપજ્યું હતું.

એવણે પોતાના સખી વજુદ ખાવીદના સખાવતી કામોમાં
સદા ઉતેજન આપ્યું હતું. એમના પોતાના ઉત્તમ
એમનાં સદગુણો. ખવાસની મેહરબાનીથી ઘણાં ગરીબ કુટુંબો તથા
આગળનાં દુરનાં સગા વહાલાંઓ પળાતાં હતાં
અને તેઓ સર્વ વચ્ચે એવણુ પોતાના નામ પ્રમાણે મીઠાં હતા.

વળી એવેાં બાઇ પોતાના ધરમપર એટલાં ચુસ્ત અને પક્કા
એકીનનાં હતાં કે તેવણુ દરેક ધર્મી કામમાં
ધર્મ ઉપર આધાર. હાંમ બીડતાં તેમજ આતશબહેરામો વીગેરેમાં સદા
સખાવત કરતાં રહેતાં, તે એટલા વેર કે સર

દીમશાહની દર સાલમેહને ટાંકણે મરહુમ બાઇ પોતે પોતાની બેટીઓ સાથે આતશબેહરામે અને દરમેહરમાં સેજદો કરવા જતાં, અને દર વરસે અકેકું રૂપાનું અફરગાનીહિ ખુમચો-ચીપ્યો-ચમચ સાથેનો રૂ. ૪૦૦ થી વધુ કીમતનો સેટ કરી કોઇ એક ધર્મસ્થળમાં બેટ આપતાં રહ્યાં હતાં, જેથી પોતાની હાયાતીમાં તેવા ૪૦ ચાલીસ સેટ મુબંબ અને દેશાવરોના આતશબેહરામ અગીઆરીઓમાં ચહડાવી ચુકાથી ઘણીખરી દરમેહરો પુરી કરી રહ્યાં હતાં.

લેડી સાકરબાઇના સાદા ખવાસનો એક જાણવાજોગ દાખલો તા. ૧૨ મી માર્ચ ૧૮૯૦ ના ‘જામે જમશેદ’ એમની સાદાઇ. મધે તેના જાણીતા લખનાર ‘કાકા કાહાણે’ આપ્યો હતો તે ધડો લેવા જોગ હોવાથી હેઠળ એજ પત્રના શબ્દોમાં આપ્યે છીયે:—

“ એક દીને આ ધરમી બાઇ પોતાની બે ઘોડાની પાદશાહી રથમાં ધમધમ કરતાં મહાલક્ષ્મી તરફથી જતાં હતાં તે વેળાએ એક ગરીબ પારસી પીઠાંવાલાના મુકામ આગલ તેવણે પોતાની ગાડી ઠોળાડી તે પીઠાંવાલાની ગરીબ બાઇડી, જે પોતાને ત્યાં કામે કાળે આવતી હશે અને જેની સાથે તેમને પીછાન હશે, તેણીની શખ્ત માંદગી વીશે જાણી તેમણે ગાડી મધેથી ખચર પુછાવી તેણીને એક જીવાન બેટો ગાડી આગળ આવી ગરીબોનાં ધારા પ્રમાણે બે હાથ બેડી શેઠાણી બાઇની આટલી સાલેશાઇ માટે થોડો થોડો થઇને પોતાની મરવા પડેલી માતાની હકીકત કહેવા લાગો. એટલામાં સામેથી લેડી સાકરબાઇનાં બીજાં એક માતખર શહીની ગાડી ધમધમ કરતી આવી લાગી, જેમાં પોતાનાં એક માતખર શહીને બીરાજેલાં જોઇ તેમણે હસીને તેવણ તરફ ડોકું નમાવ્યું. આ બનાવ પછી થોડે દીવસે ઉપલાં શહીએ લેડી સાકરબાઇને ટપકો આપીને કહ્યું કે “બેન, તે દીવસે કોણ મુવા સાથે વાત કરતાં હતાં ! પીઠાંવાલાઓ સાથે દોસ્તી રાખો અને રસ્તા ઉપર ગાડી ઠોળાડી વાતચીત કરો તે કાંઇ શાફ નહી. જરા આપણો દરજ્જો જાણવો. ધાએ !” આ સખુનો શાંભલી શદાના સાલેસ ખવાસવાલાં લેડી સાકરબાઇને કસો

ગુસ્સો લાગો નહિં, પણ તેમને આ હેંકાર ભરેલા શખુનો માટે ભારે બલાપો થવા લાગો અને તેમણે ધીરજથી પોતાની શહીને એટલુંજ કહ્યું 'એન મને ધાસ્તી લાગે છે કે તમારે માથે બરગશ્તે દાહડો બેઠોછ, નહી તો આવા હંકાર ભરેલા શખુનો કબી પણ તમને સુજ પડે નહી.' લેડી સાકરબાઈની કુદરતના બેદને પામવાની આ તરફ શાચી હતી કેમકે જુજ વખતમાં પેલી શહીની હાલત એવી થઈ પડી કે નહી બોલવાના નવ ગુણુ."

તા. ૭ મી માર્ચ ૧૮૯૦ ના 'ટાઇમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા' એ લેડી સાકરબાઈના ઉમદા ગુણો વિષે જણાવ્યું હતું કે કરકસરની તારીફ. એવણુ હંમેશ કરકસર કરવા બાબે હમદીનોને બોધ દેતાં હતાં, એટલુંજ નહી પણ પોતે કરકસરના નિયમ મુજબ ચાલતાં. તેવણુ કહેતાં કે કરકસરજ ડાહપણની દીકરી, મિતાહારપણાંની બહેન અને ઉદારતાની માતા છે. ઉપલાં પત્રના એ વિષેના શબ્દો હેઠળ આપ્યે છીયે:—

"She (Lady Sakarbai Petit) possessed much practical sagacity and with financial, she blended moral, strength. Although she was literally rolling in wealth, she preached and practised economy which she said was the daughter of prudence, sister of temperance, and the mother of liberality. She advised her relations and friends to be charitable, believing, as she did, that it was only 'the open hand that was filled the fullest.'" (Times of India, 7th March 1890).

' જામે જમશેદ ' ના જણાવવા મુજબ " ગમે એવી આબાદ પૈસેપુર હાલત છતાં લેડી સાકરબાઈ મોટાં તથા મોટાંથી નિરાળાં. ચઢીયાતાપણું શું છે તે જણુતાંજ ન હતાં. તેવણુ સદાનાં સાદાં હતાં. ગમે એવાં ગરીબની સાથબી સરખીજ રીતે વરતતાં અને ગરીબના દુખમાં ભાગ લેવાને તથા પોતાથી બનતો હિસ્સો આપવા અપાવવાને સદા તૈયાર રહેતાં."

આગળ ચાલતાં એજ પત્ર પુછે છે, “કાણુને જ્ઞાતી માતા બહુ પ્યારી હોતી નથી? એન સાકરખાઇએ પોતાના માતાના પુનને ખાતર ધરાનીઓની ધરમશાળા માટે તેમજ ધરાનના જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારવા માટે હજારોની રકમો વખતે વખત આપી અપાવી છે.”

લેડી સાકરખાઇના ઉઠમણાંમાં તેમના પુનને સાડું તેમણાં ધણી સર દીનશાહ પીટીટે રૂ. ૩૬ હજાર તથા ખેશી-ઉઠમણું. એએ મળી એકંદર રૂ. સવા લાખની સખાવત કાઢી હતી જે મધેથી રૂ. ૪૬૫૦૦ મુંબઇની પારસી પંચાએતનાં જીહાં જીહાં ફોડામાં આપવામાં આવ્યા હતા.

અત્રેની પરેલ ખાતેની એમનાં નામની જનવરોની હાસ્પીટલ તથા ધરાનીઓના તેમજ પારસી પંચાયતના ફોડાને એમનો વારંવાર ટેકો હતો. પોતાની વૃદ્ધ વય છતાં છેલ્લાં બે વર્ષ લાગત પોતાના ખાવંદની સાથે ઠેઠ કલકત્તા સુધીની મુસાફરી એવણે કાઢી હતી.

લેડી સાકરખાઇનું બસ્ટ એમના નામની ઉપલી તેમનું બસ્ટ. જનવરોની હાસ્પીટલ ખાતે જાહેર ઉધરાણાથી મુકવામાં આવ્યું છે.^૧

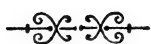
જરથોસ્તી ધર્મને લગતું એકબી ફંડ, એકબી દોખમું, યા અગીયારી, યા ધંબાર વગેરેનું ફંડ એમની મદદ વગર રહ્યું નથી. એમનાં માતાજી ધરાની તોખમનાં હોવાથી એવણની દીલસોઝી ખાસ કરીને ગરીબ ધરાનીઓ તરફ ધણી હતી, અને ગુલેસ્તાનખાનુના પુનને ખાતર ધરાનીઓની ધર્મશાળા માટે તેમજ ધરાનના જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારવા માટે હજારોની રકમો વખતો વખત અપાવી હતી.

(પારસી પ્રકાશ દફતર ૩ જી પાનું ૩૨૯.)

૧ આ બાબત ઠીની કેતાબ ‘અહેવાલે ખાનદાને હાદીશેઠ’ના પા. ૩૨૨-૩૨૬ માંથી ચોક્કસ ફેરફાર સાથે લીધી છે.

લેડી સાકરબાઈને પેટે ૬ દીકરાઓ અને ૮ દીકરીઓ થયા હતાં, જેમનાં નામો નીચે મુજબ છે:—

૧. શેઠ કાવશજી દીનશાહ પીટીટ.
  ૨. શેઠ ફરામજી દીનશાહ પીટીટ.
  ૩. શેઠ ધનજીભાઈ દીનશાહ પીટીટ.
  ૪. શેઠ સોરાબજી દીનશાહ પીટીટ.
  ૫. શેઠ ફરદુનજી દીનશાહ પીટીટ.
  ૬. શેઠ બહમનજી દીનશાહ પીટીટ.
  ૭. બાઈ બીબાઈજી દાદી દાદીશેઠ.
  ૮. બાઈ નવાબબાઈ પીરોજશાહ મહેરવાનજી જીજીભાઈ.
  ૯. બાઈ રતનબાઈ ફરામજી દોરાબજી પાંડે.
  ૧૦. બાઈ હમાબાઈ ફરામજી રૂસ્તમજી કામા.
  ૧૧. બાઈ હીરાંબાઈ જમશેદજી નશરવાનજી પીટીટ.
  ૧૨. બાઈ માણેકબાઈ પીરોજશાહ બહમનજી જીજીભાઈ.
  ૧૩. બાઈ બચુબાઈ મહેરવાનજી સોહરાબજી જમશેદજી.
  ૧૪. બાઈ ગુલબાઈ રૂસ્તમજી નાનાભાઈ બહેરામજી જીજીભાઈ.
- (જીવો વંશાવલી)

પ્રકરણ ૧૪ મું.

ગુલેસ્તાનબાનુનાં બહેનો.

ગુલેસ્તાનબાનુનાં ચાર બહેનો હતાં, જેમનાં નામો અમે આગળ આપી ગયા છીએ. હવે તેઓને લગતી ટુંક વિગતો હેઠળ આપીશું:—

શીરીનબાનુ રૂસ્તમ આગા.

ઈરાનથી આવેલા કયેખશરૂ યઝદયારના વડાં ખેટી શીરીનબાનુ

ધરાનમાંજ રહીને ત્યાંના જરથોસ્તી રૂસ્તમ ફેબેક્કી શીરીનબાનુ રૂસ્તમ (ફરોબખ્શ-ફરોબર્ગ-પલામર્ઝ) આગાને પરણ્યાં પલામર્ઝ આગા હતાં. શીરીનબાનુના પીતા કયખશર ગુલેસ્તાનબાનુને ધરાનથી અત્રે લાવવા બાદ પાછા ધરાન જઈને શીરીનબાનુને પણ અત્રે લાવ્યા હતા.

શીરીનબાનુના કુટુંબમાં 'ફરોબર્ગ' નામ આવે છે તે નામ ફરોબર્ગ નામની અસલ કયાની પહેલવાન 'ફરીબોર્ઝ' પરથી હતી. અપભ્રંશ થયું હોય એમ ધારવામાં આવે છે.

મજકુર રૂસ્તમ ફરોબખ્શ ધરાનથી મુંબઈ આવ્યા બાદ ફક્ત ૧૧) માસમાં મરણ પામ્યા હતા. એવણુની સાથે એવણુના જમાઈ શેઠ ખોદાદાદ ખેહરામ (શેઠા બરજોરજી તથા અસપંદીઆર ખોદાદાદ ધરાનીના પીતા) પણ અત્રે આવ્યા હતા.

(પારસી પ્રકાશ દફતર બીજું પા. ૨૧૧.)

એમના ફરજંદો. શીરીનબાનુને નીચલાં ફરજંદો થયાં હતાં:—

૧. જમશેદજી.
૨. ખશરુભાઈ. (ખરશેદજી)
૩. રતનબાઈ ખોદાદાદ ધરાની.
૪. મીઠીબાઈ કાવસજી ગાંધી.
૫. શેહરયારજી.

મી. જમશેદજી રૂસ્તમજી ધરાની (આગા.)

શેઠ જમશેદજી રૂસ્તમજી ધરાનીનો જન્મ ધરાનમાં થયો હતો; અને ત્યાંથી ઇ. સ. ૧૮૨૪માં અત્રે આવ્યા પછી થોડીજ મુદતમાં શેઠ બરજોરજી ફરામજી પાંડે સાથે પહેલવહેલા ચીન ગયા હતા, અને ત્યાંના વેપારનો ધણોડ અનુભવ મેલવીને ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં શેઠા બહમનજી અને પેસ્તનજી ફરામજી કામાની કુંપનીમાં ભાગ્યા થયા હતા. એ પછી તે પેહડી મેશરસ પી. એન્ડ ડી. એફ. કામાની કુંપનીમાં

બહુલાઈ ગઈ હતી, જેના એવણુ સેવક સુધી ભાગ્યા હતા. એવણે ઇ. સ. ૧૮૨૪ થી તે ૧૮૫૪ સુધી ચીનની અનેક સફરો કરી હતી, અને ત્યાંના વેપારીઓમાં એવણુ મોટો વગ-વસીલો ધરાવતા હતા.

(પારસી પ્રકાશ દફતર ૨ જી પાનું ૨૧૧.)

ચીનનો અફીણનો વેપાર, તેની ઉપર આવેલી તવાઈ.

મી. જમશેદજી ચીન મધ્ય મુંબઈના વેપારીઓના આડલા તરીકે ગયા હતા, અને ત્યાં તે વેળા અફીણનો મોટો વેપાર ચલાવતા હતા. અત્રેથી અફીણ ચીન તરફ રવાના થતું હતું તે વેચી આપણા પારસીઓ મોટી દોલત મેળવતા હતા.

ઇ. સ. ૧૮૩૯ ના સાલમાં ચીનની સરકારે પોતાની રૈયતમાં અફીણનો વેપાર બંધ કરવાનો મજબુત ઠરાવ કીધો હતો અને તે માટે પોતાના લીન નામના એક ઉમરાવને પુર અખ-એ વપાર ઉપર ત્યાર આપીને હાઇ કમીશનર ઠેરવી પેકીનથી કંતાન આવી પડેલી ધાડ. તરફ મોકલ્યો હતો. તે કમીશનરે પોતાના આવ્યા આગમજ ગુપ્ત રહીને બાહર દેશાવરના વેપારીઓના અફીણના ધંધા સંબંધી તે લોકોનાં નામ, નીશાન તથા વહીવટ સુધાંની વાકેફગારી મેલવ્યા બાદ, તા. ૧૦ મી માર્ચ ૧૮૩૯ ને દીને કંતાન ખાતે આવી એક સખ્ત ઢંઢેરો બાહરવાલા વેપારીઓ ઉપર કાઢ્યો, અને તેમાં તેણે પોતાને હસ્તક કંતાનનાં દરીયામાં જેટલું અફીણ હોય તે સઘળું બાળી નાખવા માટે ઉપલા હાઇ કમીશનર લીનને સ્વાધીન કરવાને, અને હવેથી અફીણનો વેપાર ચીનમાં નહીં કરવાને એક લખત કરી આપવાની માંગણી કીધી હતી. આ ઢંઢેરો “ હોંગ મરચટો ” એ કંતાનની ચેમખર ઓફ કામર્સના અધિકારીઓને બોલાવીને તેમની હજુરમાં વાંચી સંભળાવ્યો હતો. આ ઉપરથી ચેમખરના સભાસદો જેમાં ઇંગ્લેન્ડ, અમેરીકન, ડચ વિગેરે પરદેશી વેપારીઓની સાથે પારસીઓ પણ હાજર હતા, તેઓએ તે મીજલસમાં એવું ઠેડવું કે “ હોંગ મરચટો ” ઉપર એક

મરહુમ શેહ જમશેદજી રસ્તમજી ધરાની (બાગા) અને એમના
સૌથી નાના દીકરા જહાંગીર.

શ્રેઃ અરજોર આગા અને પાર્ટી યજ્ઞદની મુલાકાતે (૧૯૩૨) ઠરાની લેખાસમાં.

મી. કયખુશરો અ. શીટર : મી. અરજોર સો. આગા : મી.સીસ જરખાનુ અ. આગા : મી. જમશેદ અરજોર આગા.

કાગજ લખીને જણાવવું કે પરદેશી વેપારીઓના સ્વાધીનમાં અત્રે તથા દરિયામાં જે અશીલુ છે તે કાંઈ તેમનો પોતાનો માલ નથી, પણ મુંબઈ અને વેણાતવાલા વેપારીઓનો છે, કે જેમની તરફથી તેઓ તો માત્ર આડત ચલાવે છે, માટે એ બાબેનો પકડો વિચાર તથા બંદોબસ્ત તેમના સાથે કરીને જવાબ વાલશે. એ ઉપરાંત મજકુર વેપારીઓએ એક અરજી હાઇ કમીશનર લીન જોગ કરીને તેમાં કબુલાત લખી કે તેઓ હવે પછી અશીલુનો વેપાર ચીનના દેશો સાથે કરશે નહીં, પણ તેમના સ્વાધીનનું એટલું અશીલુ તેમના બાહરગામવાલા આડલાઓનું હોવાથી તેઓ તે ચીનના સત્તાવાલાઓને એ કામ હવાલે કરવાનો જોખમ પોતાને માથે લઈ શકતા નથી, માટે તેઓ દરેકની કામના મુખ્ય આગેવાનોને બોલાવી તેઓ સાથે એ બાબેના બંદોબસ્ત કરવા.

(પા. પ્ર. દફ. ૧ લું પા. ૩૪૦).

જમશેદજી રસ્તમજી ધરાની (આગા) નું અરજીમાં જોડાવું.

આ અરજી ઉપર વીશ પારસી વેપારીઓની સહી હતી તેઓમાં એક મી. જમશેદજી રસ્તમજી ધરાનીની પણ હતી.

આવી અરજી છતાં પેલા લીને સંદેશા ચલાવવાનું મુકી દઈ નદીના કિનારા બાહર કેટલીક મનવારો લાવીને વેપારીઓને નઝરકેદ. તથા કીનારા ઉપર તંબુઓ નાખી કેટલુંક લશ્કર ભેગું કર્યું, અને પછી કુલે પચરંગી પરદેશી વેપારીઓ જેઓની સંખ્યા આશરે હઠીસોથી વધુ હતી, તેઓની આસપાસ લશ્કર ગોઠવીને સઘળાઓને નઝરકેદ કીધા.

આ નઝરકેદ પડેલા પરદેશી વેપારીઓમાં ૪૦) થી વધુ પારસીઓ હતા જેઓમાં બનાજી, પટેલ, મોદી, નઝરકેદીઓમાં ખીસ્તી, બાટલીમોઈ, શેકના, રાણા, પાંડે, તથાક, કેટલાક પારસીઓ. મહેતા, મામા, ચીનાઈ, શરાફ વિગરે હતા, તેઓ મધે 'મુંબઈનો બહાર' ના પાછળથી કર્તા મી.

રતનજી ફરામજી વાછા સાથે મી. બરજેર આગાના બપાવા શેઠ
જમશેદજી રસ્તમજી ધરાની પણ હતા.

એ દરમ્યાન તુરતજ ઘટતા ઉપાયો લેવાને ઇંગ્રેજ વેપારખાતાનાં
વડાએ ચીનાઇ સરકાર સાથે સંદેશા ચલાવ્યા,
બાળી નંખાવેલું પણ તેનો કાંઇજ સાર નહિ નીપજ્યો, જેથી તેણે
અશીલુ. ઇંગ્રેજ વેપારીઓના બાબે ઇંગ્લેન્ડની રાણી તરફથી
પોતે જોખમ લઇ ખ્રીટીશ વાવટાના વેપારીઓ
પાસથી પોતાના સ્વાધીનતાં જેટલું અશીલુ હતું તે સધળું ચીનાઇ
સત્તાવાલાઓને હવાલે કીધું, અને તેઓએ ઇંગ્રેજ અમલદારોની નજર
આગળ તે કુલે અશીલુ બાળી નાંખ્યું.

એ બાળી નાખેલાં અશીલુની વીશ હજાર ઉપર પેટી હતી
એ અશીલુની દીમત. જેની કીમત રૂ. ત્રણ કરોડની અંકાતી હતી.

આ ઉપરથી ચીનના સર્વ પરદેશી વેપારીઓએ એવો ઠરાવ
કીધો કે તેઓએ ચીનાઇ સરકાર સાથે કશા
હોંગકોંગ જઇ વસવું. સંદેશા ચલાવવા બંધાવું નહી. આ પછી ચીનાઇ
સરકારે મનવારો દુર કરી વેપારીઓને કંતાન
છોડી જવાનો હુકમ કીધો, જેથી તેઓ પોર્ચુગીઝોને તાબેના મકાઉ
શહેરમાં જઇ ત્યાંથી ઇંગ્રેજ તાબાના વહાણોમાં ચઢી હોંગકોંગ જઇ વસ્યા.

આ પછી ખ્રીટીશ વાવટાને આવી રીતે અપમાન થવાથી
ચીનાઇ અને ઇંગ્રેજ સરકારો વચ્ચે લડાઇ ઉભી
ચીન સાયની ઇંગ્રેજ થઇ, જેમાં આખરે ખ્રીટીશોની ફતેહ થઇ, જેના
સરકારની લડાઇ- કાલકારોની ખુબીથી ચીનાઇ સરકારે જે અશીલુ
તેથી હોંગકોંગનું બાળી નાંખેલું હતું તેનો બદલો ભરી આપ્યો,
બાકી આપણને અને હોંગકોંગનું બાકી અને ટાપુ ઇંગ્રેજોએ સ્વાધીન
મંત્રું. લીધાં અને કેટલાક ચીનાઇ મુલકોમાં વેપારની
બંધી હતી ત્યાં વેપાર ખાલ્યો.

(પારસી પ્રકાશ, દ્વિતર ૧ હું, પા. ૩૪૦-૩૪૨).

આ વું પરીણામ ચીનના અશીણના વેપારની એ કરારે થયેલી
 અંધીનું આગ્યું તેમાં પારસી વેપારીઓને જખરો
 પરીણામ-મી. જમ. માર પડ્યો. તેઓ કંતાનથી ઉઠાંગરી કરી મકાઉ
 શેદજી ૩. ધરાની થઇ હોંગકોંગનાં બારાંમાં જઇ વસ્યા, પણ અશી-
 (આગા) એ આ- ણુના વેપારમાં જે દોલત મલતી તે સદાની બંધ
 પેલા ભોગ. પડી. કંતાનના પચરંગી વેપારીઓ સાથ લડતમાં
 જોડાયલાઓ મધે મી. જમશેદજી રૂસ્તમજી ધરાની
 (આગા) એ પણ સામેલ થઇ અરજીઓ કરવા અને નઝરફદમાં
 રહેવાને હિમત બતાવીને મુબંઇના જે વેપારીના તેવણ આડત્યા હતા
 તેમના લાભો જતીભોગે સંભાળ્યા હતા.

મી. જમશેદજી પોતાના માસીના દીકરી (ગુલેસ્તાનબાનુનાં
 એન પીરોજબાનુનાં દીકરી) બાઇ જરબાઇ
 લગન. પેસ્તનજી મહેરહોમજીને પરણ્યા હતા.

મી. જમશેદજી તા. ૧૨ મી ડીસેમ્બર ૧૮૬૬ (રોજ ૨૧ માહ
 ૪ (ક.) ૧૨૩૬ યઝદેજરદી) ને દીને ૫૬ વર્ષની
 મરણ. ઉંમરે મરણ પામ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં
 કદમી દસ્તુર માટે નીલાવ ફંડ નીકળ્યું તેમાં
 એવણે રૂ. ૩૦૦ ની રકમ ભરી હતી. વળી ઇ. સ. ૧૮૬૬ માં
 જાણીતા અવસ્તા સ્કોલર પ્રો. ડોક્ટર મારટીન હાઉગની કદરશનાસીનાં
 ફંડમાં એવણે પોતાનો હીસ્સો આપ્યો હતો.

(પારસી પ્રકાશ, દફતર રજી પાનું ૯૦, ૧૮૦, ૨૧૧.)

એવણ મી. બરજેર સોહરાબશાહ આગાના બપાવા થતા હતા. શેડ
 જમશેદજી આગા અને તેઓના વડા બેટાઓ ચીન તરફ વેપાર કરતા હતા.

ખરશેદજી અને શહેરચારજી રૂસ્તમ ધરાની.

રૂસ્તમ ફરોબખશના બીજા દીકરાઓ નામે શેડો ખરશેદજી
 અને શહેરચારજી હતા, જેઓ પણ પોતાના ભાઇ જમશેદજી સાથે
 પ્રથમમાં, અને પાછળથી પોતાના હીસાબે, ચીનનો વેપાર કરતા
 હતા, અને બંનેએ ત્યાંની ધણીક સફરો કીધી હતી.

જમશેદજી ડસ્તમજી આગાના ફરજદો.

મી. અરજેર સોહરાબશાહ આગાના બપાવાને નીચલાં સાત ફરજદો થયાં હતાં :—

૧. બાઈ દીનબાઈ જેવણુ બોમાસ બોદાદાદ ધરાની (આગા) સાથે પરણ્યાં હતાં.
૨. ડસ્તમજી જેવણુ સાકરવલુ બેહરાંમજી પાંડે (ગુલેસ્તાનબાનુના દીકરા બેહરામજીના દીકરી) સાથે પરણ્યા હતા.
૩. પેસ્તનજી જેમને એક પછી એક નીચલી ત્રણ ધણ્યાણીઓ હતી:—

(ક) બાઈ ગુલબાઈ અરશેદજી બુમલા, એવણુનાં મરણુ બાદ
(ખ) બાઈ કુવરબાઈ હીરજીભાઈ પટેલ, અને આ છેલ્લાંનાં
મરણુ બાદ

(ગ) બાઈ નવાજબાઈ જમશેદજી બુમલા.

૪. ફરામરોજ જેમને એક પછી એક નીચલી બે ધણ્યાણીઓ થઈ હતી:—

(ક) બાઈ જાઈજી હોરમસજી રકુવાલા, અને એવણુનાં
મરણુ બાદ

(ખ) બાઈ માણેકબાઈ શાપુરજી નારીયેલવાલા.

૫. બાઈ બચુબાઈ જેવણુ અરશેદજી પેસ્તનજી ધરાની (આગા) સાથે પરણ્યાં હતા.

૬. સોહરાબશાહ, જેવણુ સુનામાય નસરવાનજી ચાંદાભાઈ સાથે પરણ્યા હતા.

૭. જહાંગીર જેમને નીચલી બે ધણ્યાણીઓ થઈ હતી:—

(ક) પીરોજબાઈ બેહરામજી કામા, જેવણુ ગુલેસ્તાનબાનુનાં
બહેન નવાજબાનુના દીકરા બેહરામજીના દીકરી થતાં
હતાં. અને તેવણુના મરણુ બાદ

(ખ) રતનબાઈ (મહેરબાઈ) અરશેદજી પારખ.

મરહુમ શેઠ સોહરાજશાહ જમશેદજી આગા.

મરણ: તા. ૭-૨-૧૯૨૪.]

મરહુમ બાઈ સુનામાય સોહરાબશાહ બાગા.

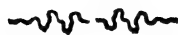
મરણ: તા. ૫-૬-૧૯૦૬.]

સોહરાબશાહ જમશેદજી આગા.

સોહરાબશાહ જમશેદજી ૩. આગા અત્રેની કોટની જીની ફેરબ્સ આઇસ ફેક્ટરીમાં નોકરીએ હતા, અને તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૪ (રોજ ૩૦ માહ ૬ (ક.) ૧૨૯૩ ય. ઝ.) ને દીને ૭૨ વર્ષની ઉંમરે ગુજ્યા હતા. એવણુને નીચલાં ફરજદો થયાં હતાં:—

૧. બાઇ ધનમાય તે ફરેદુન બોમાસ આગાના ધણીઆણી.
૨. બરબોર (આર્કાટેકટ) જેવણ મી. જહાંગીર ખરશેદજી ઘડીઆલીના વડાં દીકરી બાઇ જરબાઇ સાથે પરણ્યા છે.
૩. દીનયાર જેવણ પ્રથમ બાઇ માણેકબાઇ ખરશેદજી સુનાવાલા સાથે પરણ્યા હતા, અને તેવણનાં મરણ બાદ બાઇ મેહેરબાનુ મેહેરવાનજી આગાને પરણ્યા છે.
૪. બાઇ બચુબાઇ તે મીનોચહેર જહાંગીર ધરાનીના ધણીઆણી.
૫. કેબશર જેવણ ગુલબાઇ કેબશર ઉમરીગર સાથે પરણ્યા છે.
૬. બાઇ પરીન તે જમશેદ જહાંગીર ધરાનીના ધણીઆણી.
૭. બાઇ તેહમીના તે અરદેશર નવરોજી ગીલડરના ધણીઆણી.

શેહ સોરાબશાહ જમશેદજી ધરાની (આગા) ના ધણીઆણી બાઇ સુનામાય, જેમનો જન્મ સુરત મધે થયો હતો, તેવણ તા. ૫ મી જુન ૧૯૦૬ (રોજ ૨૫ માહ ૧૦ (ક.) ૧૧૭૫ ય. ઝ.) ને દીને મુંબઇ મધે ૪૮ વર્ષની ઉંમરે ગુજ્યાં હતાં.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

**મી૦ અરજોર સોરાબશાહ જમશેદજી આગાની
જન્મગીતું કુંક વૃતાંત.**

ગુલેસ્તાનખાનુનાં વડાં બહેન શીરીનખાનુના નખીરા મી૦ અરજોર
સોરાબશાહ જમશેદ રૂસ્તમ ફોખોક્ષ (આગા) નો
જન્મ. જન્મ તા. ૨૯ મી નવેમ્બર ૧૮૭૯ (રોજ
૧૧, માહ ૪ કદમી ૧૨૪૯ ય. ઝ.) ને દીને
મુંબઈમાં થયો હતો.

એવણે અત્રેની મરહુમ શેઠ હોરમસજી જહાંગીર તાલ્યારખાનની
“ બોમ્બે પ્રોપ્રાયટરી હાઇ સ્કૂલ ” મધે કુળવણી
કુળવણી. લઈ, મેટ્રીક્યુલેટ થઈને એલફીન્સ્ટન કોલેજમાં
જોડાઈને પ્રીવીયસની પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી
પુતાની “ કોલેજ ઓફ સાયન્સ ” માં જોડાયા હતા.

એવણે ૧૯૦૨ ની આખેરીએ લેવાયલી મુંબઈ યુનીવર્સીટીની
એલ. સી. ઇ. એલ. સી. ઇ. ની પરીક્ષા પસાર કરી હતી.

ત્યારબાદ એવણે પ્રથમ મુંબઈ મ્યુનીસીપાલિટીમાં ઘરેના
મ્યુનીસીપલ નોકરી. તથા રસ્તાઓના ઇન્સ્પેક્ટર તરીકે નોકરીએ
રહ્યા હતા.

મેસર્સ શાપુરજી એન. ચાંદાભાઈની કું.

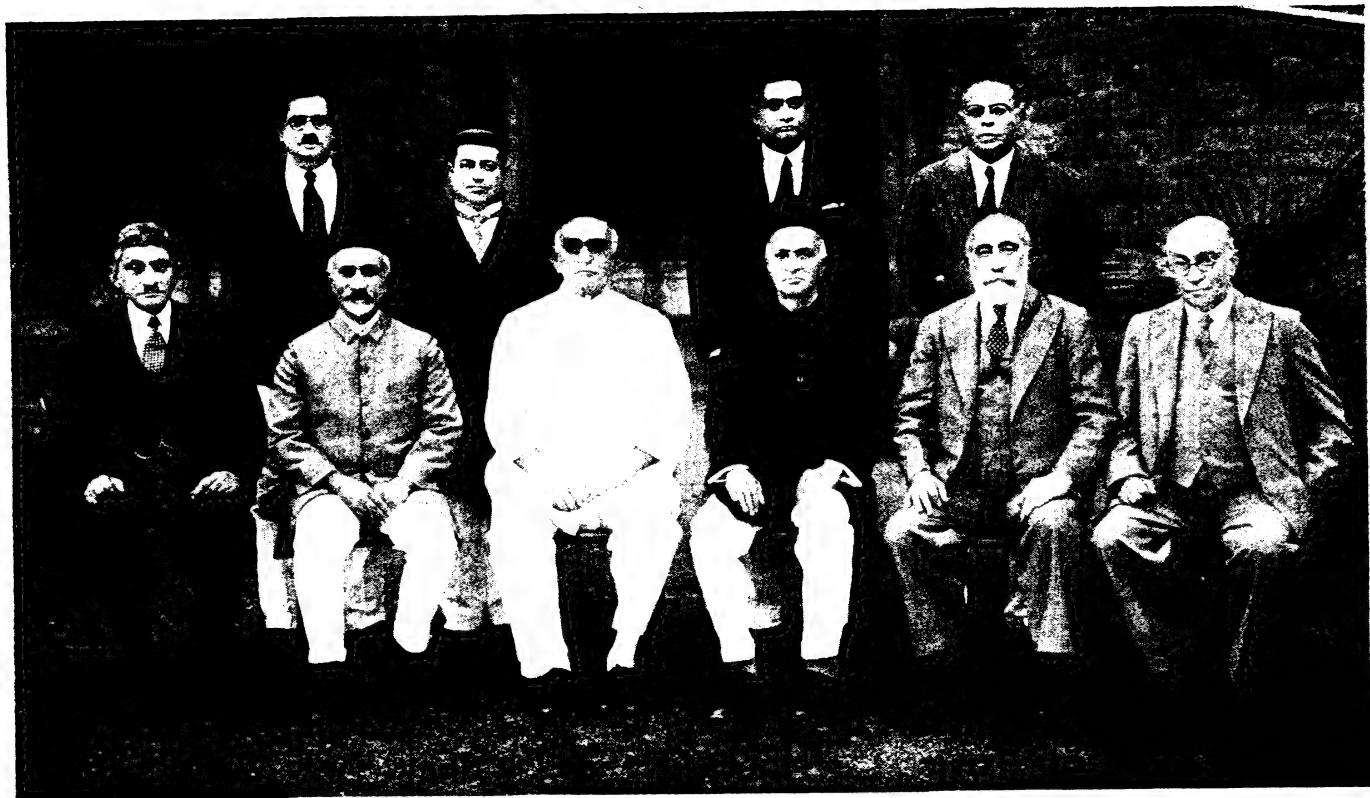
આ પછી એવણે આર્કીટેક્ટસ, સીવીલ એનજીનીઅર્સ અને
આગથી થતી નુકસાનીનો અડસટો કરનારાઓ મેસર્સ શાપુરજી એન.
ચાંદાભાઈની કું.માં જોડાયા હતા. આગલી પેહેડી ૧૮૬૮ માં એવણુના
મમાવા મરહુમ શેઠ નશરવાનજી ચાંદાભાઈ, જેવણ મુંબઈમાં પેહેલા
ધંધો કરનાર (practising) પારસી સીવીલ એનજીનીયર હતા, તેવણે
સ્થાપી હતી. આ પેહેડીમાં ૧૮૮૦ માં તેવણુના વડા બેટા શેઠ શાપુરજી

મી. બરજેર આગા અને તેમનું કુટુંબ.

મી. બરજેર આગા અને તેમનું કુટુંબ. મી. બરજેર, મી. બરજેર, મી. બરજેર, મી. બરજેર, મી. બરજેર, મી. બરજેર, મી. બરજેર.

ઇરાન્યન વીમેન્સ એડ્યુકેશનલ ફંડ કમિટી (મુંબઇ) મુંબઈની એકઠીકયુટીવ કમિટીનાં મેમ્બરો (૧૯૩૦-૪૦)

બેઠેલા:— (ડાબી બાજુથી) મી. અરવિન્દર સો. જી. આગા, ડૉ. ફરીદન કે. દાદાયાનજી, સર હોરમસજી કા. દીનશાહ,
મી. પશોતન ડૉ. મારકર, મી. વીકાજી અ. તારાપોરવાલા, મી. ખુરશેદજી લીમજી.

ઉભેલા:— (ડાબી બાજુથી) મી. કયમુસરો અ. શીટર, મી. શીરોજી. સો. ગઝદર, મી. સોહરાય વ્હાડીયા, મી. દીનશાહ ન. પાવરી.

જોડાયા હતા. શાપુરજી પાછલથી લંડનના એફ. આર. આઇ. બી. એ. (ફેલો ઓફ ધી રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ બ્રીટીશ આર્કીટેક્ટસ), એમ. એસ. એ. (મેમ્બર ઓફ ધી સોસાયટી ઓફ આર્કીટેક્ટસ), અને એમ. એસ. ઇ. (મેમ્બર ઓફ ધી સોસાયટી ઓફ એનજીનીયરસ) થયા હતા. મુંબઈમાં પારસી પ્રેક્ટીસીંગ આર્કીટેક્ટોમાં તેવણ પહેલવેલો એફ. આર. આઇ. બી. એ. હતા.

મુંબઈની હોર્નબી રોડની સર બેહેરામજી જીજીભાઈ વાલી એલીસ બીલ્ડીંગ, ક્રાંટની એપોલો સ્ટ્રીટની ગ્રેટ વેસ્ટર્ન હોટલ વાલી નવી બીલ્ડીંગ, ખંબાલા હીલની ફરામજી પીટીટ પારસી સેનીટેરીયમ, અને રાજપીપલા રાજ્યની હોસ્પીટલના કામો આરકીટેક્ટ તરીકે મીં શાપુરજીને હસ્તક થયાં હતાં. મીં જરજોર આગા એ પેહેડીમાં ૧૯૦૭માં જોડાયા હતા, અને ત્યારપછી ૧૯૨૦ માં મીં શાપુરજી ગુજર પામવાથી મીં જરજોર એ પેહેડીના એકલા માલેક થઇ એ પેહેડીને ઘણી ધીકતી હાલતમાં મેલી છે.

મી. જરજોર આગાએ આર્કીટેક્ટ તરીકે મેળવેલી ઉચી પદવીઓ વીજેરે.

ઈ. સ. ૧૯૧૨ માં મી. જરજોરને રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ બ્રીટીશ આર્કીટેક્ટસ (લંડન) ના લાઇસેન્સીયેટ, અને સોસાયટી ઓફ આર્કીટેક્ટસ (લંડન) ના મેમ્બર તરીકે ચુકી કાઢવામાં આવ્યા હતા.

૧૯૨૨ માં એવણ ફેલો ઓફ ધી સોસાયટી ઓફ આર્કીટેક્ટસ (લંડન) નેમાયા હતા જેનાં એવણ પહેલા હોદી ફેલો હતા.

એજ વરસમાં એઓને ઇન્સ્ટીટ્યુશન ઓફ સ્ટ્રક્ચરલ એનજીનીયર્સ (લંડન) ના મેમ્બર, અને ૧૯૨૪ માં ઇન્સ્ટીટ્યુશન ઓફ એનજીનીયર્સ (ઇન્ડયા) ના મેમ્બર બનાવવામાં આવ્યા હતા.

૧૯૨૫ માં એમને રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ બ્રીટીશ આર્કીટેક્ટસ (લંડન) ના ફેલો નેમવામાં આવ્યા હતા.

૧૯૨૮ માં એવણુને ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ આર્કીટેક્ટસના ફેલો, અને બોમ્બે એન્જીનીયરીંગ કોંગ્રેસના મેમ્બર નેમવામાં આવ્યા હતા.

૧૯૨૯ થી એમને આર. આઇ. બી. એ. એક્ષામીનેશન બોર્ડ ઇન ઇન્ડિયાના મેમ્બર, ઓનરરી સેક્રેટરી અને ખજાનચી નેમવામાં આવ્યા છે. તેમજ એજ બોર્ડ તરફથી હિંદમાં લેવાતી એ. આર. આઇ. બી. એ. ની ફાઇનલ (છેલ્લી) અને સ્પેશ્યલ-ફાઇનલ પરીક્ષાના પરીક્ષક તરીકે ૧૯૩૨ થી હજી સુધી ચાલુ છે. પરીક્ષક તરીકે એવણુ પહેલવેલલા અને એકલા પારસી છે. આ બોર્ડ ઉપર પહેલાં કેટલાક વરસો સુધી એવણુની નેમણુંક ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ આર્કીટેક્ટસની કાઉન્સિલ મારફતે થતી હતી, ત્યાર બાદ તે લંડનની આર. આઇ. બી. એ. કાઉન્સિલ તરફથી થતી આવી છે.

૧૯૩૧-૩૨ માં એવણુને સર્વાનુમતે ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ આર્કીટેક્ટસ, જે લંડનની રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સિટીશ આર્કીટેક્ટસ સાથે જોડાયેલી (affiliated) છે, તેના પ્રેસીડન્ટ નેમવામાં આવ્યા હતા. આ માન મેળવનાર એવણુ પહેલા હિંદીવાન અને પારસી છે. વલી એજ સાલોમાં એવણુની લંડનની રોયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સિટીશ આર્કીટેક્ટસની કાઉન્સિલપર નેમણુંક થઇ હતી. આ માન મેળવનાર પણ એવણુ પહેલવેલલા હિંદીવાન અને પારસી છે.

૧૯૩૫ માં એમને ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ એન્જીનીયર્સ (ઇન્ડિયા) ના મુખ્ય સેન્ટરના સર્વાનુમતે ચેરમેન નેમવામાં આવ્યા હતા. ખાનગી પ્રેક્ટીસ કરનાર આર્કીટેક્ટ તરીકે આ માન મેળવનાર એઓ પહેલવેલલાજી હતા. વળી એજ સાલમાં એવણુને એ ઇન્સ્ટીટ્યુટના વાઇસ-પ્રેસીડન્ટ નેમવામાં આવ્યા હતા. આ મંડળને કીંગ-એમ્પરર તરફથી રોયલ ચાર્ટર ગ્રાન્ટ કરવામાં આવ્યો હતો, કે જે માન મેળવનાર આ પહેલવેલલુંજ હિંદી મંડળ છે.

જુદા જુદા મંડળો સાથેનો સંબંધ.

૧૯૨૧ થી મી. બરજેર અત્રેની ઝોરાસ્ટ્રીયન બીલ્ડીંગ સોસાયટી લીબના ડીરેક્ટર છે.

૧૯૨૬ માં એવણુ બાઇ આવાંબાઇ ફરામજી પીટીટ પારસી છોકરીઓની ઓરફનેજની મેનેજિંગ કમીટીમાં નેમાયા હતા અને ત્યારથી ચાલુ છે.

૧૯૨૭ થી એવણુ પારસી સેન્ટ્રલ એસોશીએશન કોઓપરેટીવ હાઉસીંગ સોસાયટી લી. ની મેનેજિંગ કમીટીના સભાસદ છે.

૧૯૨૮ માં દેવલાલીની ડો. બહાદુરજી સેનેટોરીયમની મેનેજિંગ કમીટીમાં ચુંટાયા હતા અને ત્યારથી ચાલુ છે.

૧૯૩૧ ના સાતથી ઝારારટ્રીયન બીલ્ડીંગ ફંદના ટ્રસ્ટી તરીકે ચાલુ છે.

૧૯૩૨ થી બાઇ નવાજબાઇ મુસ્તાફા સકુલના ટ્રસ્ટી તરીકે હજી સુધી ચાલુ છે.

૧૯૩૩ થી ધી ઇરાન્યન વીમેન્સ એડ્યુકેશનલ ફંદ કમિટી (મુંબઇ) હસ્તકની બાઇ રતનબાઇ તાતા (બામજી) અનોશીરવાન દાદગર ગર્લ્સ હાઇસ્કૂલ, તેહરાનની મુંબઇની એકઝીક્યુટીવ કમિટીના મી. બરજેર આગા એક સભાસદ છે.

૧૯૩૩ થી હજી સુધી ઇરાન લીગની મેનેજિંગ કમીટીના મેમ્બર તરીકે ચાલુ છે.

૧૯૩૫ માં એઆને (મરહુમ) નામદાર શહેનશાહ જ્યોર્જ પાંચમાંની સીલ્વર જુબીલી ફંદ કમીટીના મેમ્બર તરીકે ચુંટવામાં આવ્યા હતા.

૧૯૩૭ થી દાદર પારસી કોલોની મધેની જહાંગીર બરજેરજી વાચ્છા સકુલ બોર્ડના મેમ્બર તરીકે ચાલુ છે.

૧૯૩૯ થી ઇરાની જરથોસ્તી અંજુમનના વાઇસ-પ્રેસીડન્ટ તરીકે ચુંટાયા છે.

એજ સાલમાં આર. એચ. પાટક ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ટ્રસ્ટના એક ટ્રસ્ટી તરીકે એમની નેમણુંક થઇ છે.

વળી મી. બરજેર આગાએ આર્કીટેક્ટ તરીકે મુંબઈની આશરે ૧૫) મીલોની ઇમારતોનાં ધરખમ વધારા કરી આપ્યા છે. ૧૯૨૫ માં અમદાવાદના આશરે ૫૦) મીલ માલેકાએ એમને પોતાની મીલોની ઇમારતોની તપાસ કરીને રીપોર્ટ કરવાને નેમ્યા હતા, જે રીપોર્ટ સરકાર સનમુખ મેળાતાં ઘણા વજનદાર ગણાયા હતા. મુંબઈની મીલ એનર્સ એસોશીએશન તરફથી ૧૯૨૮-૨૯ માં મુંબઈની મ્યુનીસીપાલિટી સાથે મીલોની રેટેન્ડ વેલ્યુ નક્કી કરવા માટે એમની સેવાનો લાભ લેવામાં આવ્યો હતો.

એવણને અનેક કોર્ટોએ પોતાની સનમુખના મુકદમામાં લવાઈ, અમ્પાયર અથવા કમીશનર નેમ્યા હતા, અને એજ માફક ફેટલાક ખાનગી ગ્રહરથોએ પણ એમને એવુંજ જોખમદાર કામ સોંપ્યું હતું અને હજી પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ કામો સોંપાય છે.

મરહુમ સર દીનશાહ માણેકજી પીટીટ (ખીજા બેરોનેટ) ટ્રસ્ટ સેન્ટલમેન્ટના ટ્રસ્ટીઓના તથા સર રતન તાતા ચેરીટીના ટ્રસ્ટીઓના એવણ આર્કીટેક્ટ છે.

જાહેર સંસ્થાઓ માટે ઇમારતો.

એવણે આર્કીટેક્ટ તરીકે ફેટલીક જાહેર સંસ્થાઓ માટે ઇમારતોના કામો કીધાં છે. જેવાં કે વેસ્ટર્ન ઇન્ડિયા ટર્ફ કલબ માટે મુંબઈ અને પુનાના રેસ કોર્સ પરના કામો, શેઠ ફરામજી કાવસજી ઇન્સ્ટીટ્યુટ બીલ્ડીંગ, સ્ટોક એક્સચેન્જ બીલ્ડીંગ, મારવાડી વીમાલય, શેઠ મંચેરજી કામા અથોરનાન ઇન્સ્ટીટ્યુટ વીગેરે.

મી. બરજેરે જ્વાલીઅરના મહારાજા માટે એક પોલીટેકનીક જ્વાલીઅર રાજ્યમાં ઇન્સ્ટીટ્યુટ જે ચારસો શ્રીટ લાંખી છે તે ઇમારતના આર્કીટેક્ટ તરીકે જ્વાલીઅરમાં બાંધી છે. એવણે એ રાજ્ય માટે સેક્રેટરીએટ, સ્કુલ, હોસ્પિટલ, વીગેરેના દીઝાઇન કીધા છે.

એ રાજ્યના કામકાજ માટે ૧૯૧૭ થી ૧૯૨૫ સુધી એમની પેલેડીએ જ્વાલીઅરમાં એક ખાંચ ઓફીસ સ્થાપી ચલાવી હતી.

વળી એવણે માહારાણી સાહેબા ગજરાણી સીંધ્યા માટે સાંકળી (ગોઆ) મધે વીડોઆ દેહેરાનું કામ આર્કીટેક્ટ તરીકે કીધું છે.

એવણે રાજપીપલા રાજ્ય મધે ત્યાંના રાજના મહેલનું રાજપીપલા રાજ્યમાં એક્સટેન્શન (વધારો) કરવા ઉપરાંત ત્યાં નવો બાંધકામો. ગેસ્ટ હાઉસ અને નવી સ્કૂલ બીલ્ડીંગના તથા યુવરાજ સાહેબ માટેના રહેવાના મકાનના કામો આર્કીટેક્ટ તરીકે કીધાં છે.

હાલમાં રાજપીપલા સ્ટેટમાં રાજપીપલા ખાતે એક નવો મોટો મહેલ જે “ ઇન્દ્રજીત પદ્મની મહેલ ” તરીકે ઓળખાશે તેનું કામ એવણના હાથમાં આર્કીટેક્ટ તરીકે લગભગ પૂરું થવા આવ્યું છે.

એજ માફક એવણે દેવગઢ બારીઆ રાજ્ય મધે દેવગઢબારીઆ રાજ્યમાં બાંધકામ. મહેલ સેક્રેટરીએટ તથા સ્કૂલની ઇમારતોના દીઝાઇન કરી આપ્યા છે.

એવણે મુંબઇ અને દેશાવરોના સંખ્યાબંધ ધર્મખાતાંઓના આર્કીટેક્ટ તરીકે સેવા બજાવી છે અને તે ધર્મખાતાંઓને ધંધાદારી શી સંબંધમાં ઘણી મોટી રકમોનો બચાવ કરી આપ્યો છે, જેવાં કે બાઇ આવાંબાઇ ફરામજી પીટીટ પારસી ગર્લઝ ઓરફનેજ (વાંદરા), બાઇ શીરીનબાઇ કામા કાન્વેલેસન્ટ હોમ (વાંદરા), ઝોરાસ્ટ્રીયન બીલ્ડીંગ સોસાયટી લી., ઝોરાસ્ટ્રીયન બીલ્ડીંગ ફંડ, ઝોરાસ્ટ્રીયન એસોશીએશન, સર રતન તાતા ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટનો વધારો વીગેરે.

હાલમાં તારદેવ મધે સર કાવસજી જહાંગીર કાલોનીમાં સર રતન તાતાની સખાવતી બીલ્ડીંગો એવણના દીઝાઇન અને દેખરેખ હેઠળ બંધાય છે, જેમાં બધાં મલી રૂપ૦ ગરીબ પારસી કુટુંબો વસવાત કરી શકશે.

એવણની ખાનગી પ્રેક્ટીસમાં કીધેલાં ઇમારતોનાં બાંધકામની કીંમતનો જુમલે સરવાલો આશરે ત્રણ કરોડ રૂપ્યાનો થાય છે.

સને ૧૯૨૮ માં એમને નામદાર સરકાર તરફથી મુંબઇના સરકારી માન. એક સુલેહના અમલદાર (જે. પી.) નેમવામાં આવ્યા હતા.

ધરાનની મુસાફરી.

૧૯૩૨ ના સાલમાં ધરાનના નામદાર શહેનશાહ રેઝાશાહ પેહેલવી તરફથી જાણીતા કવી ડો. રબીદ્રનાથ ટાગોર (કલકત્તાના શાંતીનીકેતનવાલા) અને મરહુમ મી. દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની, સોલીસીટરને દરબારનું ખાસ આમંત્રણ થયું હતું, જે વેળા નીચલી પાર્ટી ધરાન ગઈ હતી:—

મી. દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની.

મીસીસ મીડીયાઈ દીનશાહ ધરાની.

મીસ જર્યાનુ જીજીભાઈ ધરાની, (મી. દીનશાહના બેન).

ડો. સોહરાય જમશેદજી મેહેરહોમજી.

મી. રૂસ્તમ પેસ્તનજી મસાની.

મી. યરજ્જેર સોહરાયશાહ જમશેદ આગા,

મીસીસ જર્યાનુ યરજ્જેર આગા.

મી. જમશેદ યરજ્જેર આગા.

મી. કયખુશરો અર્દશીર શીટર (ધરાન લીગના સેક્રટરી).

મી. યરજ્જેર તેમના ધણીઆણી જર્યાનુ, તથા બેટા જમશેદ તથા મી. કયખુશરો શીટર ઈસ્કાહાનને માર્ગે તા. ૨૨-૪-૧૯૩૨ ને દીને યઝદ શહેરની મુલાકાતે ગયાં હતાં. એ પાર્ટીને યઝદની અંબુમનના એક અકાબર અરયાય રૂસ્તમે પોતાના કુશાદે ગાહમ્યારખાનાના મકાનમાં ઉતારે આપ્યો હતો, જ્યાં વીજળીની બીજીની પહેલવહેલી સગવડ થઈ હતી. તેમની પરોણાગત ખરાં જીરથી કરવામાં આવી હતી. મી. યરજ્જેર તરફથી પોતાના કદીમ વતન શહેર, જ્યાં તેમના બપાવા અગાઉ વસ્તા હતા, તેની મુલાકાત લેતાં ભારે હરખ પેદા થયો હતો, અને તેમણે તેની શુક્રગુજરીમાં એક જશન કીધું હતું. તેમણે યઝદના ધાર્મિક મકાનો, રકુલો વિગેરેની મુલાકાત લીધી હતી, અને ત્યાંના હમદીનોની સ્થિતિ બાબે પુછપરછ કરીને પુરતી માહિતગારી મેલવી સર રતન તાતા ડીસ્પેન્સરી, કયખોસરો રકુલ, શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઈ મારકરની છોકરા તથા

છોકરીઓની રક્ષણ, છોકરાઓની ઓરફનેજ, જેહાંગીર ઇન્ડસ્ટ્રીયલ હોમ, વિગેરે ખાતાંઓના કારેઆર માટે સંતોષ જાહેર કર્યો હતો.

આ પરોણાઓના માનમાં યજ્ઞદનાં ઝરથોસ્ત્રી યાનુંઓનું મંડળ, જે પાક ઝરથોસ્ત્રી દીનનું શિક્ષણ ઉધરતી ઓલાદને આપવાનું વખાણવા લાયક કાર્ય અન્તરે છે, તેના તરફથી એક ખાસ મેળાવડો તા. ૨૬-૪-૩૨ ને દીને કરવામાં આવ્યો હતો, જેનું પ્રમુખપદ બૂજોર્ગ અરબાબ ડસ્તમને આપવામાં આવ્યું હતું. આ યાનુઓ તરફથી યજ્ઞ પધારેલાં માનવંત પરોણાઓને મુઆરક્યાદી આપનાર તથા સફલ સફર ઇચ્છનાર એક માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું તથા આ મંડળને નીલાવવા માટે “ ઇરાન લીગ ” તથા “ ઇરાની ઝરથોસ્ત્રી અનજીમન ” જે ચાલુ મદદ મોકલે છે, તે ચાલુ રાખવાની અરજ ગુમ્હરી હતી. પરોણાઓ તરફથી મી. અરજેરે મંડળી તથા અંજીમનનો આભાર માનીને, મંડળના ફંદમાં એક રકમ ભરી હતી. ઇરાન લીગના સેક્રેટરી મી. શીટરે ઉધરતી ઓલાદમાં મરહુમ શેહ માજીકજી હાતરીયાની યાદ સદા જાગૃત રાખવાની અને પાક દીન ઉપર ઓસ્તવાર રહેવાની યાજ્ઞદાને નસીહત દીધી હતી. યજ્ઞદમાં નવું આતશબેહરામનું મકાન બાંધવાની ભારે જરૂર હતી, તે માટેની ફેટલીક જગ્યાઓ મી. અરજેરને ખાસ બતાવવામાં આવી હતી, જેમાંની એક જગ્યા તેમણે પસંદ કરી હતી. મારકર ઓરફનેજ તથા રક્ષણનાં છોકરાંઓનો એક મેળાવડો મી. અરજેરના માનમાં કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં છોકરાઓએ દ્રીલ તથા કસરતોના પ્રયોગો કર્યા હતા. તા. ૨૮-૪-૩૨ ને દીને મી. અરજેર અને પાર્ટી યજ્ઞ છોડીને ઇસ્ફાહાન ગઇ હતી.

એ ઉપરાંત મી. અરજેર અને કુટુંબે અલબુર્જ પહાડથી કારપીયન સમૂદ્ર સુધીની લાંબી મુસાફરીઓ કરી હતી, કે જેમ પાર્ટીનાં બીજાંઓએ કરી ન હતી.

મી. અરજેર અને કુટુંબે ઇરાનમાં નીચલાં મથકોની મુલાકાત લીધી હતી:—ખુશાયર અંદર, શીરાઝ, પર્સીપોલીસ (તખ્તે જમશીદ), ઇસ્ફાહાન, યજ્ઞ, તેહરાન, કઝવીન, રેસ્ત, અંદર પેહેલવી, ખોરામાબાદ, સાલેહ આબાદ, દીઝપુલ, આવાઝ, અને મોહમેરા યાને ખોરમ શહેર અંદર.

એ રીતે ધરાનની મુસાફરી મોટરમાં લગભગ ૨૦૦૦ માઇલની મી. યરન્નેર અને કુટુંબે કરી હતી. હાલ જે સુંદર રસ્તાઓ ત્યાં બંધાયેલા છે, તે જેઓ ૧૯૩૨ માં ગયા તે વેળાએ હસ્તીમાં ન હતા અને તેથી વારંવાર મુસાફરીમાં ભારે અડચણો ખમવી પડતી હતી, છતાં બાઇ જર્યાનુએ તે સર્વે મુશ્કેલીઓ ઘણી સહનસીલતા અને મોટાં મનથી ખમી હતી, જે એક ધ્યાન ખેંચનારી ખીના હતી.

કવી રબીદ્રનાથ ટાગોર સાથે મી. દીનશાહ ધરાની તથા તેઓનું કુટુંબ આખાં ધરાન મધ્યે ધરાની સરકારના મહેમાન તરીકે ફર્યાં હતાં.

મી. યરન્નેર તથા પાર્ટીના શખ્સો—બાઇ જર્યાનુ, મી. રૂસ્તમ મસાની, મી. જમશેદ આગા તથા મી. કયખુશરો શીટર, જેટલી મુદત તેહરાનમાં રહ્યાં હતાં તેટલી મુદત સુધી ધરાની સરકારના મહેમાન બન્યાં હતાં, કે જેવું માન ઘણા થોડાઓજ મેલવવાને ભાગ્યવાન થયા હોય.

ધરાનના શહેનશાહની મુલાકાતે.

તા. ૨૭ મે ૧૯૩૨ ને દીને આ પાર્ટીમાંના નીચલા અહસ્થો નામદાર રેઝાશાહ પેહેલવીની મુલાકાતે તેહરાનનાં તેમના મેહેલમાં ગયા હતા:—

મી. દીનશાહ જીજીભાઇ ધરાની,

મી. રૂસ્તમ પેસ્તનજી મસાની,

મી. યરન્નેર સોહરાબશાહ જમશેદ આગા,

ડૉ. સોહરાબ જમશેદ મેહેરહોમજી,

મી. કયખુશરો અર્દશીર શીટર,

ઉપરાંત, ઓ. અરબાબ કયખુશરો શાહરોબ,

(ધરાનના ઝરથોસ્તીઓના વડા)

ઓ ડેપ્યુટેશનના સાહેબોની ઓળખાણુ ઓ. અરબાબ કયખુશરો શાહરોબે કરાવ્યા બાદ, મુંબઈની ધરાની ઝરથોસ્તી અનજીમન તરફનું માનપત્ર તથા કાસકેટ નામદાર શાહને લાયક માનથી પીશકશ કરવામાં આવ્યું હતું.

આ પાર્ટી પોતા સાથે ધરાનના નામદાર શાહની ઓછલ પેન્ટ તસ્વીર જે મી. મંચેરજી ફકીરજી પીઠાવાલાએ તૈયાર કરી હતી, તે

હિંદના પારસીઓની વડી લઈ ગઈ હતી અને તે ધરાન લીગ તરફથી નામદાર શાહને ભેટ કરી હતી, જે તે નામદારે ખુશીથી સ્વીકારી હતી.

નામદાર શાહે ઉપલાં માનપત્રનો ધણો દીલસોજીભર્યો જવાબ ફારસીમાં વાલ્યો હતો, જેનો તરજુમે અરબીય કયખુસરો શાહરોખે કર્યો હતો જે નીચે મુજબ હતો:—

“You Parsis are as much the children of this soil as any other Iranis, and so you are as much entitled to have your proper share in its development as any other nationals. We estimate Our Empire’s resources to be even greater than those of America, and in tapping them you can take your proper part. We do not want you to come all bag and baggage; just wait a little and watch. If you find the proposition beneficial both to yourselves and to this land, then do come and We shall greet you with open arms, as We might Our dear brothers and sisters.

“Iran is still a virgin country, having all the resources of her development intact within her . . . . . The Parsis, who are the sons of this holy soil, and who possess means and power to work these schemes, should see their way to return to this land and be engaged in the service of their ancient motherland and thereby benefit themselves...

“Iran is a vast country pregnant with many advantages and fresh fields waiting for development. We suggest that the Parsis who are still sons of Iran though separated from her, should look upon this country of to-day as their own, and differentiate it from its immediate past, and strive to derive benefit from her developments, especially when they are sure to work their way through.....” (H. I. M. REZA SHAH. 2-5-32.)

નામદાર રેઝાશાહનો જવાબ.

આ માનપત્રનો નામદાર રેઝાશાહનો જવાબ (ગુજરાતીમાં) નીચે મુજબ હતો:—

“તમે પારસીઓ આ ધર્તીનાં ખીજ ધરાનીઓ જેવાંજ બચ્યાં છેઓ અને તેથી એ સર ઝમીનની ખીજવણીમાં તેના ખીજ વતનીઓની માફક તમારો વાજખી હીરસો લેવાનો તમોને હક છે. અમારી શહેનશાહતનાં સાંધનો અમેરીકાના કરતા વધુ મોટાં છે એમ અમો ધાર્યે છીએ, અને તમો તે સાંધનોનો લાભ લેવાને વાજખી લાગ લઇ શકો. અમે કાંઈ તમોને હિંદ મધેનો તમારો સર્વ સરસામાન ઉઠાવીને અત્રે આવવા માંગતા નથી; જરા થોભો અને આસપાસ નજર નાખો, અને જો આ બાબદ તમો પોતાને અને આ સર ઝમીન બંનેને લાભકારી દીસે તો તમો જરૂર આવો અને અમો જેમ અમારા વહાલા ભાઈબેદનોને આવકાર આપ્યે તેમ તમોને ખુદલાં દીક્ષથી આવકાર આપીશું.

“ધરાન હજી એક વગર ખેડાયેલો દેશ છે કે જેની ખીજવણીનાં સર્વ સાંધનો તેમાં સાબુત છે...પારસીઓ કે જેઓ આ પવિત્ર સર ઝમીનનાં બેટાઓ છે અને જેઓ આ યોજનાઓ અમલમાં મૂકવાને પુરતા શક્તિમાન છે, તેઓ અત્રે પાછા ફરવાનો વિચાર કરીને તેમની અસલ માતૃભૂમીની સેવામાં રોકાઈ પોતાનો લાભ મેળવી શકશે.

“ધરાન એક બોલેળો દેશ છે કે જેમાં ઘણા ક્ષાયદાઓ સમાયલા છે અને જેની ખીજવણી માટે હજી પણ નવાં બોલેળાં ખેતરો રહ્યાં છે. અમે એવી સૂચના કર્યે છીએ કે પારસીઓ કે જેઓ ધરાનથી છુટા પડેલા છે, છતાં તેઓ આ દેશનાં ફરજદાર છે માટે તેઓએ આજનાં આ દેશને પોતાનાં તરીકે લેખવો જોઈએ અને તેને તેનાં નજદીકના ભુતકાળની હાલતથી જુદો પાડી તેની ખીજવણીમાંથી લાભ મેળવવાની કોષેશ કરવી જોઈએ—ખાસ કરીને જ્યારે તેમાં તેઓ ક્ષાયશે એવી ખાતરી મલે છે”.

‘ નેશાને એલમી ’નો ખેતાબ.

તા. ૧૨ મી મે ૧૯૩૨ ને દીને તેહરાનની લીટરરી સોસાયટીના મેમ્બરોએ કવી ડો. રખીન્દ્રનાથ ટાગોર અને મુંબઈની ધરાની અં-

જીમનના પ્રેસીડન્ટ મી. દીનશાહ જીજીલાઈ ધરાનીને આવકાર દેવાનો મેળાવડો કર્યો હતો. આ પ્રસંગે નામદાર રેઝાશાહના હુકમથી આ બંને વિદ્વાનોને “ નેશાને એલમી ” નો પહેલા વર્ગનો માનવંતો ખેતાબ એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો” — (જામે જમશેદ, તા. ૨ જુન ૧૯૩૨.)

મી. દીનશાહ ધરાની, મી. મસાની, તથા મી. યરજેર આગાની આખી પાર્ટી મુંબઈ આવ્યા બાદ, “ ધરાન લીગ ” ના સરનશીન અને કામના અકાબર સર હોરમસજી કાવસજી દીનશાહ એદનવાલાનાઘટે તા. ૬ થી જુલાઈ ૧૯૩૨ ના દીને તેમનાં માનમાં એક વગવાલો “ એટ હોમ ” નો મોટો મેળાવડો પોતાના તારદેવ મધેના એદનવાલા બાગમાં કર્યો હતો, જેમાં બીજાઓ ભેગા મી. યરજેરે પોતાનો ધરાનનો અનુભવ કહી સંભલાવ્યો હતો. આ પછી મી. યરજેરે “ જામે જમશેદ ” માં નીચલો લંબાણુ લેખ છપાવીને પોતાનો ધરાનનો અનુભવ દર્શાવ્યો હતો, અને કયા કયા ધંધામાં ઝીપલાવવાથી પારસીઓ ધરાનમાં પગભર થાય તેની વીગતો આપી હતી.

યજ્ઞની મુલાકાત વિષે મી. યરજેર આગાનું લખાણ.

ધરાનની મુસાફરીએ જઈ પાછા ફરવા બાદ મી. યરજેર સોહરાબશાહ આગાએ અત્રેનાં ‘જામે જમશેદ’ ના તા. ૧૦ મી એગસ્ટ ૧૯૩૨ ના અંકમાં “ હુમારી યજ્ઞની મુલાકાત ” નાં મથાળાં હેઠળ નીચલું લખાણ છપાવ્યું હતું : * —

“ હાલમાં ધરાનમાં બહુ જાગૃતી આવી છે, અને આજનું ધરાન કુદકે અને ભુરકે આગળ વધે છે તેથી આપણે ધરાન વીશેની વીગતોના ચાલુ સમાગમમાં રહેવું જોઈએ.

અમારી પધરામણી.

ધરાન દેશ જે એક વખતે મોટી શહેનશાહત હતી અને દુન્યા ધુળવતી હતી, તે આપણા ન્યાગાનોના દેશની એકવાર મુલાકાત લેવી

* એમાં ફક્ત મથાળાં કર્તાનાં છે.

એ મોટે ભાગે જરથોસ્તીઓની ખાહેશ હોય છે. તે ખાહેશ હાલના પેહેલવી રાજમાં મુસાફરીની સુખ સગવડો થવાથી વધુ ઉભરી નીકળે છે. અમારું ધરાન જવું તદ્દન અચાનક ઉભું થયું હતું. મારા પીત્રાઈ ભાઈ દીનશાહ ધરાની જેઓને ધરાનના શાહ તરફથી આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું તેઓએ મને પણ ધરાન જવા સુચના કીધી અને મારી સાથે મારાં ધણીઆણી અને નાનો બેટો પણ આવવા તૈયાર થઈ ગયાં. મારાં ધણીઆણીની વરસોની ખાએશ ધરાન જોવાની હતી અને જ્યારે ભાઈ દીનશાહ અને કુટુંબ સાથે પધારવાની તક હાથ લાગી ત્યારે અમે તેનો લાભ લીધો.

યઝદ-તે સાથ અમારા વહીલનો સંબંધ.

ધરાન જવું અને યઝદ જોવાથી બેનસીબ રહેવું એ ખ્યાલ અમેને પસંદ પડ્યો નહીં અને અમેએ પાંકા ઠરાવ કીધો કે બનતાં સુધી કોઈ પણ રવેશે યઝદ પણ જોઈ લેવું. તેનાં ત્રણ કારણો હતાં. પહેલું તો એ કે ધરાનમાં જરથોસ્તીઓની હાલની વસ્તી બાર હજારને આશરે કહેવાય છે તેમાંથી લગભગ અરધીથી ઉપર એટલે ૭ થી ૮ હજાર યઝદ અને તેની અતરાફના ૨૮ ગામોમાં છે અને યઝદ ધણી સદીઓ થઈ જરથોસ્તીઓનું મથક છે. બીજું કારણ ત્યાંના જરથોસ્તી કેળવણી ખાતાંઓ વીગેરે નજરે જોવાં અને શેઠ પેસતનજી મારકરવાલી ઓરફનેજનાં મકાન બાંધવા માટેનો નવો પ્લોટ તથા આતશબહેરામ સાડ પ્લોટ જોવાનું હતું. ત્રીજું કારણ જે કોઈપણ રીતે ઉપલાં બંને કરતાં ઉતરતું ન હતું તે આ હતું કે મારા બપાવા જેવણ પણ તેવણનાં માસી જાણીતાં ગુલેસ્તાન બાનુ તથા બેનો માફક યઝદથી અત્રે આવ્યા હતા, તેમની જન્મભુમી જોવી.

યઝદના રસ્તાઓ, ઘરો તથા ત્યાંની વિજળીની રોશની.

ભાઈ કેબશરૂ શીટર સાથે હું અને કુટુંબ ઇસ્ફહાનથી યઝદ જવા તા. ૨૨ એપ્રિલના દીને નીકળ્યાં જે તફાવત ૨૦૫ માઇલનો છે. યઝદમાં અમે અરબાબ રસ્તમ ખોશરોના પરાણા

તરીકે તેવણે અંધાવેલા ગંબારખાનામાં ઉતરયાં હતાં અને ત્યાં અમારી પુશકળ પરોણાગત કરવામાં અરખાખ રૂસ્તમે કચાસ રાખી ન હતી. ખાવા પીવાનું બેશુમાર અને નોકરોની પણ ફોજ હાજર હતી. વળી એકજ દીવસમાં વીજળીના તાર તથા શ્રીટીંગો લગાડી વીજળીનો પાવર લેવામાં આવ્યો હતો. અત્રે જણાવવું જરૂરનું છે કે ધરાનના ઘણાક શહેરોમાં રોશની માટે વીજળીનો પાવર ચાલુ છે અને તેની કેટલીક કંપનીઓમાં ત્યાંના ધરાની જરથોસ્તીઓનો લાભ તથા હિસ્સો છે. યઝદની વીજળીક પાવર કું. પણ એક ધરાની જરથોસ્તી નામે કેખશર તીરંદાઝના સહાસનું પરીણામ છે. ધરાનના ઘણા શહેરોમાં બહુ પહોળા રસ્તા છે, જ્યારે યઝદ શહેરના રસ્તા ઘણાં સાંકડા અને ખાડા ખખેચ્યાંવાલા છે. યઝદનાં ઘરો બાહરથી જોવા ન ગમે તેવાં ફક્ત સાદી અંધયાર દીવાલ અને તેમાં એક દરવાજો એવાં છે, પણ એજ ઘરો અંદરથી ઘણાં સુખવાસી છે. અંદર ખુલ્લો ચોક હોય છે જેમાં ડુવારા, પાણીની હોજ, ડુલ અને ફળના ઝાડો હોય છે. યઝદ શહેરમાં ધરાની જરથોસ્તીઓના મહોલ્લા અને ધરાની મેહોમેદનોના મોહલ્લા અત્રાહેદ છે. ચોકસ મોહલ્લાઓમાં ફક્ત જરથોસ્તીઓનાં ઘરો આવેલાં છે જે સફાઇ-સુધાઇના સખખે તરતજ ઓળખાઇ આવે છે. ગંબારખાનાં, આતશ-બહેરામ તથા અગયારીની આબુઆબુ સરવે જરથોસ્તી ઘરો, મહોલ્લા તથા વસ્તી છે.

ધર્મ-રથજો.

યઝદના આતશબહેરામ પાદશાહવાલું મકાન જે આશરે ૭૦ વરસનું પુરાણું છે અને મરહુમ પારસી મીશનરી શેઠ મંજુકજી હાંતરીઆની દેખરેખ હેઠળ અંધાયું હતું તે હાલમાં તદ્દન ખીરમાર હાલતમાં આવેલું હોવાથી આતશ પાદશાહને ગંબારખાનાના એક ભાગમાં થોડા મહીના થયા ખસેડવાની ફરજ પડી હતી. ગંબારખાનામાં એક દરેમેહર પણ છે જ્યાં અમે એક જશન કરાવ્યું હતું. ચાર મેબેદો ભણુવા બેઠા હતા તેમાંના બે મેબેદોએ ફેંટા ખાંધ્યા હતા જ્યારે બીજા બે પેહેલવી ફાલાહમાં હતા. તેવીજ રીતે તેહરાનમાં ત્યાંની

અગયારીમાં બોય દેનાર મોબેદ પણ પેહેલવી કાલાહમાં હતા. યજ્ઞમાં તથા તેની આજીવ્યાજીવના ગામોમાં પણ જરથોસ્તી વસ્તી હોવાને લીધે આતશ દાદગાહો છે. ધરાનમાં શાહ રેઝાશાહ પેહેલવીના અમલમાં તા. ૨૧ મી માર્ચથી નવું વરસ ફરવરદીન, અરદીબેહસ્ત વીગેરે મહીનાઓથી શરૂ થાય છે. તેહેરાન તથા ફેરમાનમાં ફસલી સાલની ગણતરી ચાલુ છે પણ યજ્ઞમાં નથી અને યજ્ઞના જરથોસ્તીઓ હજીર કદમી છે. અસલ માફક ધરાનમાં હાલ કોઈ ભણેલા દસ્તુરો રહ્યા નથી પણ બહુ ખુશીની વાત છે કે હાલમાં ધરાનથી આવેલા બે છોકરાઓ મોબેદી જ્ઞાન શેઠ મંચેરજી કામા અથોરનાન ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં લેય છે અને તેઓ ચખરાક અને ભવીષ્યમાં સારી આશા આપનારા જણાય છે.

મહેમાનદારીની રીત.

ધરાની રસમ પ્રમાણે જ્યારે અમો યજ્ઞ ગયાં ત્યારે યજ્ઞના જરથોસ્તીઓ અમુને મલવા આવ્યા હતા કે જેને “હીંદની” કહે છે તે પ્રમાણે અમોને તેઓને ત્યાં પધારવું પડ્યું હતું. યજ્ઞનો રીવાજ એવો છે કે મહેમાન પધારતાં તેના હાથમાં ખુશખોદાર ગુલાબનું પાણી આપવામાં આવે છે, પછી એક મોઢું જોવાની આરસી મહેમાનનું મોઢું જોવા આપે છે અને ત્યાર પછી ચા, જીદી જીદી જાતની મીઠાઈ જેને શીરીની કહે છે તે, સુકકા મેવો તથા ભાત ભાતના શરબતો વીગેરે પીરસવામાં આવે છે.

લગનનો મહેમાર.

અમો યજ્ઞમાં હતા ત્યારે સારે નસીબે એક ધરાની જરથોશતી જોડાંનાં લગન જોવાની અમને તક મળી હતી. ચાર દીવસનું ધજ્જન હતું પણ અમો એકજ દીવસ ગયાં હતાં. સાંજના ૭ વાગાથી મીજલસ બેઠી હતી જેમાં સર્વે જરથોશતી ભાઈઓ પેહેલવી ટોપીમાં ખીરાજ્યા હતા તે વાર દરાખતો વાઈન, સાલીડ, દાડમ, સુકકા મેવો ચાલુ પીરસવામાં આવતા હતા. દાડમ જો કે છ મહીના ઉપરના ઝાડપરથી ઉતારી લીધેલાં હતાં તે છતાં તદ્દન તાજાં હોય તેમ તેનો

બહારથી દેખાવ હતો અને અંદરથી પણ ઘણા સરસ તાજાં રસદાર હતાં. એ દાડમેને ઘર મધે basement કે જેને ગ્રીન્ડમીન કહે છે તેમાં મટોડાં અંદર રાખવામાં આવે છે અને તેથી ઠંડકને લીધે લાંબો વખત બગડ્યા વગર રહી શકે છે. રાતે દશ વાગ્યા પછી જન્મવાનું શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું તેમાં ધરાની ઢપનું ખાણું પીરસવામાં આવ્યું હતું. લગનની ક્રીયા કરનાર મોખેદ દેહમુખેદ કહેવાતા હતા અને તેવણ પણ પેહેલવી કેપમાં સજ થયા હતા. ધરાની ઢપનો નાય, વાજાંત્ર તથા ગાયનો સાથે ચાલતો હતો.

યજ્ઞની સ્કુલ તથા ઓરફનેજ.

યજ્ઞમાં ક્યબ્બશરૂવી સ્કુલના પ્રીનસીપાલ ભાઇ ફરામરોઝ મારતર, બી.એ. જેવણ મુંબઈથી ધરાન ગયા છે અને કેટલાંક વરસ થયાં ત્યાં વસવાટ છે, તેવણ તથા તેવણના કુટુંબ સાથે અમુને ઘણો સંબંધ બાંધ્યો હતો અને તેઓએ પણ અમારી ઘણી મદારત કીધી હતી.

શેઠ પેસતનજી મારકર ઓરફનેજના પ્રીનસીપાલ મીરઝાં સરોશ લોહારાસી અમુને ઇસ્કાનમાં મળ્યા હતા. પણ જેવું તેઓએ જાણ્યું કે અમો યજ્ઞ જનાર છીએ કે તુરત પોતે યજ્ઞ પધાર્યા અને અમુને શેઠ પેસતનજી મારકર ઓરફનેજ જે હાલમાં ભાડેની મીલ-કતમાં તેના કુશાદે કમપાઉન્ડ સાથે છે તે આખી ફેરવીને દેખાડી. આ ઓરફનેજમાં ૩૩ ઓરફનો રહે છે અને બીજા આશરે ૧૩૫ ડે-સ્કોલરો તરીકે શીક્ષણ લે છે.

ઓરફનેજના છોકરાઓએ અમુને આવકાર આપનારૂં ગાયન ગાઇ સંભળાવ્યું હતું અને ત્યાર પછી દ્રીલના પ્રયોગો કરી બતાવ્યા હતા જે ખરેખર હેરતભર્યાં તથા જોવાલાયક હતા. એ વીશેની તાલીમ વીધ્યારથીઓને એક ધરાની મેહોમેદન લસકરી અમલદાર તરફથી આપવામાં આવે છે અને તેવણે પોતે હાજર રહી સર્વે પ્રયોગો કરાવ્યા હતા. ત્યાર પછી અમુને સ્કુલ તરફથી એક માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું અને જુદા જુદા વીલાગોમાં ફેરવવામાં આવ્યાં હતાં.

ઔરફનેજમાં શેઠ જહાંગીર ઇનડરસીઅલ મકતબ છે જેનો કારોબાર લાઇ ફરેદુન ઇરાની હસ્તક છે. ત્યાં સુથાર કામ, મોઝાં ગુંથવાનું તથા કપડાં વણવાનું કામ, સીલાઇ કામ વીગેરે તથા હાલમાં દાખલ કરવામાં આવેલું ગલીયા બનાવવાનું કામ ઘણું સારી રીતે ચાલુ હતું અને નાના છોકરાઓને બહુ ઝડપથી અને સફાઈથી કામ કરતા જેઠ અમુને બહુ ખુશાલી ઉપજી હતી. ઔરફનેજમાં બનતા માલની દુકાન જે બજારમાં કાઢવામાં આવે તો હું ધાંડું છું કે તે માલનો ઝડપથી ઉઠાવ થાય. લાઇ ફરેદુન સારા ખવાસનાં, મેહેનતુ અને કાળજીથી કામ કરતા ઇરાની લાઇ છે.

શેઠ મારકરની ઔરફનેજનું સરકારી પરીક્ષાનું પરીણામ હર વરસ ઘણુંજ સંતોષકારક આવે છે જે એ સ્કુલમાં અપાતી નાદર ફગવણીનો અચુક પુરાવો છે. તેવીજ રીતે શેઠ મારકરની છોકરીઓની નીશાળ પણ તેહેરાનના એક જરથોસ્તી બાનુ પ્રીનસીપાલનાં વડપણ હેઠળ ચલાવવામાં આવે છે. ત્યાં પણ ખરેખર સંગીન ફગવણી અપાય છે અને સરકારી પરીક્ષાના પરીણામો ઘણુંજ સારાં આવે છે. એ સ્કુલમાં ભરવા ગુંથવાનું કામ પણ છોકરીઓને શીખાડવામાં આવે છે. છોકરીઓની સ્કુલોમાં આ સ્કુલ આખાં યઝ્દમાં પહેલે નંબરે આવે છે, એ સ્કુલમાં ધર્મ શીક્ષણની ફગવણી બાનુ હાદોખ્ત શાહપુર હસ્તક ચાલતાં જરથોસ્તી બાનુઓનાં મંડળ તરફથી આપવામાં આવે છે કે જેના પ્રેસીડન્ટ લેડી જરબાઇ દીનશાહ મુદ્દસાં છે. આ બાનુઓનું મંડળ ઉત્સાહથી જરથોસ્તી ધર્મ ફગવણી તથા ભણવાનું પણ ઉધરતી ઓલાદને શીખવે છે જેનો અમુને વહેવાર પુરાવો અમો ત્યાં હતાં ત્યારે જરથોસ્તી બાળકોઓએ આપ્યો હતો. શેઠ મારકરવાલી છોકરીઓની નીશાળ તરફથી તથા બાનુ હાદોખ્તવાલાં જરથોસ્તી બાનુઓનાં મંડળ તરફથી પણ અમને માનપત્ર એનાયત કરવામાં આવ્યાં હતાં. શેઠ મારકરની છોકરાઓની ઔરફનેજમાં ઇરાની જરથોસ્તી છોકરાઓજ છે, પણ કે-રફાલરો તરીકે ઇરાની મેહોમેદન છોકરાઓને સારી શી લઇને દાખલ કરવામાં આવે છે અને તેવીજ રીતે શેઠ મારકરની છોકરીઓની નીશાળમાં પણ મેહોમેદન છોકરીઓ શી આપી ઘટતો લાલ

લે છે. આથી આપણી રકુલોને પૈસાનો સારો ટેકો મળવા ઉપરાંત આ ભેગી ફળવણીથી બંને કામોમાં એખલાસ અને ભાઇચારો વધે છે.

યજ્ઞની બીજી એક નીશાળ જે છોકરાઓ માટે છે અને કયખસરૂવી રકુલ તરીકે ઓળખાય છે તેની પણ અમે મુલાકાત લીધી હતી. એક વીદ્યાર્થીએ તેજ વખતે આગમજથી તૈયાર રહેવા વગર આવકાર દેવાનું વીવેચન કીધું હતું. એ નીશાળના વડા ભાઇ ફરામરોજ માસ્તર મલતાવડા સ્વભાવના, બહુ મહેનતુ અને પોતાની કામને જેમ આપનારા છે. આ રકુલ ઉપરાંત એઓને યજ્ઞની અતરાફમાં આવેલા ગામડાંઓમાંની આશરે દશ નીશાળોમાં પણ જાતી તપાસ માટે જવું પડે છે.

સર રતન તાતા મેડીકલ ડીસ્પેન્સરી.

યજ્ઞની સર રતન તાતા મેડીકલ ડીસ્પેન્સરીના ડોક્ટર મીનો-એહેર જેવણુ રજા પર હિંદુસ્તાન આવી થોડા મહીના થયા અત્રેથી એક ધરાની બાનુ સાથે શેહાદી કરી યજ્ઞ પાછા પધાર્યા છે, તેવણુ તથા બાનુ અમુને ધરફાન તેમજ રેશટમાં મળ્યાં હતાં. ડૉ. મીનોએહેર ધણા કાબેલ, હસ્તુખા તથા માયાળુ જીગરના છે અને યજ્ઞમાં સર્વે તરફથી એકે અવાજે અમોએ તેઓની તારીફ સમજી હતી. જરથોસ્તી તેમજ મેહોમેદન દરદીઓ એવણુની કાબેલ્યતની સીફારસ કરતા હતા અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓના દુઃખદરદોમાં એવણુ વધુ વીખ્યાતી પામ્યા છે. સર રતન તાતાના ત્રસ્ટીઓને પોતાના પૈસાની પૈએ પૈ સરસમાં સરસ રીતે ખરચાતી જોઇ ખરેજ સંતોષ ઉપજતો હશે.

મારકર ઓરફનેજ માટે નવું મકાન.

શેઠ પેસતનજી મારકર ઓરફનેજ જે હાલ ભાડેના મકાનમાં છે તે હવે પોતીકા માલેકીની મીલકતમાં ખસેડવામાં આવે એ હેતુથી શેઠ પેસતનજીએ યજ્ઞ શહેરની બાહર પહોળા ધોરી રસ્તા ઉપર એક મોટો જમીનનો ટુકડો ખરીદ્યો છે જે જમ્યા ઉંચાણવાલા ભાગમાં

છે અને શહેરની ગીચ હવાથી નીરાળી છે. એજ રસ્તેથી થોડા આગળ જઈ અમે રહીમતઆબાદ નામના ગામડાંમાં લાઇ સરોપના મહેમાન તરીકે ગયાં હતાં અને ત્યાં પુનાના એક ધરાની જરથોસ્તીના આગમાં ઉતારો લીધો હતો. ત્યાં ખીચોખીચ ગુલાબના પુલોથી ભરેલા રોપાઓ તથા ખેસુમાર કાચાં ફળોથી લાઘેલાં ઝાડો ત્યાંની આબોહવા તથા રસાળ જમીનની જીવતી સામેતી આપતાં હતાં. યજ્ઞદની આજીવ્યાજીવના ગામોમાં એવા રકમઅંધ બાગો આવેલા છે જેની ખીલવણી આપણા ધરાની જરથોસ્તીઓ બહુ જેહમત લઈ તારીફલયક રીતે કરે છે.

શેઠો માણેકજી હાંતર્યા તથા પેસતનજી મારકર.

ધરાનની બહેતરી માટે મરહુમ શેઠ માણેકજી હાંતરીઆએ મહાન કાર્ય કરી બખ્તિયું છે તેની યાદ ધરાની જરથોસ્તીઓના જીવનમાં જીવેદાન સુધી તાજી રાખવી જોઈએ છે. કેટલાંક વરસો થયાં શેઠ પેસતનજી મારકર ધરાની જરથોસ્તીઓની દાઝ હાઈ ધરી તેઓના ખેરખાહ તરીકે મુંગે મોંઢે પોતાના જરથી કાર્ય કરે છે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

જોઈએ છે—એક જરથોસ્તી વાયજ કરનાર.

યજ્ઞદના જરથોસ્તીઓને ધરમ કેળવણી ઉમદા રીતે શીખવવા માટે એક કાબેલ વાયજ કરનારની ઘણી જરૂર છે અને તેવા એક લયક પારસી જરથોસ્તીને અત્રેથી ધરાન મોકલી આપવા એવી ખાહેશ અરખાબ રૂસ્તમ ખુશરોએ જણાવી હતી જેને ત્યાંના જરથોસ્તીઓએ ટેકા આપ્યો હતો. યજ્ઞદના જરથોસ્તીઓ પણ મારી ખખર મુજબ ચોકસ માન્યતાઓને આધીન છે અને તેથી તેઓમાં આપણા ધરમની મોતેખર શીલસુરી સમજાવવા માટે કોઈ લાયક ગ્રહસ્થને તાકીદે મોકલવામાં આવે તો હજી પણ અજ્ઞાન છોકરા છોકરીઓના ખીજા ધરમમાં વટલાઈ જવાના જે જીજ દાખલાઓ બને છે તેનો સદંતર અટકાવ થાય અને ધરાની જરથોસ્તીઓ પોતાના ખુલ્લંદ ધર્મની મોતેખર ખુખીઓ પીછાની શકે. આપણી

દલગીરી એટલા માટે છે કે જ્યારે ઇરાનના ચુસ્ત મુસલમાનોમાં પણ આપણા ધર્મના સાહિત્યનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાની જગૃતી આવી છે કે જે ધર્મ અને ધર્મ પાળનારાંઓને તેઓ લાંબા કાળ સુધી ધીકકારતા આવ્યા હતા તેજ ધર્મ પાળનારાંઓ પોતે હજી ઉધમાંથી બીદાર થતા નથી.

હાલનાં ઇરાનમાં પારસીઓ માટે નાના ધંધા.

વરસોની નીંદમાંથી હાલમાં ઇરાન જાગૃત થયું છે અને ધાર્મિક અનુન હવે નીકળી ગયાથી ઇરાની જરથોસ્તીઓ જેઓ તરેહવાર રીતે હાડમાર અને હલાક થતા હતા તેઓનું સમાન રહે છે અને તેઓના ધર્મની ખુબીઓ પીછાની તેઓના બોલ અને વચન ઉંચા રહે છે. મોટે ભાગે ત્યાંના આપણા જરથોસ્તીઓ સદીઓ સુધી ખુબ ધાક અને ત્રાસમાં રહ્યાથી અભણ જેવા હતા, પણ હવે વખત અને મામલો બદલાયે છે. ઇરાની જરથોસ્તીઓ તરફ અને હીંદુ-સ્તાનનાં પારસીઓ તરફ તેઓની લાગણીઓ હવે સદંતર ફેરવાઇ છે, પછી શું અદના કે આલા શીખેલા કે થોડું શીખેલા, ઉતરના ધંધાવાળા અને નોકર વર્ગ વીગેરે સર્વે હવે સમજવા લાગ્યા છે કે પારસીઓ અસહનના ઇરાનના બેટાઓ હતા અને તેઓ તેથી ઇરાનમાં ખીજ પરદેશીઓ કરતાં વધુ આવકારદાયક છે. કેટલાક પરદેશીઓ જેવા કે આરમીનયનો, યાહુદીઓ વીગેરે પણ તેઓની અમાન્યતામાં ભાગ લે છે અને પારસીઓ માટે સારી લાગણી દેખાડે છે. આ ઉપરથી તથા હાલમાં ઇરાનમાં સલામતીથી મુસાફરી થઇ શકે છે તેથી પારસીઓ ધંધા અર્થે ઇરાન જવા માટે તૈયાર થાય પણ ત્યાં રોજના બારણાં તેઓ માટે શી રીતે ખુલ્લાં થાય તે એક વીચારવા-જોગ સવાલ છે. જેઓ અત્રે નોકરી ધંધા વીના હોય તેઓ જો હાલમાં ઇરાન જાય તો ઉલટા ત્યાં ફસી પડે. કાંઈએ પણ બરાબર તેહકીક વગર એકદમ નોકરીની આશામાં નીકળી પડવું જોઈએ નહીં.

મારા થોડા વખતના ઇરાનના અનુભવપરથી મને લાગે છે કે હુંક કમાઈવાળા પારસીઓ પોતાની નાની પુંજમાંથી ઇરાનમાં નીચલા ધંધામાં પડે તો તેઓની પુંજમાં મનમાનતો વધારો થાય:—

૧. એરેટેડ વોટર્સ ફેક્ટરી-ધરાનના ધણા શહેરોમાં સોડાવોટર, લેમોનેડ વીગેરે અને છે પણ તે મોટે ભાગે ઉતરતા પ્રકારનાં હોય છે. મારાં મત મુજબ સારી બનાવટના એરેટેડ વોટર્સ માટેની ફેક્ટરી જરૂર લાભકારક છે.

૨. કપડાં ધોવાનું, વોશીંગ તથા ડ્રાઇ ક્લીનીંગનું કામ— ધરાનના વતનીઓ શોખીન છે અને ધણા ત્રીમત્રાક થઇ ફરે છે એટલે વેર કે મોટાં શહેરોમાં ઘેરજીતુ નોકરો, શોફરો, હામમો, દુકાન-દારો વીગેરે સદાધંદાર કપડાંઓમાં સજ થાય છે. વોશીંગ કંપનીઓ છે, તે છતાં બીજી સારી વધુ કંપનીઓની જરૂર છે.

૩. ફર્ટ ટીનના દાખડાઓમાં પેક કરવાનું હાલની રૂઢી પ્રમાણેનું કામ પણ નફાકારક છે.

૪. હીંદી રીતની બનાવટની મીઠાઇની દુકાનની જરૂર છે એમ મને લાગે છે. ધરાનીઓ મીઠાશના બહુ શોખીન છે અને ધરાની ઢપની મીઠાઇ ઉપરાંત વીલાયતી પેસ્ટ્રી, આઇસક્રીમ વીગેરેનો ત્યાં બહુ ઉઠાવ થાય છે તેવીજ રીતે હું ધારું છું કે હિંદુસ્તાની મીઠાઇ પણ તેઓને સ્વાદ લાગશે.

૫. લાકડાં વહેરવાનું કારખાનું પણ સારી પેદાયશ ઉપ-જની શકે.

૬. સીનેમા માટે હાલના અરનું ટોકી થીયેટર ડીક કમાઇ કરાવી શકે. ધરાનમાં ટોકી શીલ્મો દેખાડવામાં આવે છે પણ થીયેટરોની બાંધણી તથા બેસવાની બેઠકોની ગોઠવણ મનમાનતી નથી.

૭. સોનાના ઘરેણાપર નાણા ધીરવાનું પણ ફાયદાકારક છે કારણકે તેની ઉપર ધણું સાફ બ્યાજ મળે છે.

૮. સારી રીતે ખ્યાન પહોંચાડી જમીન લઇ રાખી હોય તે પણ થોડા વખતમાં કીંમતમાં વધારો દેખાડી શકે.

આ છેલ્લી ૮ મી કલમ બાબે મારે જણાવવું જોઇએ કે ધરાની રહયત માટે જમીનની કે માલમીલકતની ખરીદી બાબે કાંઇ

બાધ નથી, પરંતુ બીજી કાઠબી રમ્યત માટે રહેવાને માટે ઘર, ધંધાને માટે દુકાન તથા ગોડાઉન તરીકે પોતીકી મીલકત કરી શકાય છે. પણ તે ઉપરાંત વધુ મીલકતો પરદેશીઓથી કરી શકાય નહીં.

ઉપર લખેલા ધંધાઓ દેશની અંદરના વેપારવણુજમાં પૈસા પેદા કરાવી આપે એમ છે. પરદેશના વેપારની બાબત તો અલગ છે.

કોટન મીલ તથા ઉલ્લન મીલની પણ જરૂર છે અને દીવસે દીવસ વધુ મીલો બનતી રહેશે પરંતુ તે તો મોટી કંપનીઓનો સવાલ છે.

હાલમાં ઇરાનમાં નાણાં સંબંધી બાબતમાં કેટલાક કાયદાઓ નીકળ્યા છે તે વીશે તેહકીક કરી ધંધારોજગારનું મંડાણ કરવું જોઈએ.

કેટલીક તરફથી મને પુછપરછ થતી હોવાથી આટલા ખુલાસાની મેં જરૂર જોઈ છે.

હું ધારું છું કે ધંધારોજગાર તથા નોકરી ચાકરીની બાબતમાં અત્રે બહુ અંતર મેળવવા માટે ઇરાનના મુખ્ય શહેરોમાં ઇનફ્રમેશન બ્યુરો સ્થાપવામાં આવે તો બહુતર થઈ પડે.”

ઇરાન જઈ આવેલા આગા કુદુબના પહેલા ગ્રહસ્થ.

પોતાના બપાવા શેઠ જમશેદ રસ્તમ પછી મી. બરજોર પોતે આગા ખાનદાનના પહેલવહેલા ગ્રહસ્થ ઇરાન જઈ આવ્યા હતા.

મીં બરજોર આગા ક્રીમેસન તરીકે.

મીં બરજોર આગા એક ધણા આગળ વધેલા અને ઉચી ડીગ્રીઓ ધરાવનાર જુના ક્રીમેસન છે. એવણે કેટલીક લોન્ગેની સ્થાપના કરી છે. એવણે લોન્ગ સર લોરેન્સ જેન્કીન્સના પાર્ટ માસ્તર છે. વળી એવણે લોન્ગ યુનીવર્સલ પ્રધરહુડ નં. ૩૮૩૫ ઇંગલીશ કોન્સ્ટીટ્યુશન, લોન્ગ બેરલી વીલસન નં. ૪૮૦૦ ઇ. સી., લોન્ગ કોર્નવોલીસ નં. ૫૦૬૨ ઇ. સી., લોન્ગ જસ્ટીસ એન્ડ પીસ નં.

૫૪૪૨ ઇ. સી. અને રૂસ્તમ કામા કોનકલેવ નં. ૬૦ ઇ. સી. ના એક સ્થાપક છે, તેમજ ડીસ્ટ્રીક્ટ ગ્રાન્ડ લોજના પાસ્ટ ચેપલેનની પદવી ધરાવે છે, અને તે સાથે મુંબઈના ડીસ્ટ્રીક્ટ ગ્રાન્ડ ચેપટરના પાસ્ટ જે. (ચર્ચ પ્રીન્સીપલ) છે. એવણે વળી રૂસ્તમ કામા કોનકલેવના પાસ્ટ સુપ્રીમ રૂલર અને ઇંગ્લેન્ડના ગ્રાન્ડ કોનકલેવના પાસ્ટ સ્ટુઅર્ડ છે. એવણે ફ્રીમેનસરીમાં જોડાવાને ૩૨ સાલ થયાં છે.

એમના ફરજદાર.

૧. મી. રૂસ્તમ (જન્મ તા. ૧૧ મી જુન ૧૯૦૮).

મી. રૂસ્તમના લગન તા. ૨૭ મી જાનેવારી ૧૯૩૬ ને દીને મીસ ગુલ જમશેદજી કુપર સાથે થયાં હતાં. એઓને એક બેટાની વૃદ્ધી થઈ છે (જન્મ તા. ૨ જુન ૧૯૩૮). એવણે પહેલાં રૂના મોટા વેપારીઓ મેસર્સ પટેલ બ્રધર્સને ત્યાં નોકરીએ હતા, ત્યારબાદ બીલ્ડીંગોને પેન્ટ કરવાનાં તથા બીજાં કંટ્રાક્ટો લેવાનો ધંધો કરે છે.

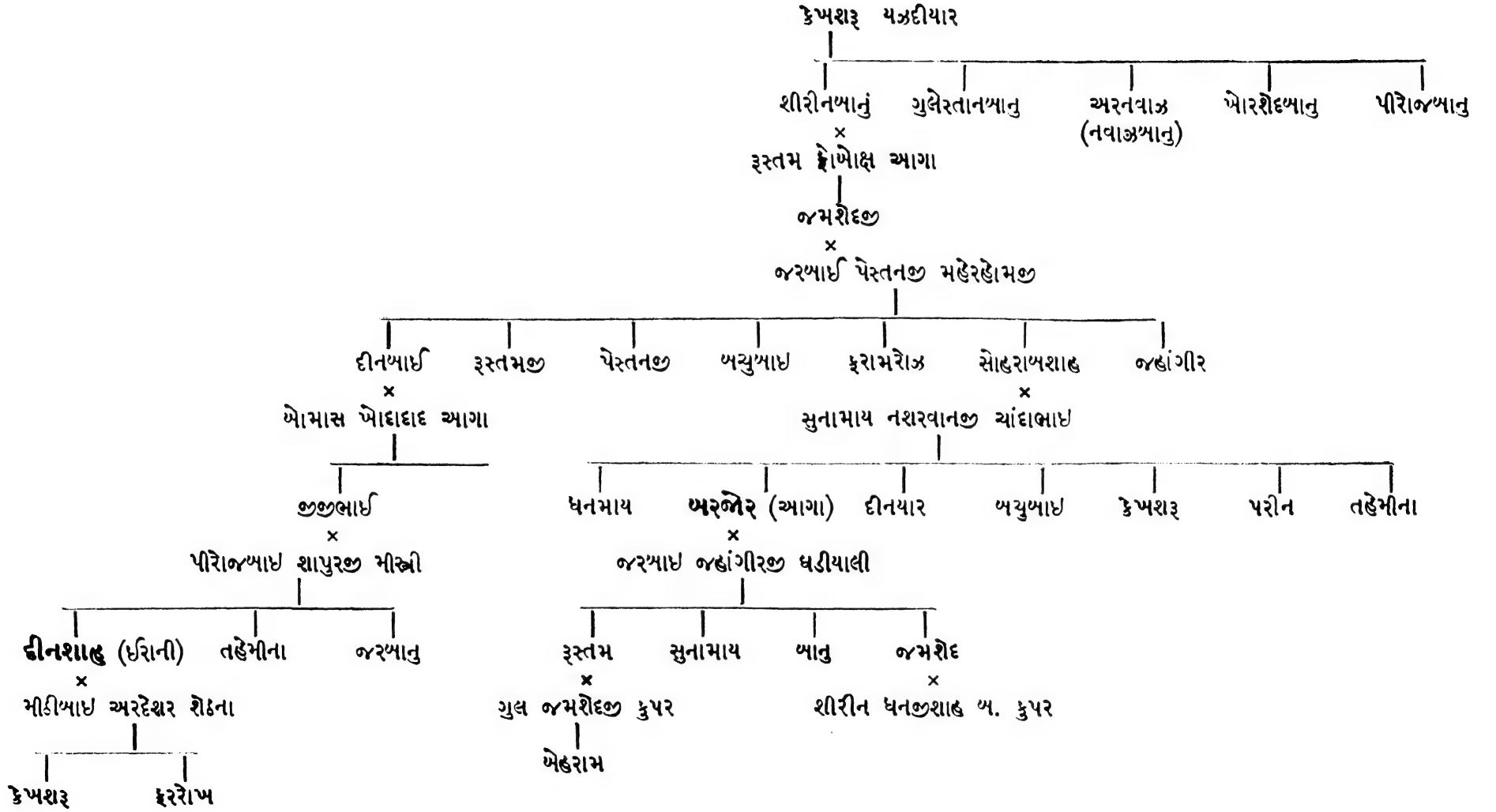
૨-૩. બે બેટીઓ જે બચપણમાં ગુજરી ગઈ હતી.

૪. મી. જમશેદ (જન્મ તા. ૨૭ મી ઓક્ટોબર ૧૯૧૬).

એવણે ૧૪૧૧ વર્ષની નાની ઉંમરે મુંબઈ યુનીવર્સિટીની મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી મુંબઈ સરકારની આર્કિટેક્ચર ડીપ્લોમાની પરીક્ષા પણ પસાર કરી હતી અને એવણે સૌથી નાની વયના મુંબઈમાં પ્રેક્ટીસીંગ આર્કિટેક્ટ છે. એવણે ગવર્નમેન્ટ ડીપ્લોમાં ઇન આર્કિટેક્ચર (G. D. Arch.) ધરાવે છે. અને ઇન્ડયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ આર્કિટેક્ટસના એસોશીએટ (A. I. I. A.) છે; વળી એવણે લંડનની ઇન્ટરપોરેટિંગ એસોશીએશન ઓફ આર્કિટેક્ટસના એસોશીએટ (A. I. A. A.) છે અને ઇન્ટરપોરેટિંગ આર્કિટેક્ટ (લંડન) તરીકે ઓળખાય છે. એવણે બે ડીપ્લોમાં આખા હિંદુસ્તાનમાં સૌથી નાની વયે મેળવવા પામ્યા છે.

એવણે મેસર્સ શાપુરજી એન. ચાંદલાઈની કંપનીની પોતાની આપીકી પેદીમાં એવણના પીતા સાથે આર્કિટેક્ટ તરીકે જોડાયા છે.

મરહુમ શેઠ દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની તથા શેઠ બરજેર સોહરાબશાહ આગાના કુટુંબની વંશાવળી.

ઈન્ડિયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ આર્કીટેક્ચરની જાહેરરી હેઠળ ૧૯૩૭ માં ટાઉન હોલ મધે પહેલવહેલું “ આઈડીઆલ હોમ એક્સીબીશન ” ભરાયું હતું, તેની “ એન્ટરટેનમેન્ટ કમીટી ” ના એવળુ સભાસદ હતા.

મી. જમશેદ સને ૧૯૩૨ માં પોતાના માતપીતા સાથે ઇરાનની સફરે ગયા હતા.

૧૯૩૯ માં ‘ઇરાનિયન કાનુન’ કે જેના પ્રમુખ હીઝ એક્સેલન્સી ઇરાનના કાનસલ કએવાની છે તેના જોડયા એનરરી સેક્રેટરી તરીકે એવળુની ચુંટણી થઇ છે.

એમનાં લગન તા. ૫ મી દીસેમ્બર ૧૯૩૮ ના દીને સર ધનજીશાહ જમનજી કુપરના નાનાં બેટી મીસ શીરીન સાથ મુબઈમાં વર્લી મધે ગ્વાલીઅરના મહારાજ સાહેબ સીંધાના “સમુદ્ર મહાલ” પેલેસમાં થયાં હતાં.

૨૧ મે વર્ષે મી. જમશેદ આગા ક્રીમેસનરીમાં જોડાયા હતા, અને લોજ સર લોરેન્સ જેન્કીન્સના મેમ્બર થયા છે.

મી. યરજોર સોહરાજશાહ આગાના મરહુમ મી. દીનશાહ જીજીભાઈ ઇરાની ધુઇના દીકરાના દીકરા થાય છે. તેઓ જનને કયખુશરૂ યઝદીયારનાં બેટી શીરીનજાનું તરફથી ઉતરી આવ્યા છે, જ્યારે શીરીનજાનુંના બહેન ખોરશેદ જાનું તરફથી મી. અરદેશર નામદાર ઇરાની ઉતરી આવ્યા છે, અને શીરીનજાનુંનાં બીજાં બહેન ગુલેસ્તાનજાનું તરફથી પાંડે, અને પીટીટ કુટુંબ પણ નીકળ્યાં છે, જ્યારે તેમનાં ચોક્કાં બહેન નવાજજાનું શેઠ હોરમસજી એદલજી કામાના ધણીયાણી થતાં હતાં, અને પાંચમાં બહેન બાઈ પીરોજજાનુંના દીકરા પોટરી વકર્સવાલા મરહુમ મી. પીરોજશાહ પેરતનજી મહેરહોમજી થતા હતા.

(જીવો વંશાવળી.)

પ્રકરણ ૧૬ મું.

મરહુમ મી. દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની (સોલીસીટર).

કેઅશરૂ યઝદીયારના બેટી શીરીનબાનુનાં દીકરા જમશેદ,
તથા શીરીનબાનુનાં બહેન પીરોબાનુનાં દીકરી
સગાઈ. જરબાઈના દીકરી દીનબાઈના લગન બોમાસ
બોદાદાદ ધરાની સાથે પરણ્યાં હતાં. તેમનાં
દીકરા જીજીભાઈનાં મી. દીનશાહ ધરાની દીકરા થતા હતા. જાણીતા
આર્કીટેક્ટ મી. અરબેર સોહરાબશાહ આગા મી. દીનશાહના બાવાના
પીત્રાઈ થાય છે. (જીવો વંશાવલી).

ધરાનના જાણીતા અરબાબ કેઅશરૂ શાહરૂબ જેવણ કેટલાક
વરસો થયાં ધરાનની પાલમિન્ટના મેમ્બર થઈ
અરબાબ બાબે. ગયા છે, તેવણે પોતાની સગાઈ પણ શેઠ
દીનશાહનાં કુટુંબ સાથેની બતાવતાં કહ્યું કે કેઅશરૂ
યઝદીયારનાં બેટીઓ એમના (અરબાબના) બપાવાના પુત્રો થતાં
હતાં. એ રીતે લગભગ દોઢ સદીએ ધરાનમાં મામા પુત્રનાં ન
ધારેલાં સાથે મલ્યાં હતાં.

મી. દીનશાહના પીતા અત્રેની કાલાબા લેન્ડ એન્ડ કું.ની
મીલમાં વીવીંગ માસ્તર હતા, અને ત્રીસ વરસની
પીતા. જવાન વયે દીનશાહને પાંચ વરસના મુકી ગુજર
પામ્યા હતા.

મી. દીનશાહ ધરાનીનો જન્મ તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૮૮૧
જન્મ. (રોજ ૧૭, માહ ૩, ય. અ. ૧૨૫૧)ને દીને
થયો હતો.

મી. દીનશાહનાં લગન એમના માતાજીનાં મામા મરહુમ શેઠ
અરદેશર કાવશજી શેઠના (છાપરયા) બેરીસ્ટરનાં
લગન. સર્વથી નાનાં બેટી બાઈ મીઠીબાઈ (જન્મ
તા. ૬ થી એપ્રિલ ૧૮૯૫) સાથે તા. ૬ મી મે

ધરાનપરસ્ત, ઝરથોસ્તી કોમ અને દીનના સાચ્યા સેવક.

શાદ-રવાન શેઠ દીનશાહ જીજ્ઞાસુ ધરાની, સોલ્ડીસીટર (નેશાને એદમી)

[શેઠ દીનશાહ ધરાનીની સાહિત્યની અથંગ સેવાની પીછાણમાં ઇ. સ. ૧૯૩૨ માં ધરાની સરકારે તેમને “ નેશાને એદમી ”નો ખેતાબ એનાયત કર્યો હતો. તેમની ઝરથોસ્તી કોમની સેવાઓની પીછાણમાં મુંબઈની પારસી પંચાયતે અનજીમનની સલા તેમના મરણ બાદ ભરી હતી.]

જન્મ: ૪-૧૧-૧૮૮૧ ઇસ્વી.]

[મરણ: ૩-૧૧-૧૯૩૮.

શેઠ દીનશાહુ ધરાની અને ડા. તાગોરની પાર્ટી તેહરાન ખાતે (૧૯૩૨).

(ડાબી બાજુથી
બેઠેલા આમાં)
મી. દીનશાહુ
ધરાની, ડા.
તાગોરનાં વહુ,
ડા. તાગોર,
મીસીસ મીટી-
બાઈ દી.
ધરાની, ડા.
સોહરામ મહેર-
દામજી, મીસ
જરબાનુ છ.
ધરાની.

(પાછળ ઉભેલા-
આમાં ડાબી
બાજુથી ખીલ)
ધરાનાં મુખ્ય
ખાતેનાં માજી
કાનસલ મી.
કમલાન છે.

૧૯૧૭ ને દીને થયાં હતાં. શેઠ દીનશાહ પોતા પાછલ બે બેટાઓ કુખશરૂ અને ફરરોખ મુકી ગયા છે.

એમની યુનીવર્સીટી કારકીદીં ધણી ઝળકતી હતી જે નીચલાં ઉપરથી જણાશે:—

કળતણી. મી. દીનશાહે ૧૮૯૭ માં મેટ્રીક પસાર કરી સેન્ટ ઝેવીયર્સ કોલેજમાં જોડાઈ ૧૯૦૧ ની આખેરીએ બી. એ. ની પરીક્ષા પહેલા વર્ગમાં પસાર કરી હતી, અને ફારસી ભાષાનાં ફેલો નેમાયા હતા. એમની પસંદગીની બાબતે શ્રીઝીક્સ અને કુમીસ્ત્રી હતી અને ફારસી તો માત્ર બીજી ભાષા તરીકેની ફરજિયાત હતી. એમને ભાષાઓ સારી રીતે આવડતી તેજ એવણે પસંદગીની બાબત લેવાને બદલે એક બીજો અગત્યનો સાયન્સનો વીષય પસંદગીની બાબત તરીકે લેવામાં ડહાપણ વાપર્યું હતું. એમની જોડે પહેલા વર્ગમાં ડા. મંચેરશાહ ધનજીભાઈ ગીલડર પણ બી. એ. થયા હતા અને બીજા વર્ગમાં મી. ખોદાબક્ષ બેહરામ ધરાની પસાર થયા હતા. ઉપલા ત્રણે જવાન્યાઓ સેન્ટ ઝેવીયર્સ કોલેજ મધેથી પસાર થયા હતા.

૧૯૦૪ ના સાલની આખેરીએ મી. દીનશાહે એલએલ. બી.ની પરીક્ષા પસાર કરી હતી. તે વેળા પહેલા એલએલ. બી. માં વર્ગમાં છ ઉમેદવારો પસાર થયા હતા જેઓ મધે પહેલી શ્રદ્ધિ. મી. દીનશાહ પહેલા વર્ગમાં પહેલા આવ્યા હતા. એવણે પહેલા આવવા માટે જડજ રપેનસર પ્રાઇઝ રૂ. ૧૫૦ નું મલ્યું હતું. એજ વેળા એમને વળી મંચેરજી નવરોજી બનાજી સ્કોલરશીપ રૂ. ૧૮૦ ની છકવીટીની બાબતમાં પારસી તરીકે પહેલા આવવા માટે મળી હતી.

ત્યારબાદ એવણે સોલ્લીસીટરની પેઢીમાં રહી એપ્રિલ ૧૯૦૬ માં મુંબાઈની હાઇ કોર્ટના એક સોલ્લીસીટર થયા સોલ્લીસીટર. હતા. આ પછી એવણે મેસર્સ મુલ્લાં એન્ડ મુલ્લાં સોલ્લીસીટરોની જાણીતી પહેડીમાં જોડાયા

હતા અને એક બાહોશ અને ફતેહમંદ સોલીસીટર તરીકે પ્રખ્યાત થયા હતા.

એમનાં પુસ્તકો.

મી. દીનશાહ ધરાનીને અચપણથી ફારસી ભાષાપર પુષ્કળ શોખ હતો, અને પોતાના ગોડીયા મી. ખોદાબક્ષ બેહરામ કોલેજની ફારસી ધરાની સાથે મળીને કોલેજના વીદ્યાર્થીઓ માટે તેફ્ટ બુકો. ફારસી તેફ્ટ તેના તરજુમા તથા નોટસ સાથે કાઢી હતી. આ મધે શાએર હાફેઝની ગઝલો જેનો છેલ્લો ફારસીઓ અબેફ, દોલ, મીમ અને ય છે, તે ધોરણે રચાયલાં કાવ્યોનાં ચાર પુસ્તક રચ્યાં હતાં. એજ માફક શેખ સાદીની તય્યાત, કસાયદે ફારસીયેહ, તથા નીઝામ-ઉલ-મુલકનાં સીયાસત નામેહ, તથા અનવારે સોહેલી તેના તરજુમા સાથે બાહર પાડી હતી.

મી. દીનશાહે સર જમશેદજી જીજીભાઈ મદ્રેસામાં અવસ્તાનો પણ અભ્યાસ કર્યો હતો અને ૧૯૨૭ માં The જરથુસ્ત્રના ગાથા. Divine Songs of Zarthustra નામનું પુસ્તક લખી લાંડન મધે છપાવ્યું હતું. આ પુસ્તકનો પ્રવેશ-પત્રીકા કવી રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે લખી મી. દીનશાહને અનુપમ માન આપ્યું હતું.

એજ સાલમાં એઓએ ધરાનના વતનીઓ અને ખાસ કરીને મેહ મેદનો માટે પ્રખ્યાત સ્કોલર આગાપુરે દાઉદ પાસ પવીત્ર ગાથાનાં, અને ત્યાર પછી યસ્તોના ફારસી તરજુમા કરાવ્યા હતા. આ કાર્ય-સાધક કામના પરીણામે જરથોસ્તી ધર્મ વીષે (૧૩૦૦) વરસ પછી પેહલીવાર ધરાન સર ઝમીનમાં ઘણો ઉંચો મત પેદા થયો હતો; વક્ષી આગલી તાસુખી અને વીચારો નાબુદ થવાથી ત્યાં જરથોસ્તીઓ તરફનું આખું દ્રષ્ટીકોણ અને વર્તન ફરી જવા પામ્યું હતું. ધરાનનાં પયગમબર જરથુસ્ત્ર તરફ પુજ્યભાવ ઉત્પન્ન કરાવામાં અને સૌથી સુનંદા ઓલમાઓ જરથુસ્ત્રનાં શીક્ષણની સ્તુતી કરતા થાય, એવું

વાતાવરણ ઉભું કરાવામાં મી. દીનશાહ ધરાની, જેમને ધરાનનાં ઝોલમાઝોઝે “ પીરે મોગાન ” (અસલ ધરાની ધર્મગુરુઓના વડા) તરીકે પીછાણ્યા, તેમનો બેશક મોટો હાથ હતો. એ સર્વ તરજુમા હવે ધરાનના લોકો કાલેજોમાં, સ્કુલોમાં, ઘરોમાં અને મસજીદોમાં ઉત્પટથી વાંચીને જરથોસ્તી ધર્મનાં મોતેબર શીક્ષણો બરાબર સમજવા લાગ્યા છે. ૧૯૩૦ માં એઓએ “ ફેલસફેયે ધરાને બાસતાન ” (પુરાતન ધરાનની શીક્ષણ) તથા “ અબજાકે ધરાને બાસતાન ” (પ્રાચીન ધરાનનું નીતીશાસ્ત્ર) ફારસીમાં છપાવી પ્રગટ કીધી હતી, અને બે વરસ રહીને એજ કેતાબની બીજી આવૃત્તી તેહરાનમાં છપાવી હતી. એજ મુજબ શાએર આરેફ તથા શાએર એસ્કાનાં કાવ્યોનાં અંગ્રેજી તરજુમા છપાવ્યા હતા.

સુખનવરાને દૈરે પહેલવી. એઓનું છેલ્લું ફારસી પુસ્તક “ સુખનવરાને દૈરે પેહલવી ” (પેહલવી અમલ દરમ્યાનનાં શાએરો) સદા યાદગાર રહેશે.

એ ઉપરાંત જરથોસ્તી બાકકો માટે “ Our Beautiful Navjot Ceremony ” ની ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી તરજુમા સાથની ચોપડીઓ, તથા Path to Happiness, Gems of Thoughts વગેરે પ્રગટ કીધી હતી, જે એઓની ઇચ્છા અનુસાર એઓનાં મરણ બાદ મેસર્સ જે. બી. કરાણીએ બહાર પાડી છે.

૧૯૧૮ નાં જમશેદી નવરોજને દીને મરહુમ શેઠ દીનશાહે હીન્દુસ્તાનનાં ધરાની જરથોસ્તીઓની ધાર્મિક, ઈરાની જરથોસ્તી સંસારી અને આર્થિક ઉન્નતી માટે મુંબાઇમાં અનન્તમન. ધરાની જરથોસ્તી અનન્તમન જેવી ઉપયોગી સંસ્થા સ્થાપવામાં આગેવાની લીધી હતી, અને તેની શરૂઆતથી તેના સરનશીન તરીકે કીમતી સેવા બજાવી હતી. એ સંસ્થા મારફતે ધરાનમાં જરથોસ્તીઓ તથા મુસલ્માનોનાં લાભાર્થે

અનેક કેલવણી ખાતાંઓ, દવાખાના તથા હુન્નર ઉદ્યોગનાં ખાતાંઓ સ્થાપવામાં આવ્યાં છે.

વધુમાં માદર-વતન ધરાન સાથે હીંદના જરથોસ્તીઓનો સંબંધ

વધારવા ૧૯૨૨ માં ધરાન લીગની સ્થાપના થઇ

ધરાન લીગ. તેના પ્રમુખ મરહુમ સર હોરમસજી કાવસજી

દીનશાહ (એડનવાલા) હતા ત્યારે મી. દીનશાહ

ધરાની એક ઉપ-પ્રમુખ હતા.

ધરાનની મુસાફરી.

ધરાનના નામદાર શેહનશાહ રેઝાશાહ પેહલવીએ ધરાનની મુલાકાત લેવાનું ખાસ આમંત્રણ ડો. રબીનદ્રનાથ ટાગોરને, તેમજ મુંબાઈની ધરાની અનન્તમનનાં પ્રેસીડન્ટ મી. દીનશાહ જીજ્ઞાસુ ધરાનીને કર્યું હતું, તે મુજબ તા. ૮ મી એપ્રિલ ૧૯૩૨ ને દીને અત્રેથી ધરાન સરઝમીનની મુલાકાતે એક પાર્ટી મી. દીનશાહ જીજ્ઞાસુ ધરાની, સોલીસીટર, તેમના ધણીયાણી બાઈ મીઠીબાઈ, તથા બેહન બાઈ જરબાનુ, ડો. સોહરાબ જમશેદજી મેહેરહોમજી, મી. બરજોર સોહરાબશાહ આગા, આરકાટેકટ, તેમના ધણીયાણી જરબાનુ તથા બેટા મી. જમશેદ, મી. રસ્તમ પેશતનજી મસાની, તથા ધરાન લીગના સેક્રેટરી મી. કેબશર અરદેશર શીટરની બનેલી મુંબાઈથી ઉપડી ગઈ હતી. આ પાર્ટીને તેહરાનની જરથોસ્તી અનન્તમનનાં પ્રમુખ તથા પાર્લામેન્ટનાં મેમ્બર અરબાબ કેબશર શાહરોબ, વેપારીઓ તથા જરથોસ્તીઓ માંબલો સુધી એસતેકબાલ લેવાને ગયા હતા. તા. ૨ જી મેને દીને આ પાર્ટીમાંના મહસ્થોએ નામદાર શેહનશાહ રેઝાશાહ પેહલવીની મુલાકાતે તે નામદારની દરબારમાં રસ્મી પોષાકમાં જઈ તે નામદારને ધરાની અનન્તમન તરફનું માનપત્ર સાથે મી. દીનશાહે પોતા તરફથી પોતે રચેલી ફારસી ચોપડીઓ રૂપાંનાં કેસમાં નજર કર્યું હતું. અને એ નામદારની ૬૫"×૪૫" ની મોટી

તસવીર જે વર્ણર હાંસલે મરહુમ મી. મંચેરજી ફકીરજી પીઠાવાલા આરટીસ્ટે દોરી આપી હતી, તે હીન્દના પારસીઓની ધરાન લીગ તરફથી તે નામદારને ભેટ કરી હતી. મી. દીનશાહની રગોમાં પસરેલી હાંડી ધરાન-પરસ્તી જગજગહેર હોવાથી ધરાનના નામદાર શેહનશાહ રેઝાશાહ પેહલવીએ એઓના કામની કદરશનાસીમાં “નેશાને એલમી”નો પેહલા દરજ્જાનો ખેતાબ એનાયત કર્યો હતો. મી. દીનશાહની ધરાનની મુલાકાત દરમ્યાન શીરાઝ, ઇસફહાન, અને તેહરાનની મ્યુનીસીપાલિટી તથા ધરાની જરથોસ્તીઓ તરફથી અનેક મેળાવડાઓ મધે માનપત્રો એનાયત થયાં હતાં, તેમજ તેહરાનની લીટરરી સોસાયટી, વઝારતે મઆરફ, કોલેજ, સ્કુલ તથા ખીજે અનેક ઠેકાણે પ્રાચીન ધરાન, હાફેઝ, હીન્દ, વગેરે બાબદો પર મી. દીનશાહે બાંધણો આપ્યાં હતાં અને તે ત્યાં બહુ પ્રસંશા પામ્યાં હતાં.

મી. દીનશાહે ધરાન જઈ આવ્યા બાદ પોતાના અનુભવનાં અનેક ભાષણો આપ્યાં હતાં. એવણું ભાષણ તે બાબે ભાષણો. અત્રેના રીપન કલબમાં એક દબ્બખાલયાં ખાણુંને પ્રસંગે અપાયું હતું. એવણે અનેક મેળાવડાઓમાં ધરાનને લગતો પોતાનો અનુભવ રજૂ કરી એ દેશમાં છેલ્લા દાહેકામાં કેવા ભારે સુધારા થયા હતા તેનાં સંગીન ખ્યાન કીધાં હતાં. એઓ એક રોટેરીયન હતા, અને રોટરી કલબ સનમુખ પણ ધરાન અને શીરદોસી વીશે ભાષણો આપ્યાં હતાં.

મી. દીનશાહ પાંચ વાર યુરોપની સફરે ગયા હતા. ૧૯૩૧ માં જીનીવા ખાતેની લીગ ઓફ નેશન્સ તરફથી એઓને ભાષણ આપવાનું આમંત્રણ થયું હતું, અને એઓ “West and East” વીષય રજૂ કરનાર હતા, પણ નાદરસ્ત તખીયતને લીધે પોતે બોલી શક્યા હતા નહી, જેથી લીગના એક પરશ્યન મેમબરે એમની તરફથી તે વીષય વાંચી સંભલાવ્યો હતો.

સને ૧૯૩૪ માં શીરદોસી તુસીની સેનટીનરીના પ્રસંગે ધરાન જવાનું મી. દીનશાહને આમંત્રણ થયું હતું, અને પોતે ત્યાં જવા

માટે ઘણા ખાદેશમંદ હતા, પણ નાદરસ્ત તબીયતને લીધે જઇ શક્યા હતા નહીં.

૧૯૩૫ ની એએની છેલ્લી મુસાફરી દરમ્યાન રોમની “Academy of Literature and Arts” માં પણ એએને ભાષણ કરવાનું આમંત્રણ થયું હતું, અને “Oriental Culture” પર ભાષણ આપનાર હતા, પણ તે વેલાની ત્યાંની આધાધુધી હાલતને લીધે એએએ તે ભાષણ આપવાનું દરરત ધાર્યું હતું નહીં.

મી. દીનશાહ ધરાની કદીમ ધરાનના પારસીઓમાં જે યજ્ઞદેઝરદી સને-આપણા શહેનશાહીઓની એક માસ અગાઉ ફસલી સાત. વરસ ગણવાનો-ચાલતો, તેજ ચાલુ રાખવાની તરફેણદારી કરતા ન હતા; પણ આપણું દીની સાલ ફસલોની રચના ઉપર આધાર રાખે છે એમ સમજાવી આસરે ત્રણસે સવાપાંસઠ દીવસની લંબાઇનાં ફસલી સાલની હીમાયત કરતા. એજ ગણતરી ધરાનમાં રેઝાશાહ પાદશાહે આજ કેટલાંક વરસ થયાં દાખલ કીધી છે. મુબંઇની પારસી પંચાયતે જે કમીટી આ બાબે નેમી હતી તેમાં મી. દીનશાહને પણ લેવામાં આવ્યા હતા. તેવણે એ કમીટીના રીપોર્ટથી જુદા પડી ફસલી ગણતરી દાખલ કરવાની હીમાયત કીધી હતી. એજ કારણસર મી. દીનશાહ અત્રે એક ફસલી ધોરણ ઉપર અગીયારી સ્થાપવાની તરફેણદારી કરતા હતા.

મી. દીનશાહ અનેક ધર્મખાતાંઓના ત્રસ્ટી તથા કમીટીના મેમ્બર હતા, અને ૧૯૨૫ નાં સાલમાં લેડી પારસી બેઠારી બાબે નવાજબાઇ રતન તાતા, મી. એન્ડ મીસીસ મેજવેલા અલીપ્રાયો. (હમાબાઇ) જેહાંગીર કે. મેહતા જોડે એવણે પારસીઓની નવલી આર્થિક સ્થિતિ બાબે કેવાં વેહવાડ પગલાં લેવાં, તે વીષે મહેનત લેઇ આગેવાન હમદીનોનાં મત મંગાવી એક રીપોર્ટ મુબંઇની પારસી પંચાયતને કીધો હતો જે રીપોર્ટ મી. દીનશાહે પોતે લખ્યો હતો. છેલ્લાં

એવણે સર જાંહંગીર કુ. કાહયાળ સાથ મલી પારસી બેકારીનાં સવાલ બાબેતી મરહુમ સર સોહરાબજી ન. પોંહચખાનાવાલાની યોજના ઉપર વીચાર ચલાવ્યો હતો.

મી. દીનશાહ એક ક્રીમેસન હતા. એવણે લોજ રાંધઝીંગ સ્ટાર ઝોફ વેસ્ટર્ન ઇન્ડીઆના પાસ્ટ માસ્ટર હતા ક્રીમેસન. અને મેસોનીક લોજમાં પ્રસંગતે અનુસાર અનેક લાપણો આપ્યાં હતાં, જેમાં મુખ્ય “The Meaning of Masonry,” “The Message of the Persian Master,” “Mysticism in Masonry and The Islamic Sufi Poets of Persia ” હતાં.

મી. દીનશાહ ધરાનીનું દુષ્કાયક મરણ મુંબાઈ મધે તા. ૩ જી નવેમ્બર ૧૯૩૮ (ફસલી રોજ રશને માહ આવાં એમનું મરણ સને ૧૩૦૭ ય. ઝ.) ને દીને ૫૭ વરસની ઉંમર પુરી કરી તે દીવસે નીપજ્યું હતું.

મી. દીનશાહે પોતાનાં ધરાની નામને સામ્યા નીવડીને એ તેમની વહાલી કામનાં લાભમાં ભારે કામતી સેવાઓ બજાવી છે. આ સેવા કાંઈ હીંદનાજ ધરાનીઓ પ્રત્યે ન હતી, પણ ખુદ પોતાના માદર વતનનાં સંબંધમાં પણ છુટે હાથે બજાવી છે. એક માણસ જે ચાહે તો શું શું કરી શકે છે, તે એઓનાં બાબમાં જણાઈ આવ્યું હતું; ખાસ કરીને છેલ્લા બે દાહકા થયાં મી. દીનશાહ જાહેરમાં આવ્યા હતા તે દરમ્યાન એઓએ જરથોસ્તી કામની ઉન્નતીનું મીશન સારી રીતે બજાવ્યું હતું.

મી. દીનશાહના પોતાનામાં સારી કાવ્યશક્તિ હતી. જે કે એવણે પોતે કાવ્યો રચેલાં જણાયાં નથી, છતાં કાવ્ય શક્તિ. એવણના વીચારો કાવ્ય દબે ધણીવાર દર્શાવેલા જણાતા હતા.

એમની ધરાન મધે થયલી મરણ ક્રિયા.

મી० દીનશાહના મરણની ખબર ગામેગામ ફેલાતાં ત્યાંની અંજીમનોએ સભાઓ ભરી એમના ગુજર પામવાથી કામને જે ભારે ખોટ ગઇ હતી તે દર્શાવનારા ઠરાવો પસાર કર્યા હતા.

મી० દીનશાહ ધરાનીનાં મરણની ખબર ધરાન મધે જઇ પુગતાં, ત્યાંના જાણીતા છાપાઓ “ધરાન” અને “એતલા” વગેરેએ ભારે અફસોસ જાહેર કરી મી. દીનશાહના ઉંચા સદગુણોની જાજ્જ તારીફ કરી હતી. તા. ૭ મી નવેમ્બર ૧૯૩૮ ને દીને તેહરાનની શીરોઝ બહેરામ હાઇ સ્કુલના હોલ મધે એમનાં માનમાં ધાર્મિક ક્રિયા કરવામાં આવી હતી, જે વેળા સર્વ ધરાની જરથોસ્તીઓ ઉપરાંત પાર્સીમેન્ટના મેમ્બરો વગેરેએ હાજરી આપી હતી, અને લાગણીભર્યા ઇસારા કર્યા હતા. તેજ મુજબ યજ્ઞના ધરાની જરથોસ્તીઓએ મરહુમનાં માનમાં ક્રિયાઓ કરાવી હતી.

સમસ્ત અંજીમનની સભા.

મુ'બઇ મધે મી. દીનશાહ જે. ધરાનીના મીત્રો તથા વખાણ-રાઓની મોટી સંખ્યાએ રેકવીઝીશન ઉપર સહીઓ કરી મુ'બઇની પારસી પંચાયતના ત્રસ્ટી સાહેબો જોગ મોકલી સમસ્ત અંજીમનની જાહેર સભા ભરવાની અરજ કરી હતી જેની રૂએ તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૩૯ ને દીને સર કાવસજી જહાંગીર હોલ મધે શેઠ મંચેરજી પેસ્તનજી ખરેઘાતના પ્રમુખપણા હેઠળ સમસ્ત પારસી અંજીમનની સભા મળી હતી જે મધે નીચલો મૂખ્ય ઠરાવ ઉઘવાડાના દસ્તુરજી કઇઓજીએ રજુ કર્યો હતો:—

“પારસી કામના એક દીલસોજ ખેરખવાહ અને કેળવાયલા સદગુણી સપુત શેઠ દીનશાહ જીજીભાઇ ધરાની, ખી. એ., એલએલ. ખી., સોલીસીટર, નેશાને એલમીના રોજ મારેસ્પંદ, માહ અદીબેહસ્ત શેહેનશાહી, ૧૩૦૮ યજ્ઞેઝદી, ફસલી દીની રોજ રશને, માહ આવાં,

૧૩૭૭ યજ્ઞેજ્ઞી, તા. ૩ જી નવેમ્બર ૧૯૩૮ ઇસ્વી ને વાર ગુરને દીને ૫૬ વરસની ઉમરે નીપજેલાં અકાળ મરણ માટે સમસ્ત જરથોસ્તી અનજીમનની આ સભા ભારે દલગીરી જાહેર કરે છે અને એમનાં મરણથી પારસી કામને ગયલી મોટી ખોટની નોંધ લે છે.

મરહુમ શેઠ દીનશાહ ઇરાની પારસી કામની અનેક પ્રકારની કીંમતી સેવા બજાવી ગયા છે, ખાસ કરીને હીંદુસ્તાન તેમજ ઇરાનના જરથોસ્તીઓની ધાર્મિક, નઘતીક, સામાજિક અને આર્થિક બહેતરી માટે તેણે ગોયા પોતાની તમામ જીંદગી અર્પી હતી.

મરહુમ શેઠ દીનશાહે ઉંચી કેળવણી સંપાદન કરવા બાદ એક ખુબીશાળી અભ્યાસી તરીકેનું જીવન ગાળ્યું હતું, અને પોતે ફારસી જાણના એક ચુનંદા વીદવાન હોવાથી, તે ભાષાનાં કીંમતી પુસ્તકો રચી વીદ્યારથી આલમને પોતાના સંગીન જ્ઞાનનો લાભ આપ્યો હતો. તેઓએ જરથોસ્તી ધાર્મિક સાહિત્ય-મૂખ્યત્વે કરીને પવીત્ર ગાથાઓ-નો અભ્યાસ કર્યો હતો, એટલુંજ નહીં, પણ તેમાં સમાયતાં બુલંદ નઘતીક શીક્ષણને પોતાનાં રોજીંદાં જીવનમાં ઉતાર્યાં હતાં, અને પારસી ચારીત્રને બુલંદતર બનાવવા કાળે લાખણે તથા લખાણોદવારા તેની અગત્યતા સમાજને સમજાવવાને ભારે શ્રમ લીધો હતો. તેઓએ પાછળથી ધી પેશોતન મારકર ઇરાની સાહિત્ય ફંડ મારફતે જરથોસ્તી દીની કેતાબોના ફારસી તરજુમા કરાવવા માટે પોતાના વસીલાથી આર્થિક સાધનોનો મુખ્ય ભાગ મેળવ્યો હતો, તેમજ તે પુસ્તકોના વીદ્યવતભર્યા દીઆચા પોતે લખીયા બીજાઓ પાસે લખાવી, અને પોતે પુરાતન ઇરાનની નીતી અને શીલસુરી પર કેતાબો રચી, પોતાના ધર્મ પ્રત્યેની જનકેશાનીનો અચુક પુરાવો આપ્યો હતો. વળી એ ફારસી પુસ્તકોનો ઇરાન તથા હીંદમાં બોલોળો ફેલાવો કરાવી, ઇરાની જરથોસ્તીઓ વચ્ચે ધાર્મિક જીરસાને વધુ પ્રકાશીત કરવાનો જશ મરહુમે મેળવ્યો હતો, એટલુંજ નહીં પણ એ સાહિત્યના ફેલાવાથી ઇરાનના ગયર જરથોસ્તીઓ સનમુખ જરથોસ્તી શીક્ષણનું ખરું અને ઉમદા સ્વરૂપ પેશ કરીને

ધરાનનાં વક્ષુરાન વક્ષુર અશો જરથુસ્ત્ર અને તેમની દીન માટે તેમનામાં મોટું માન અને ચાહ ઉત્પન્ન કર્યા હતાં, તેની અહેસાનભરી નોંધ આ સભા લે છે. મરહુમ શેઠ દીનશાહના આ કાર્ય સીધક કામનાં પરીણામે જરથોસ્તી ધરમ વીધે (૧૩૦૦) વરસ પછી પહેલી વાર ધરાન સરજમીનમાં ઘણો ઉચો મત પેદા થયો હતો, તેમજ આગલી તાસુખી અને દીન વીરધના ખોટા વીચારો નાશુદ થવાથી, ત્યાં જરથોસ્તીએ તરફનું આખું દ્રષ્ટીકોણ અને વર્તણુ ફરી જવા પામ્યું હતું.

એ ઉપરાંત, મરહુમ શેઠ દીનશાહે હીંદુસ્તાનના ધરાની જરથોસ્તીઓની ધાર્મિક, સંસારી અને આર્થિક બેહતરી માટે આ શહેરમાં ઈ. સ. ૧૯૧૮ માં ધરાની જરથોસ્તી અનગ્રુમન જેવી એક ઉપયોગી સંસ્થા સ્થાપનામાં આગેવાની લીધી હતી, અને તેની શરૂઆતથી, તેના સરનશીન તરીકે અથાગ અને અનુપમ સેવા અજ્ઞવી, પોતાને તેના એક દોસ્ત, શીલસુદ અને રહેબર તરીકે પુરવાર કર્યા હતા, એમ જણાવતાં આ સભાને સંતોષ હાંસલ થાય છે.

વધુમાં, શેઠ દીનશાહે પારસી કામ અને તેનાં અસલ વતન ધરાન કેશ વચ્ચેનો સંબંધ ઘાડો કરવાનો સવાલ પોતાનો કરી લીધો હતો, અને તે માટે સને ૧૯૨૨ માં બીજાઓના સહકારથી 'ધરાન લીગ'ની સ્થાપના કરી, તે મારફત આગલા કીર્તીવંત ધરાની પુર્વજોથી ઉતરી આવેલી અને હાલ હીંદમાં વસ્તી પારસી કામ તરફ ધરાનના હાલના નામદાર શેહનશાહ તથા તેમના ભણેલા અમલદારોની ભક્તી લાગણી દોરવવાના પ્રયત્નો કર્યા હતા, અને પારસી કામના સાહસીકપણા, ઉદ્યોગ અને પ્રમાણીકપણાનો છાપ તેમના મનપર પાડવાનો જશ હાંસલ કર્યો હતો તેની આ સભા અહેસાન સાથે નોંધ લે છે.

વળી મરહુમ શેઠ દીનશાહ ફસલી સાલ મુજબ વરસની ગણતરી કરવાના સવાલના મોટા હિમાયતી હતા, અને દીની જશનો, ગાહમ-આરો વગેરે તેના યરવખતે ફસલ અનુસાર થાય અને કામ રફતેરફતે એ સંબંધે એકત્ર થવા પામે તે માટે તેમણે અતતા પ્રયાસો કર્યા

હતા તથા તે માટે આતશકદેહ બરપા કરાવવાની હીલચાલમાં આગે-
લાની લીધી હતી.

મરહુમ શેઠ દીનશાહ ધરાની કુદલે જરૂરથીસ્ટી કોમ, ખાસ કરીને તેના ગરીબ વર્ગ પ્રત્યે, મોટી દાઝ અને દીલસોજી ધરાવતા હતા, હાલમાં પારસી કોમમાં વધતી જતી બેકારી તથા ગરીબાઈના સવા-
લના ઉકેલ માટે કોમના તવંગર વર્ગના બાનુઓ અને ગ્રહસ્થોની દીલસોજી તેમણે મેળવી હતી અને અનુભવીઓનાં મત એકઠાં કરી, પોતાની લથડેલી તબીયત છતાં અથાગ રંજ બેંચીને તેમણે એક સ્પષ્ટ રીપોર્ટ ઘડી કાઢ્યો હતો અને શરૂઆતના પગલાં તરીકે કીકાયત ભાડાંનાં તનદરૂસ્ટી ભર્યાં મકાનોનું એક વધુ પારસી કોલોની બરપા કરવાની તેમણે ફતેહમંદ કોશેશ કરી હતી. વળી સખાવતી મુસારા મેળવતા કોમના તંગદસ્ત વર્ગ માંહેલા કામ કરી શકે તેવા આસામીઓને કાંઈને કાંઈ ઉદ્યોગ હુન્નરમાં પાડી, સ્વાધાર તરફ તેમને દોરવવા માટે શેઠ દીનશાહે કોમી સખાવતના રોહને વધારે વહેવાર, રૂઢીકારક અને આ યુગની જરૂરીઆતને બરની દીશાએ વાળવાના પ્રયાસો કર્યા હતા, પણ તેમની ચાલુ માંદગી અને કચખ-
તના મરણને લીધે, તેમની જીણદાર અને વહેવાર ખુદ્દી અને કારસાજનો લાભ સદાને માટે કોમે ગુમાવ્યો છે તે કોમની એક કમનસીબી લેખાવી જોઈએ.

મરહુમ શેઠ દીનશાહ ધરાનીએ એક બાહોશ ફતેહમંદ સોલી-
સીટર તરીકે મોટી નામના મેળવી હતી અને મેસર્સ મુલ્લાં એન્ડ મુલ્લાં સોલીસીટરોની પેઢીની પ્રતીષ્ઠામાં વધારો કર્યો હતો. ખાસ કરીને, ઇનકમટેક્ષના કાયદાના એક નીપુણ (expert) તરીકે તેવણુ પ્રખ્યાત થયા હતા અને એમનું એ વિષયનું મત સત્તાધારી લેખાતું હતું. પોતાના ધંધાની બહોળી રોકાણો છતાં તેઓ પોતાના કાયદા સંબંધી જ્ઞાનનો લાભ કોમ પરકોમના ગરીબોને શોખની સેવા તરીકે આપવાને પછાત પડતા હતા નહી. આ ઉપરાંત ધરાની સરકારની મુંબઈની કોનસ્ટ્રુક્શન ઓનરરી કાયદાના સલાહકાર તરીકે મરહુમ

શેઠ દીનશાહે ધરાની સરકારની મોટી સેવા બજાવવાનો સંતોષ હાંસેલ કર્યો હતો.

મરહુમ શેઠ દીનશાહ જેમ જાહેર જાંદગીમાં પોતાની સાલેસાઇ, નમ્રતા, સહનશીલતા અને દીલસોજીથી કામ પરકામની પ્રીતી જીતી શક્યા હતા, તેમ તેઓ પોતાના મિત્રો અને કુટુંબીઓ વચ્ચે એક વિશ્વાસુ મિત્ર, આદર્શ બેટા, માયાળુ ભાઇ, મોહનતવંતા ભરથાર અને ચારીત્રવાન તથા હેતવંતા પીતા તરીકેનું જીવન ગાળી ગયા છે, અને તેમ કરી ભવીષ્યની ઓલાદ માટે એક નમુનેદાર દાખલો મુકી ગયા છે.

શેઠ દીનશાહ ધરાનીના ગુજર પામવાથી એમના ભણાં મોહરદાર, માતાજી તથા કુટુંબ ઉપર જે ગમગીની આવી પડી છે તે તરફ આ સભા પોતાની દીલસોજી જાહેર કરે છે.

સેવટે આ સભા દુઆ ગુજારે છે કે પાક પરવરદેગાર મરહુમ શેઠ દીનશાહના પવિત્ર રવાનને બેહસ્તની અમર રોશની દેખાડે અને મરહુમનું રવાન મીનોઇ જહાનમાં આગળ અને આગળ વધારો કરતું રહે.”

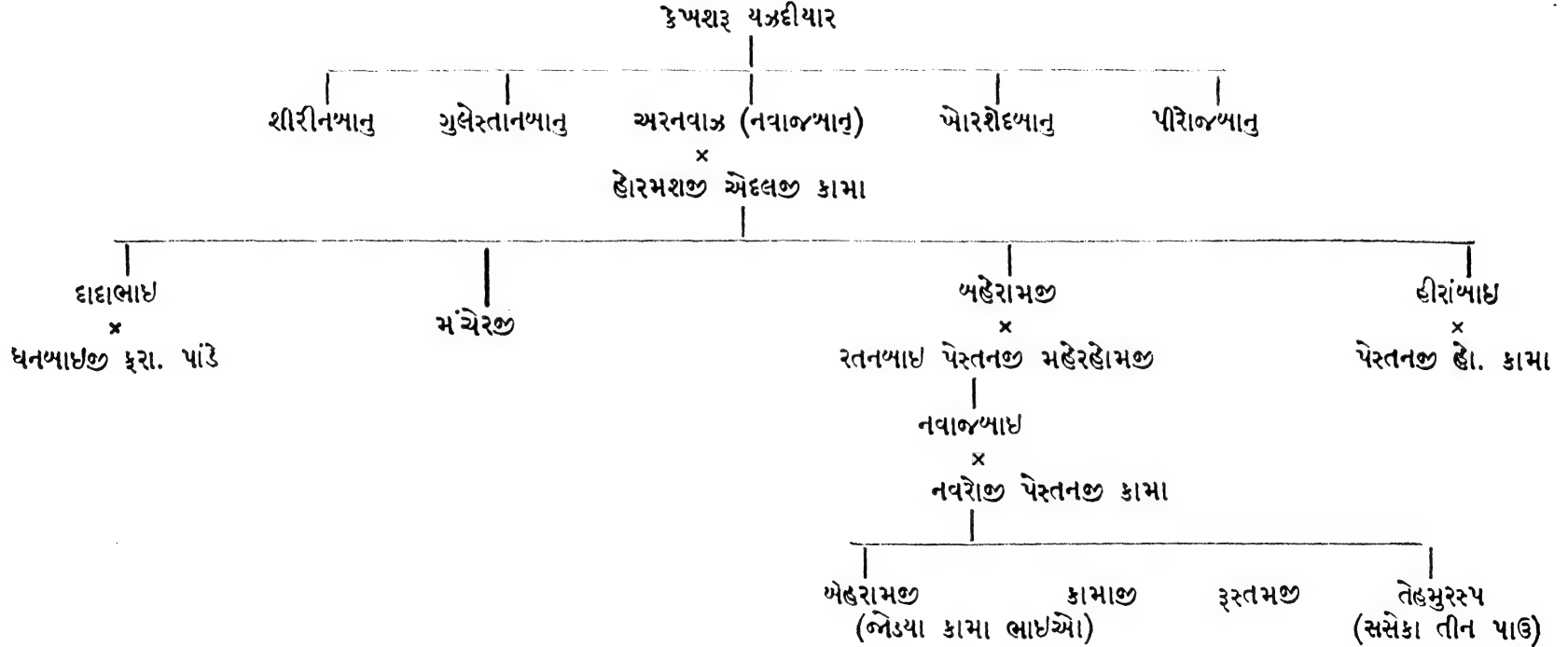
પ્રકરણ ૧૭ મું.

નાજબાનુ હોરમસજી કામા.

ગુલેસ્તાનબાનુનાં બીજા બહેન નાજબાનુ અથવા નવાજબાનુ ઉર્ફે અરનવાજબાનું (મીઠીબાઇ) અત્રેના જાણીતા વેપારી શેઠ હોરમસજી એદલજી કામાજીનાં ધણીયાણી થતાં હતાં.

શેઠ હોરમસજી મરહુમ શેઠ એદલજી કામાજીના વડા દીકરા થતા હતા. એવળુ ઇ. સ. ૧૭૮૬ માં પહેલ-હોરમસજી એદલજી વહેલા શેઠ એદલજી બમનજી (એદલકાકા) ની કામાજી ‘(પાહાવા)’ સાથે ચીન ગયા હતા, જ્યાં વેપાર વણજની મણી માહિતી મેલ-ચા પછી પોતાનો ખાંનગી

નવાજબાનુ હો. કામાની વંશાવળી.

વેપાર તથા આડતનું કામ ચાલુ કરી શકે, તથા શેઠ હોરમસજી બમનજી વાડીયા અને બીજા અત્રેના જાણીતા વેપારીઓની આડત કરતા હતા. આ માટે એવોએ ત્યાંની પુષ્કળ સફરો કરી હતી. ઇ. સ. ૧૮૨૩ માં એવણે અત્રે આવી એકાંત જીંદગી ગુજારવા માંડી હતી. એવણે લાંબી મુદત ચીન મધે કાઢ્યાથી ચીનાઈ ભાષા સારી પેઠે બોલી જાણતા હતા, અને ચીનાઓ તથા આપણા લોકો વચ્ચે વેપાર વનજ વગેરેના કાંઈ વાંધા પડે તો એવણની કુભાશીઆ તરીકે ધણાઓને મદદ લેવી પડતી હતી. આથી ચીનાઓ એમને “પાદાવા” કરી ઓળખતા હતા, કે જેનો અર્થ પણ કુભાશી-ઓજ થાય છે. મુંબઈમાં પણ કેટલીકવાર એવણને ઇનસાફતી અદાલતોમાં ચીના બંધવાઓને તેમની બોલીમાં સમજાવવા માટે ઇન્ટરપ્રેટર તરીકે બોલાવવામાં આવતા હતા, કે જે કામ એવણે કશાં પણ લવાજમો લીધા વગર ફક્ત સરકાર તરફની ફરજ તરીકે મુક્ત બળવી આપતા હતા. એવણે તા. ૫ મી જુલાઈ ૧૮૩૦ (રોજ ૭ માહ ૧૧ (ક). ૧૧૬૯ ય. ઝ.) ને દીને ૬૭ વરસની વયે મરણ પામ્યા હતા.

(પા. પ્ર. દફતર ૧ હું, પા. ૨૨૭).

(જીવો વંશાવલી).

મી. હોરમસજી પોતાની પાછળ ૭ દીકરાઓ નામે નસીરવાનજી, દાદાભાઈ, પેસ્તનજી, મંચેરજી, ફરામજી, ડોસાભાઈ અને બહેરામજી મેલી ગયા હતા.

શેઠ હોરમસજી એદલજી કામાના એક દીકરા બેહરામજી

બાઈ રતનબાઈ પેસ્તનજી મેહેરહોમજી સાથે પરણ્યાં

જેડયા કામા, હતા, જેઓના એક દીકરી નવાઝબાઈનાં લગન

શેઠ નવરોજી પેસ્તનજી કામા સાથે થયાં હતાં.

આ શેઠ નવરોજીના દીકરાઓ સીવીલ્યનો બેરામજી અને કામાજી ‘જેડયા કામા’ તરીકે જાણીતા થયા છે, અને ત્રીજા દીકરા મી. તેહમુરુપ (સસેકા ત્રીન પાઈ) મુંબઈ કોનીકલ વિગેરે જાપાઓના માલિક થાય છે,

નવાજ્યાનુના દીકરા મંચેરજી હોરમસજી કામા (સેંચી)
 (૧૮૧૪-૯૪) એક જાણીતા અકાબર હતા.
 મંચેરજી હોરમસજી તેમની “સેંચી” અટક તેવજી ચીનમાં મહેતાનું
 કામા (સેંચી). કામ કરતા તે ઉપરથી પડી હતી. એવજી પોતાના
 માતાજી નાજ્યાનુના પુત્ર માટે ધરાન મધે કેટલીક
 છોકરીઓ પોતાના ખરચે પરણાવી આપી હતી.

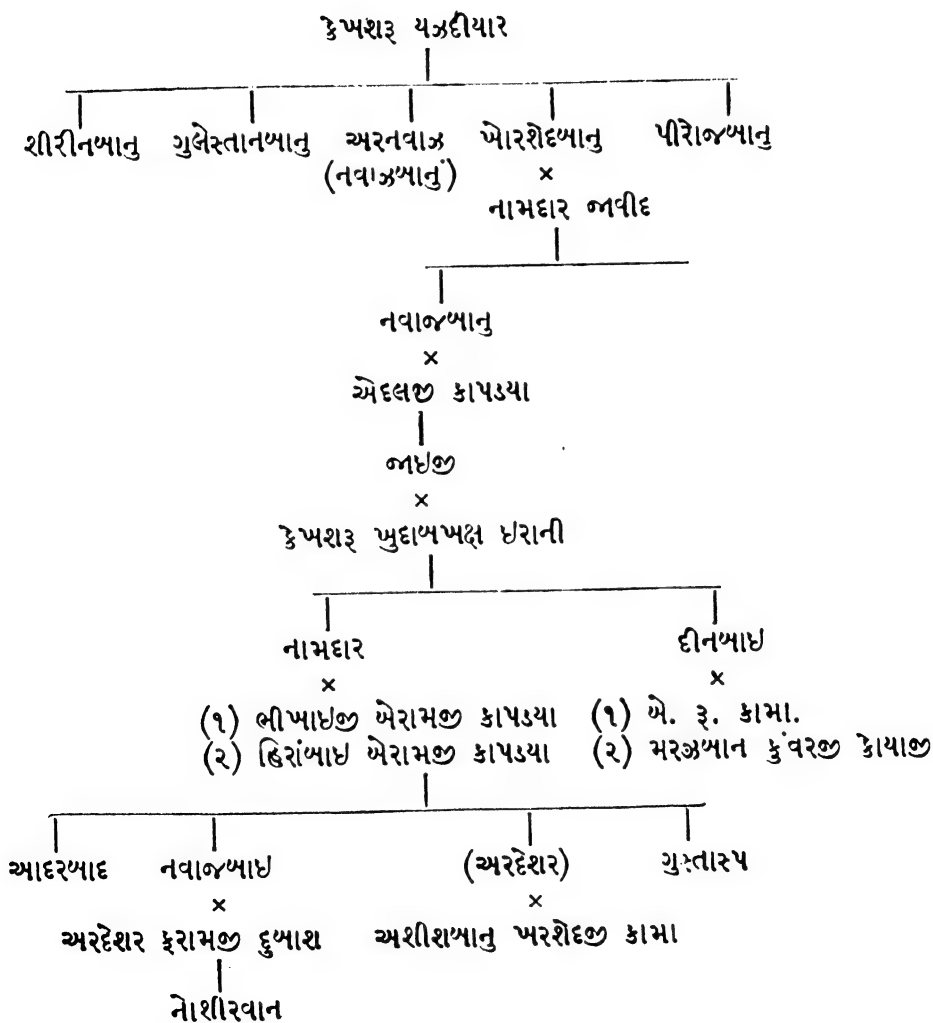
ખોરશેદ્યાનું નામદાર જાવીદ ધરાની.

ગુલેસ્તાન્યાનુનાં ત્રીજાં જાહેન તે કેખશરૂ યઝદ્યારનાં બેટી
 ખોરશેદ્યાનું શેઠ નામદાર જાવીદ ધરાની સાથે
 નામદાર જાવીદ. પરણ્યાં હતાં. નામદાર જાવીદ ધરાંનથી ઇ. સ.
 ૧૭૯૦ ને આસરે અત્રે આવ્યા હતા તથા
 કેટલાક મોગલ વેપારીઓ સાથે ધરાન તેમજ ચીનનો વેપાર
 ચલાવતા હતા. જરથોસ્તી દીન આધનને લગતી બાબદોમાં એવજી
 તે વેળાએ ખબરદાર ગણાતા હતા, અને ધરાનની આપણા લોકોની
 અસલી રાહરસમે વગેરેને માટે જોઈતી વેળાએ એવજી તથા મરહુમ
 ખોદાઅજ્જ મહેરવાંન ધરાંનીનાં મત લેવામાં આવતાં હતાં.

(પા. પ્ર. દફ. ૧ લું, પાનું ૨૪૦).

સુરત મધે દાદાભાઈ નશરવાનજી મોદીના વીધવા બાઈ જાઈજીએ
 શહેનશાહી જરથોસ્તીઓને માટે એક આતશ-
 સુરતના કદમી બહેરામ પરઠાવવા માટે અંજુમન પાસે રજા મેલવી
 આતશબહેરામ તે દરમ્યાન ત્યાંના વતની શેઠ પેસ્તનજી દાદાભાઈ
 કેસમાં જુગાની. વકીલે પણ કદમી જરથોસ્તીઓને માટે એક
 બીજું આતશબહેરામ બંધાવવાની શરૂઆત કરીધી.
 આથી સુરતમાં પારસીઓમાં મોટી ચર્ચા ઉઠી હતી કે એક શહેરમાં
 બે આતશબહેરામ થાયજ નહિ. આ ઉપરથી ૧૮૧૯ માં સુરતની
 અદાલતમાં એક દાવો માંડવામાં આવ્યો હતો તે મધે કમીશનથી
 મુંબઈમાં કેટલાક પારસીઓની જુગાની લેવામાં આવી હતી, જેમાં
 મુલ્લાં શીરોઝ વગેરે જોડે નામદાર જાવીદે પણ જુગાની આપી હતી.

શેઠ અરદેશર નામદાર ધરાનીના કુટુંબની વંશાવળી.

વળી કબીસાની તકરારમાં ૧૮૨૬ માં કદમીઓ તરફથી એક
કમીટી નેમવામાં આવી હતી તેમાં નામદાર
કબીસાની તકરાર. જાવીદને પણ સામેલ કરવામાં આવ્યા હતા.
નામદાર જાવીદ તા. ૩૦ મી જુલાઈ ૧૮૩૧ ને
દીને ૫૦) વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યા હતા.

(પા. પ્ર. દફ. ૧ લું, પા. ૧૬૧, ૧૬૯).

ખોરશેઠખાનુનું ખેટી બાઈ નવાજખાનું એદલત કાપડયાનાં ખેટી
જાઈ, કેખશર ખોદાબક્ષ ધરાની સાથે પરણ્યાં હતાં. મી. કેખશર
ખોદાબક્ષ ધરાની ૧૮ વરસની ઉંમરે પગ રસ્તે ઘણી હલાકી ભોગવી
ધરાનથી મુંબઈ આવ્યા હતા, અને શેઠ દાદાભાઈ હોરમસજી કામાની
પેઢીમાં કામે લાગી ગયા હતા. પોતે જાતી અકકલ હુશીયારીથી વધી
એજ પેઢીમાં કલકતે વડા તરીકે ગયા હતા. પાછલથી એવણે પોતાનો
વેપાર શરૂ કર્યો હતો, અને મોરીશીયસમાં ૩૦ વર્ષ ખાંડ અને
ચોખાનો વેપાર મોટા પાયા ઉપર ચલાવતા. એમનાં પોતાના
ધરનાં ત્રણ સફરી વહાણો હતા. મુંબઈ શહેરમાં મોરીશની ખાંડ
એવણે પેહલવેહલી દાખલ કરી હતી. એવણે તા. ૨૪ મી જુન
૧૮૮૬ ને દીને મુંબઈ મધે ૬૩) વર્ષની ઉંમરે ગુજ્યાં હતા.
બાઈ જાઈ કેખશર ખોદાબક્ષના બેટા મી. નામદાર હિરાંબાઈ
બહેરામજી કાપડયા સાથે બીજી વાર પરણ્યા હતા. બાઈ હિરાંબાઈ
ધ. સ. ૧૮૯૨ માં ૪૦ વરસની ઉંમરે ગુજ્યાં હતાં. તેમના બેટા
મી. અરદેશર નામદારનો જન્મ તા. ૧૫ મી મે ૧૮૮૨ (રોજ
મારેસ્પંદ માહ આદર (ક.) ૧૨૫૧ ય. અ.) ને દીને મુંબઈ મધે
થયો હતો. એવણે મરહુમ પ્રખ્યાત સ્કોલર શેઠ ખરશેઠજી રસ્તમજી
કામાનાં બેટી બાઈ અસીશખાનું સાથે તા. ૬ થી એપ્રિલ ૧૯૧૯ ને
દીને પરણ્યા હતા. મી. અરદેશર જી. આઈ. પી. રેલ્વેના તથા
જનરલ બીલ્ડીંગ કંટ્રાક્ટર તરીકે જાણીતા છે.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

પીરોજખાનું પે. મહેરહોમજી.

કેખશરૂં યજ્ઞદીયારના છેલ્લાં બેટી પીરોજખાનુ શેઠ પેસ્તનજી મહેરવાનજી મહેરહોમજી સાથે પરણ્યા હતા. એવળુ તા. ૨૨ મી નવેમ્બર ૧૮૬૨ (રોજ ૩૦ માહ ૩-ક.-૧૨૩૨ ય. ઝ.) ને દીને ગુજ્યાં હતાં.

એમનાં ઉઃમણાંમાં એમનાં ખેશીઓએ રૂ. ૧૦૫૦) ધર્મ-
આતાંઓમાં આપ્યા હતા (મુંબઈની પારસી પંચા-
યતનાં ફંડની સંવત ૧૯૧૮ના હીસાબની ચોપડી.)

(પા. પ્ર. દફ. ૨ જી પા. ૫૧).

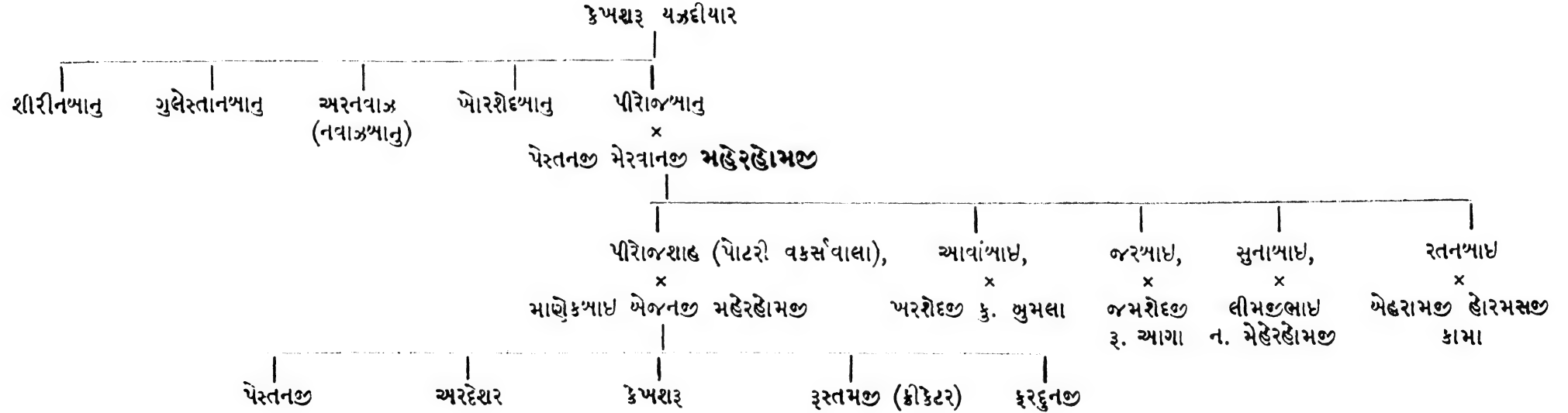
ફરજદો. પીરોજખાનુને નીચલાં ફરજદો થયાં હતાં.

૧. શેઠ પીરોજશાહ પેસ્તનજી મહેરહોમજી.
૨. બાઈ આવાંબાઈ તે ખરશેદજી કુ. બુમલાના ધણઆણી.
૩. બાઈ જરબાઈ તે જમશેદ રસ્તમ આગાના ધણઆણી.
૪. બાઈ સુનાબાઈ તે લીમજીભાઈ ન. મહેરહોમજીના ધણઆણી.
૫. બાઈ રતનબાઈ તે બહેરામજી હોરમસજી કામાના ધણઆણી.

પીરોજશાહ પેસ્તનજી મહેરહોમજી.

મઝકુર પીરોજશાહ પેસ્તનજી મહેરહોમજી ૧૮૫૮ માં “મેશર્સ કામાની કું.”માં એક એસીસ્ટન્ટ તરીકે ઇંગ્લાંડ ગયા હતા. ત્યાંના જરથોસ્તીઓના ધર્મના ફંડમાં એવળુ પહેલાં બે વરસ ત્રસ્ટી

પીરોજખાનુ પે. મહેરહોમખાની વંશાવળી.

હતા. ૧૮૬૨ માં એવણે અમેરીકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટસની મુસાફરી કરી હતી અને તેનું નાનું પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં ૧૮૬૪ માં “અમેરીકાની મુસાફરી—એક પારસી ગ્રહસ્થે સને ૧૮૬૨ માં ઇંગ્લાંડથી અમેરીકા યુનાઇટેડ સ્ટેટસ ખાતેની મુસાફરીમાં કરેલી નોંધ”, એ નામે બહાર પાડ્યું હતું. તે બાદ પાછા મુંબઈ આવી મેસર્સ ધનજીભાઈ ખરશેદજી રતનાગર અને બરજેરજી ખોરદાદ ધરાની સાથે મુંબઈ, સીંગાપોર, પીનાંગ, વગેરેનો વેપાર કરવા માંડ્યો. એવણે તા. ૩ જી માર્ચ ઇ. સ. ૧૮૭૭ ને દીને મુંબઈ મધે દાદર તરફ માટીનાં તરેહવાર જાતનાં “ધનેમલ” કરેલાં વાસણો તથા સણગારની બીજી જીનસો બનાવવાનું એક કારખાનું “પીરોજશાહ પોટરી વર્ક્સ”ને નામે ઉઘાડ્યું હતું, તે કારખાનું ખોલ્લુ મેલવાની ક્રિયા મરહુમ શેઠ બેહરાંમજી જીજીભાઈ, સી. એસ. આઈ. એ એક મોટા મેળાવડાની હજીરમાં કીધી હતી. શેઠ બેહરાંમજીએ આ નવો ઉદ્યોગ દેશમાં દાખલ કરવા માટે શેઠ પીરોજશાહ તથા તેમના મજકુર ભાગ્યાઓને શાખાશી આપી હતી, તથા શેઠ મંચેરજી હોરમસજી કામાજી, ડા. થોમસ બ્લેની, મેસર્સ મારટીન ઉડ અને રીએનઝી વોલ્ટને ભાળણો કરી આ નવા સાહસની ક્ષતેહ ઇચ્છી હતી.

એ કારખાનું જોવાને મુંબઈના નામદાર ગવર્નર સર ફ્રીડીપ વુડહાઉસ તા. ૨૦ મી માર્ચ ૧૮૭૭ ને દીને ગયા હતા, અને ત્યાં થતું કામ જોઈ ખુશી થયા, તથા એવાં કારખાનાંને મુંબઈના ભોકાએ ઉત્તેજન આપતું જોઈએ એવી મજબુત સિફારસ કીધી હતી. મી. પીરોજશાહને કચ્છના મહારાજાએ પોતાના માંડવી ગામમાં એવું એક પોટરી વર્ક ઉભું કરવા બોલાવ્યા હતા અને ૧૮૭૮ માં ત્યાં જઈ બધું બતાવી આવ્યા હતા. એવણે તા. ૭ મી જુન ૧૯૦૪ (રોજ ૨૭ માહ ૬ -શે.- ૧૨૭૩ ય. ઝ.) ને દીને ૬૮ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યા હતા.

(પા. પ્ર. દ્ધ. ૨ જી. પા. ૫૮૪, તથા દ્ધ. ૪ થું, પા. ૬૨).

(જીવો વંશાવલી).

મરહુમ શેઠ કાવસજી ફરામજી બરણીવાલા (જેમનાં એક બેટી મરહુમ બાઈ નવાજબાઈ તે આ પુસ્તકના એમના બેશી. કર્તા મી. રૂ. બ પેમાસ્તરના માતાજી થતાં હતાં તેવણું) પોતાની નજદીકની સગાઈ ગુલેસ્તાનબાનુના બહેનની ઓલાદના મજકુર શેઠ પીરોજશાહ પેસ્તનજી મહેરહોમજી સાથે હોવાનું જણાવતા હતા.

ફરજંદો. શેઠ પીરોજશાહને નીચલા પાંચ દીકરાઓ થયા હતા:—

૧) પેસ્તનજી, ૨) અરદેશર, ૩) કેખશર, ૪) રસ્તમજી, ૫) ફરદુનજી.

મજકુર મી. રસ્તમજી એક અગ્રણી ક્રીકેટર તરીકે જાણીતા છે.

(જીવો વંશાવલી).

આ મહેરહોમજી કુટુંબનો એક દસ વર્ષની ઉંમરનો જવાન બાળક નામે ફરામરોજ મનચેરશાહ બેજનજી સેતરંજની રમ-માં મહેરહોમજી સેતરંજની બાજી બેલવામાં એટલી તો અદ્ભુત મગજશક્તિ મગજશક્તિ બતાવતો હતો કે કેટલાક સારા ધરાવનાર એ કુટુંબ- રમનારાઓને તેણે મહાત કરી હેરત કર્યા હતા. બનો એક નબીરો. તેની એ શક્તિ એક મોજેજી સમાન મનાતી હતી, અને તે કુદરતે નવાજેલો એક જીન્યસ કહેવાતો. એ બાળકનું અકાળ મરણ કમનસીબે તા. ૧૬ મી એપ્રિલ ૧૮૭૪ ને દીને ફક્ત દસ વર્ષની વયે નીપજ્યું હતું.

(પા. મૃત્યુક લાગ બીજો પા. ૧૨૦).

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ધરાન બામે ઉલટ ધરાવનારાં મંડળો.

ધરાનીઓ માટે મદરેસા.

તા. ૨૨ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૪૮ ને દીને મુંબાઇમાં મી. ખરશેદજી અરદેશર દાદીભાઇએ (દાદીશેઠે) એક ઘર ખરીદ કરી લીધું હતું જ્યાં જરથોસ્તી છાકરાઓને ઝંદ અવસ્તા શીખવવા સાડું નિશાળ તથા ધરાની પારસીઓને ઉતારાની જગો કરીને રાખી હતી.

(મી. રૂ. બ. પેમાસ્તરની 'અહેવાલે ખાનદાને દાદીશેઠ' પા. ૧૯૦.)

હાલના જમાનામાં નીચલાં ત્રણ મંડળો ધરાનની બહેતરી માટે ભારે ઉલટ બતાવી અગત્યનું કાર્ય કરતાં રહ્યાં છે:—

૧. ધરાન દેશમાં રહેનારા ગરીબ જરથોસ્તીઓની પરવરશી કરી તેમની હાલત સુધારવા સાડ સ્થાપેલી મંડળી.
૨. મુંબઇની ધરાની જરથોસ્તી અંગ્રુમન.
૩. ધરાન લીગ.

ચોપાટીની ધરાનીઓ માટેની ધર્મશાળા.

નાચાર ધરાની જરથોસ્તીઓ માટેના ફંડના ત્રસ્ટીઓએ ઇ. સ. ૧૮૫૧ માં મુંબઇમાં ચોપાટી મધે લાચાર ધરાનીઓને રાખવાને માટે એક વાડીની જગ્યા શ્રીમંત રામાનંદ સરસ્વતી સ્વામી પાસેથી રૂ. ૪૪૧૬ની કીંમતે વેચાતી લીધી હતી, જેમાં સર જમશેદજી જીજીભાઇએ પણ રૂ. ૨૦૦૦ અક્ષેપ દાખલ આપ્યા હતા.

તા. ૨૩ મી ઓગસ્ટ ૧૮૫૧ ને દીને મરહુમ શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદીશેઠના ઉકમણાની મીજલસમાં તેમની પુંજમાંથી રૂ. ૧૦૦૦, તથા ત્રણે દીકરાઓ શેઠા અરદેશર, નશરવાનજી અને હોમજીએ મળી રૂ. ૩૦૦૦, તથા દીકરીઓ બાઈ મહેરબાઇ તથા

માણેક્યાધએ મલી રૂ. ૧૦૦૦, તથા દીકરીના દીકરાઓ શેઠ કાવસજી જાંલગીરજી રેડીમનીએ રૂ. ૧૫૦૦, અને શેઠ હીરજી જાંલગીરજી રેડીમનીએ રૂ. ૫૦૦, મલી રૂ. ૭૦૦૦ ની રકમની ગરીબ ધરાનીઓને રહેવાને વાસ્તે કુંગરવાડી આગળ ધરાનીઓનાં ફંડના ત્રસ્ટીઓએ જે ઉપલી જમીન લીધેલી હતી તે ઉપર એક મીલકત એ મરનાર શેઠીઆનાં નામથી બાંધવા સાફ તંદરોસ્તી પઢાવી હતી. આ ઉપરથી શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદીશેઠનાં પુત્રને માટે તેમના સાહેબજીદાઓએ રૂ. ૧૫ હજાર ખરચી ધરાનીઓને રહેવા માટે એક ધર્મશાળા બાંધાવી હતી. આ ધર્મશાળા ખોલ્લી મુકવાની ક્રિયા તા. ૨૦ મી ઓગસ્ટ ૧૮૫૩ (રોજ ૨૯ માહ ૧૨ (ક) ૧૨૨૨ ય.જ.)ને દીને એક જાહેર જશનથી કરવામાં આવી હતી.

આ પછી તા. ૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૩ ને દીને મરહુમ શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદીશેઠના પુત્ર માટે શેઠો અરદેશર ખરશેદજી દાદી, નશરવાનજી ખરશેદજી દાદી, તથા હોમજી ખરશેદજી દાદીશેઠે લાચાર ધરાની જરથોસ્તીઓના ત્રસ્ટ ફંડ માટે રૂ. ૧૫ હજારની કોમતની ચોપાટીની ધર્મશાળા (જે ૨૮૦૦ ચોરસવાર જમીન ઉપર આવી છે તે) શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદીશેઠની ધર્મશાળાનું નામ આપવાની શરત સાથે બક્ષેય આપી હતી.

આ ધર્મશાળાની ઇમારત ઉપર નીચે મુજબ ત્રણ જગ્યાએ તખ્તી મારવાની શરત કીધી હતી:—

ધર્મશાળાના ઓટલા ઉપર નીચલી તખ્તી અંગ્રેજી, ગુજરાતી તથા ફારસી લાખામાં છે:—

“શ્રી પાક ઇઅજદાનાં નામથી શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદીશેઠ ॥ ધર્મશાળા ત્રસ્ટમાં આપી છે ગરીબ જરથોસ્તી ધરાનીઓને વાસ્તે. ઇઅજદેઝદી સને ૧૨૨૨, અંગ્રેજી સને ૧૮૫૩, ગુજરાતી સંવત ૧૯૦૯ વીક્રમાબ્દ.”

“In the name of God Amen, Cursetjee Ardesher Dadiset's Dharamsala under Trust for the Desti-

tute Iranse Parsee Zoroastrians erected in the year Yezdezerdi 1222, Vicramajit 1909, and Christian 1853."

આ બાબેનું એક ત્રસ્ટદીડ શેડો અરદેશર ખરશેદજી દાદી, નશરવાનજી ખરશેદજી દાદી અને હોમજી ખરશેદજી દાદી (એક તરફથી), અને શેડો માણેકજી નશરવાનજી પીટીટ, રસ્તમજી રતનજી વાડીઆ, મહેરવાનજી ફરામજી પાંડે, જમશેદજી પેસ્તનજી પાંડે અને કાવસજી અરદેશર સાહેર જેઓ ધરાની ચૈરીટી ફંડના ત્રસ્ટી હતા તેઓ (બીજી તરફથી) વચ્ચે થયું હતું, અને તેમાં એવો બંદોબસ્ત કીધો હતો કે એ ધર્મશાળા હંમેશા લાચાર ધરાનીઓને રાખવાના કામસરજ વાપડે અને અગરજો હવે પછી એવો બનાવ બને કે એ ધર્મશાળામાં લાચાર ધરાનીઓ નહી રહે તો જરથોસ્તીઓની સંગાથે એ લોકો રાખનારાં એવાંજ બીજાં કાઢના ધરમનાં કારણસર મરહુમ શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદીશેઠના વડા દીકરા શેઠ અરદેશરની અથવા તેમના મરદ વારસની, અથવા તેમને ત્યાં મરદ વારસો ન હોય તો શેડો નશરવાનજી અને હોમજીના, અને તેમને ત્યાંબી ન હોય તો શેડો હીરજીભાઈ અને કાવસજી જાંગીરજી રેડીમનીના મરદ વારસાની પરવાનગી લઈને વાપડે.

એ પછી તા. ૧૪ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૫૩ ને દીનથી એ ધર્મશાળામાં ધરાનીઓને રાખવામાં આવ્યા છે. આ મકાનની આસપાસની ખાલી જગા ઉપર એવાંજ કારણસર જેબી જરથોસ્તી બીજી ધર્મારત બાંધવા ચાહે, તો તે અમલા તથા મકાનના મુતવલીઓની પરવાનગી મેળવ્યાથી તેવા શખસ અથવા શખસોને છુટ આપવાનું મજકુર ખતમાં દાખલ કીધેલું કહેવાય છે.

એ ધર્મશાળાને લગતી જમવાની જગા કમી હોવાથી અને શહેર સુધારા ત્રસ્ટે આસપાસની જગા ઉંચી કરવાથી છાપડું જે બીરમાર હાલતમાં આવ્યું હતું તે ઉચકવું પડવાની જરૂર પડી તેનો

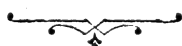

લાલ લઘને એ જોટલા પર માળ કરવાનો ધર્મશાળાના ત્રસ્ટીઓએ દરાવ કીધો હતો કે જેથી ધર્મશાળાના વ્યવહારમાં મોકલાસ થાય અને ધરાનથી વખતે વધુ જરથોસ્તીઓ આવે તો તેઓની પણ સગવડ સચવાય.

ધરાનીઓ માટે એક બીજી ધર્મશાળા.

સર કાવશજી જહાંગીર, જેમના મરહુમ શેઠ ખરશેદજી અરદેશર દાદી મમાવા થતા હતા, તેવણે શેઠ ખરશેદજી વાલી ધર્મશાળાનાં કંપાઉન્ડમાંજ તેની પડોશમાં એક બીજી ધર્મશાળા બંધાવી હતી.

લેડી સાકરબાઈની સલાહથી તેમના માનવંત ખાર્વીદ સર દીનશાહ મા. પીટીટ, ૧ લા બેરોનેટે ધરાન દેશના ધર્મના ફંડમાં, ધરાન દેશના ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારવાના ફંડમાં, તથા મુંબઈના નાવારેસ ધરાની જરથોસ્તી ફંડમાં રૂ. ૩૪,૬૯૪ ની સખાવત કીધી હતી.

ધરાનથી આવતા લાચાર જરથોસ્તીઓની પરવરશી માટેનું ફંડ.

ધરાનથી અત્રે આવતા લાચાર જરથોસ્તીઓની પરવરશી કરવા તથા તેઓમાંનાં લાયકાને મુસારે આપવા માટે મુંબઈવાલા શેઠ ખરજેરજી ફરાંમજી પાંડેએ અતરેના જરથોસ્તીઓમાં એક ઉધરાણાંનું લીસ્ટ ફેરવ્યું હતું, જેમાં ઘણાંક જરથોસ્તીઓએ પોતાની ગુંબસ માફક મારીક લવાજમ આપ્યો હતો. આ ફંડનો વહીવટ શેઠ ખરજેરજીના ભાઈઓ તે અતરેના જાણીતા દુકાનદારો શેઠો પેશતનજી અને મેહરવાનજી ફરાંમજી પાંડેએ ઓનરરી સેક્રેટરીઓ તરીકે ચલાવવાને માથે લીધું હતું.

ધરાન પરસ્ત શેઠ પેસ્તનજી ડા. મારકર. (નેશાને એલમી)

ધરાની જરથોસ્તી અંજુમનના હાલના પ્રેસીડન્ટ તથા ધરાન લીગના
ઝંક વાઇસ-પ્રેસીડન્ટ અને પેટ્રન, ધરાનમાં યજ્ઞદ ખાતે કેળવણીના
અનેક ખાતાંઓના સ્થાપક, તથા ધરાનની ચળવળના મોટા અગ્રેસર.

મરહુમ શેઠ
માણેકજી લી. હાટરીઆ.

ધરાનના જરથોસ્ત્રીઓની મહાન સેવા
અગ્નવનાર પાંદેરા પારસી મીરાનરી.

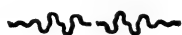

મરહુમ શેઠ
અરંદશીરજી એદલજી રીપોર્ટર.

ધરાનીજમની અગ્નવગને આગલ વધા-
રનાર મોટા પારસી રાજદ્વારી નર.

૧૮૫૪ માં અત્રેના નાચાર ધરાનીઓનાં ફંડનાં ટ્રસ્ટીઓએ મી. માણેકજી લીમજી હાટરીઆને ધરાન મધે ત્યાંના જરથોસ્તીઓની ખરી હાલતથી વાકેફ થઇ તેનો વીગતવાર રીપોર્ટ કરવાને મોકલ્યા હતા, જેવણે ત્યાં જઈ સઘળો રીપોર્ટ અત્રે કરવાથી ૧૮૫૫ની શરૂઆતમાં “ધરાન દેશમાં રેહનારા ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી મંડળી” અત્રે સ્થાપવામાં આવી.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ધરાનના જરથોસ્તીઓની બહેતરી માટે જીવતોડ મહેનત કરનાર મહાન પારસી મીશનરી મી. માણેકજી લીમજી હાટરીઆ.

ધરાનના જરથોસ્તીઓની લાંબા વખતની પડતીના વખતમાં એકાએક કુદરતે હિંદના એક સાચા પારસી બચ્ચાને પેદા કરી તેના જીવનમાં પોતાના માદર-વતન ધરાન માટે જખરી આગ ઉત્પન્ન કરી તેને ત્યાં પહેલા પારસી મીશનરી તથા અદંગ મુસાફર તરીકે જઈ ઠરીઠામ થવાને મોકલી આપ્યો. આ મીશનરી નર તે મજકુર માણેકજી લીમજી હુશંગ હાટરોઆ હતા.

મી. હાટરીઆએ ઉપલી મંડળીના આડત્યા તરીકે ધરાનમાં રહી કેટલીક મકતબે તથા બોરડીંગ સ્કુલ સ્થાપી, ધર્મનાં મકાનોને ખીસમાર હાલતમાંથી સારી હાલતમાં મેલ્યાં, ધાહંબાર તથા જશનો શરૂ કરાવ્યાં અને લાચાર જરથોસ્તીઓની છોકરીઓને પરણાવી આપી.

મી. હાટરીઆનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૧૩ માં સુરતની પાસેના વેસુ ગામમાં થયો હતો. મી. માણેકજી પ્રથમ ૧૮૪૫ માં મેસર્સ જાંગીરજી નશરવાનજી (જસાવાલા)ની કું તરફથી સીધા અને તે પછી હિંદુસ્થાનના ખીજા ધણાક ભાગોમાં ફરી આવ્યા હતા.

(પા. પ્ર. દફ. ૩ જી, પા. ૩૨૭).

“ શ્રી ધરાંન દેશનું ધરમખાતું ” એવાં નામનું એક જીદું ફંડ ઉભું કરવાને તા. ૯ મી જાનેવારી ૧૮૫૪ ને દેરાન દેશનું દીને અત્રેના જરથોસ્તીઓમાં એક ઉધરાણુંનું ધરમખાતું. લીસ્ટ ફરતું કીધું હતું, તથા તા. ૩૧ મી માર્ચ ૧૮૫૪ ને દીને મજકુર શેઠ માણેકજી લીમજી હાટરીઆને ધરાંન મોકલ્યા હતા, જેઓએ ધરાંન ખાતે જઈ ત્યાંના આપણા જરથોસ્તીઓની હાલત, તેઓ પાસેથી લેવાતો જજીયાનો કર, તથા તેઓના પર પડતા ધણીક જાતના સીતમોનું ખ્યાન અત્રે કાગજ લખીને જાહેર કીધું હતું, તે ઉપરથી એ અગત્યની ધર્મની બાબદ ઉપર મુંબઈના જરથોસ્તીઓનું ખ્યાન ખેંચવા તથા મદદ મેલવવા ઉપલા નાચાર ધરાંનીઓનાં ફંડના ત્રસ્ટીઓએ અત્રેના આગેવાન જરથોસ્તીઓની એક સલા કાટમાંના શેઠ માણેકજી નશરવાનજી પીટીટનાં ઘર મધે બોલાવી હતી. સર-નશીનની ખુરશી શેઠ માણેકજી નશરવાનજી પીટીટને આપવામાં આવી હતી જ્યાં તેવણે શરૂઆતમાં એક ભાષણ કરી યજ્ઞ મધેનું દોખમાંનું કામ પુરું કરવાને, જજીયાના કર બાબે બંદોબસ્ત કરવા, તે તરફ લાચાર જઈ જરથોસ્તીઓની પરવરશી કરવા, તથા તેમનાં બાળકોને કુળવણી આપવા, અને ત્યાંનાં બાકી રહેલાં ધર્મનાં મકાનોની મરામત કરાવવા, વગેરે બાબદો ઉપર ખ્યાન પહોંચાડવા અને તે બાબે એક જીદું ખાતું સ્થાપવાની સુચના કીધી હતી.

યજ્ઞનું દોખમું.

ધરાંન મધે યજ્ઞ શહેરનું દોખમું જે ધણું પુરાતન અને ખીરમાર હાલતમાં હતું તેથી ત્યાં એક નવું દોખમું બંધાવી આપવાને અત્રેના નાચાર ધરાંનીઓનાં ધર્મનાં ફંડના ત્રસ્ટીઓએ ઇ. સ. ૧૮૪૭ માં એક ઉધરાણું કીધું હતું તે મધેથી તે તરફ એક નવું દોખમું બંધાવી આપવાને, તથા ધરાંન મધે આપણા બાકી બચેલા જરથોસ્તીઓ ધણી ગરીબ અને પરેશાન હાલતમાં હોવાને લીધે તેઓ ઉપર ત્યાંના ઇસ્લામી રાજ્યવાલાઓ તરફથી તરેહવાર જાતના જુલમ અને ગેર ઇનસાફ ચલાવી તે ટાળવાનો ઉપાય કરવાને,

તેમજ તે લોઢાની હાલત અને હાજતો શું છે તે નજરોનજર જોઇ
અત્રે રીપોર્ટ કરવાને મજબૂર ધરાનીઓનાં ફંડના ત્રસ્ટીઓ શેઠો
માણેકજી નશરવાનજી પીટીટ, રૂસ્તમજી રતનજી વાડીયા, મહેરવાનજી
ફરામજી પાંડે, કાવશજી અરદેશર શાએર, અને જમશેદજી પેસ્તનજી
પાંડેએ અત્રેથી ઇ. સ. ૧૮૫૪ નાં સાલની શરૂઆતમાં શેઠ માણેકજી
લીમજી હાટરીઆ, જેઓ આગલ હિંદુસ્તાન મધે ધણાક મુલકોની
સફર કરી આવેલા તથા રાજદરબારી રીતભાતોથી માહેતગાર હતા
તેમને ધરાંન ખાતે મોકલવાનો ઠેડાવ કીધો હતો, તેઓએ ત્યાં ગયા
પછી તે તરફના આપણા લોઢાની હાલત સુધારવાને ઉપલા
ટ્રસ્ટીઓએ બહોળસ્ત કીધો હતો.

(પા. પ્ર. દફતર ૧ લું, ૬૫૬-૬૫૭).

૧૮૬૪ માં મી. હાટરીઆ મુંબઈ પાછા ફર્યા તે પછી
તા. ૨૦ મી માર્ચે અત્રે ધરાનીઓની હાલત
એમનું પુસ્તક. વિષે એક ભાષણ કીધું તથા “એઝહારે શીયાને
ધરાંન” નામનું પુસ્તક પ્રગટ કીધું હતું.

જજીયાના સીતમનો કર.

સૌથી કરપીણ, સૌથી દીલ ધુમ્મવનાર જે જીલમ અને આઝામ
માણેકજી પહેલાં વહેલા ધરાન ગયા ત્યારે તેવણે જોયો તે
જરથોસ્તીઓ પાસેથી જજીયા વેરો લેવાની ધાતકી રીત હતી.
અપ્રમાણીક એકદર અમલદારો શાહી સરકારે ઠેરવ્યા કરતાં બમણો
ત્રણ ધણો કર ભારે ઝનુનથી વસુલ કરતા હતા, અને તે વેલા જે
કર્ણુરસીક દેખાવ થતો હતો તે પત્થરની છાતીનાં પણ પીગલા-
વનાર હતો. શાહી દરબાર તરફથી જરથોસ્તીઓ પાસેથી ૬૬૭ તુમાન
માથા વેરો લેવાનું નકી થયું હતું, પણ તેમાં ગવરનરો, મેજિસ્ટ્રેટો,
કલેક્ટરો વગેરે પોતાનાં ભારે કમીશન કાઢી ગરીબ જરથોસ્તીઓ
પાસેથી ૨,૦૦૦ તુમાન યાને રૂ. ૬૦૦૦ ઉઘડાવતા હતા! ના,
એટલુંજ નહિ પણ કેટલીકવાર તો રૂ. ૧૦ હજારથી ૨૦ હજાર સુધી
પણ કઢાવતા હતા. જે કે પારસી વસ્તીમાંથી ૧૦૦૦ મરદો ને કર
આપવાનો હતો, પણ આ સંખ્યામાંથી ફક્ત ૨૦૦ જણા તે આપવાની
શક્તી ધરાવતા હતા, જ્યારે ૪૦૦ જણા મોટી મુશ્કેલીથી આપી

શકતા હતા, અને બાકીના ૪૦૦ ગમે તેવા જીલમ છતાં આપી શકતા ન હતા, કારણ તેઓ તદ્દન મુફલીસ હતા. આ ઉપરથી વાર્ષિક આકરા કરતી ઉધરાણી વેલા જરથોસ્તી કુટુંબો ઉપર કેટલાં દુઃખો પડ્યાં હશે તે સહેજથી સમજી શકાય છે. દિવસો અગાઉથી કમનસીબ જરથોસ્તીઓ આવતી આફતનાં ખ્યાલોથી ધ્રુજી કારતારની યાદ કરી આંખપાણી કરતા હતા; કંઈકે પાક જરથોસ્તી દીન ઉપર ઓસ્તવાર રહી ઐરી છોકરાં પાછળ મુકી બીયાબાન પહાડોમાં નાશી જતા હતા; કંઈકેને ઘરમાંથી ખેંચી કાઢી નાતરસ અમલદારો સખત માર મારતા હતા, તેઓની નજર સામે તેઓનાં બાળકોને રીબાવવામાં આવતાં હતાં, કંઈકેનાં બાળકોને કરતી રકમ ભરપાઈ ન કરવાની સખ્તમાં મુસલમાન બનાવવામાં આવતાં હતાં. આવા અસહ્ય જીલમ વખતે જે કોઈ કંગાલ જરથોસ્તી મજબૂત તથા મુસલમાન થતો હતો તેને તરતજ આઝાબમાંથી મુક્ત કરવામાં આવતો હતો; તેથી લાચારી વખતે આફત ન ખમી શકાવાથી બીયારા જરથોસ્તીઓ વટલતા ગયા, અને તેવી રીતે દર વર્ષે તેઓની સંખ્યા વધુ ને વધુ ઓછીજ થતી ગઈ. તેઓ પોતાનો જરથોસ્તી મજબૂત પણ નામનોજ પાળતા હતા, અને દરેક રીતે ચાલુ આફતોથી દબાઈ કંગાલ આશાહિન બની ગયા હતા. આથી જ્યારે માણેકજી હાટરીઆ ધરાન ગયા ત્યારે જરથોસ્તીઓની લાખોની સંખ્યા ઘટી ફક્ત ૭૦૦૦ ઉપર આવી ગઈ હતી. મામલો તદ્દન ગંભીર હતો અને જીલમથી વટલતા જરથોસ્તીઓને બચાવી લેવાની તાકીદે જરૂર જણાઈ હતી.

માણેકજીની રાહબરીનું કાર્ય.*

આ કાતીલ આગ્રખોનો અસરકારક ઉપાય બે બાબતોથી થઈ શકતો જણાયો:—

(૧) જજીયાની રકમ અમુક મુકરર કરાવવી.

(૨) જજીયાની રકમ પરભારી તેહરાન મોકલવી.

ઉપલો ઉપાય લેવાયાથી જીલમગાર લાંચીયા સરકારી અમલ-

* (“માણેકજી હાટરીઆનું જન્મ વૃત્તાંત” ધરાન લીગ એ. નં. ૫. લ. મી. કયપુશરો બ. ફીટર પા. ૧૧-૧૩).

દારોનો લાલ બહુ જોખમાતો જોઈ તેઓએ તરેહવાર તોફાનો કીધાં, માણેકજી સામે ભારે મુસીબતો નખાઈ, અને કાવત્રાં થયાં, પણ આ ખંતીલા જરથોસ્તી પાછળ હઠયાજ નહિ. તેવણે ભારે કુનેહથી તેહરાનની દરબારમાંનાં ઇંગ્રેજ એલચી, તથા ફ્રેંચ એલચી કાઉન્ટ ગોબીનો (Comte de Gobineau) ની ભારે દીલસોઝી જરથોસ્તીઓ તરફ ખેંચી અને દરબારનાં ઉમરાવોને ભેટ-સોગાદો કરી કંઈક ઉમરાવોની મોટી ખુશામત કીધી અને આખરે પોતાની એ મતલબમાં તેવણ પાર પડ્યા, જેથી (૧) જજીયાની રકમ ૯૦૭ તુમાન અને ૭ કરાન નકી થઈ. અને (૨) તે રકમ પરભારી તેહરાન ખાતે મુંબઈની મંડલી તરફથી મોકલવા ગોઠવણ થઈ ગઈ.

૨૮ વર્ષની ખંતનું પરીણામ આવ્યું--જજીયા કર નાબુદ થયો.

ઉપલાં પરીણામથી પણ “ માણેકજી સાહેબ ” જેવા ઉમદા ખમીરનાં જરથોસ્તી સંતોષ પામ્યા નહિ. નાણા પરભારા ભરવાની ગોઠવણ થઈ હતી, પણ મુંબઈનાં અકાબરોનું “ જજીયા ફંડ ” એટલું મોટું ન હતું કે તે લાંબો વખત સુધી રાહત આપે. આથી માણેકજી એ તો આ કરને નાબુદ કરાવવા કમર કશી તેહરાનમાં રહી તેવણ અનેક રાજદ્વારીઓ, પરદેશી એલચીઓ, વગેરેનાં વધુ ને વધુ ધાડા સંબંધમાં આવ્યા, વારંવાર ઇરાની દરબારીઓને કીમતી ભેટ-સોગાદો કરાવી પોતાની નેમ નજર સામે રાખી હતી. એક વખત તો જજીયા ખાખેનાં ફંડની હાલત વિષે નિરાશા ઉપજાવનારો જવાબ મુંબઈથી આવ્યો તેથી તેવણે ભારે દુઃખ પામી, અકાબરો ઉપર લખ્યું કે: “અગર ફંડની તંગી હોય તો માહરો મુસારોબી બીલકુલ બંધ કરવો, અને એ કામ અંગમ પહોંચાડવામાં આવે ત્યાંવેર વગર પગારે જોઈતી મુદત તુરૂક અતરે રેહવાને રાજી હોયે.” આ ઉપરથી જજીયા શે કે માણેકજી પોતાની ઉમદા નેમ બર લાવવા માટે કેવો ભોગ આપવા નીકળ્યા હતા. સર હેનરી રોલીનસન, કાઉન્ટ ગોબીનો અને બીજા યુરોપીયન વખાણનારાઓની મદદ લઈ એવણે આ સવાલ તાજે રાખ્યો હતો; અને આખરે ૨૮ વર્ષની રંજ પછી નામદાર નાસરુદીન શાહે ઇ. સ. ૧૮૮૨ નાં ઓગસ્ટ માસમાં આ જખુન કર જરથોસ્તીઓને સદાનો માફ કર્યો. આ ફતેહની

ખુશાલી પછી ધરાનના જરથોસ્તીઓની હાલત વધુ ને વધુ સુધરતી ગઇ હતી. જજીયા નાબુદ કર્યો તેનાં આભારમાં મુંબઈની મંડળી તરફથી રૂ. ૧૦,૦૦૦ સુધીની ભેટ ધરાની દરબારને થઇ હતી, અને ધરાન મધે જશનો કરવામાં આવ્યાં હતાં.*

શેઠ માણેકજી લીમજી હાટરીઆ, જેવણે ધરાન દેશના રહેનારા ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી મંડળી માનપત્ર અને પસં. તરફથી વર્ષો સુધી ધરાન ખાતે આડતીઆ તરીકે રહી ત્યાં ધણીજ દીલસોજી તથા સારી સમજ અને બાહોશીથી સર્વે કામકાજો ફતેહમંદી ભરી રીતે બજાવ્યાં હતાં, તેવણ થોડાક મહિના અતરે આવી ૧૮૬૫ માં પાછા એજ એહા ઉપર ધરાન જનાર હોવાથી તેવણની અથાગ મહેનતનો બદલો તથા લાયકાતની પીઞાંજી તરીકે તેમને ભેટ આપવાને ધરાન દેશના ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી મંડલીએ અતરેના જરથોસ્તીઓમાં ઉધરાણું કરી રૂ. ૨૦૧૮૫ ની એક 'પસ' તથા માનપત્ર ના. ૭ મી મે ૧૮૬૫ ને દીને શેઠ માણેકજી નશરવાનજી પીટીટની વાડીમાં એક સભા ભરી આપ્યું હતું. આ સભાનું પ્રમુખસ્થાન શેઠ મેહેરવાનજી ફરામજી પાંડેએ લીધું હતું.

(પા. પ્ર. દફ. ૨ જી, પા. ૧૫૪).

ઉપલી મંડળીના આડતીઆ ઉપરાંત એઓ તેહરાન મધે ધરાનમાં વેપાર. મોટા વેપાર પણ ચલાવતા હતા, તથા ત્યાંનાં રાજદરબારમાં મોટા વગવસીલો ધરાવતા હતા.

(પા. પ્ર. દફ. ૩ જી, પા. ૩૨૭).

જજીયા વેરો લેતો બંધ થયો તે માટેની શુક્રગુજરી.

ધરાન મધે વસનારાં જરથોસ્તીઓ પર ત્યાંના મહમદીઆંન શાહનશાહત તરફથી લેવાતો જજીયાનો કર ૧૮૮૨ ના આગસ્ટ

* પા. પ્ર. દફ. ૩ જી, પા. ૫૩; ધરાન લીમ ચોપાન્યુ' નં. ૫. લ. મી. કે. અ. શીટર પા. ૧૫-૧૬.

માસ (૨મજન ૧૨૯૯ હીજરી) માં ધરાનના શાહ નાસરુદીને માફ કીધો હતો, તે માટેનાં શાહી ફરમાનની ફારસી નકલ તેના ઇંગ્લેન્ડ તરજુમા સહીત તેહરાન મધેના બ્રિટિશ એલચી મી. આર. એફ. ટામસને ધરાન દેશના ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી મંડળીના સરનશીન શેઠ દીનશાહ માણેકજી પીટીટ ઉપર તા. ૨૭ મી સપ્ટેમ્બર ૧૮૮૨ ને દીને મોકલી હતી. આને લગતો દસ્તાવેજ Imperial Charter of August 1882 તરીકે મશહુર છે. આ ઉપરથી ખુશી થઇ કારોબાર મંડળીએ મજકુર મી. ટામસન, હિંદુસ્તાનની સરકારના ફોરેન ડીપાર્ટમેન્ટના સેક્રેટરી સર એ. સી. લાયલ, મુંબઇની સરકારના ચીફ નામદાર મહારાણીના પરદેશ ખાતાના પ્રધાન સર્જન ગ્રાનવીલ ઉપર તા. ૪ થી ડીસેમ્બરે, તથા ધરાનના નામદાર શાહ, વજીર, શાહાબદાઓ, અમીર ઉમરાવો અને બીજા અમલદારો મલી ૨૩) જણાઓ ઉપર તા. ૧૩ મી ડીસેમ્બરે, જણાઓ માફ કરવાનાં આ કામમાં દીલસોજી બતાવવા માટે ઉપકાર તથા શોકગુજરીનાં પત્રો લખ્યાં હતાં. વળી ધરાનની દરબારી રીતલાત મુજબ શાહ, વજીર, તથા બીજા ઉમરાવો ઉપર કારોબાર મંડળીએ રૂ. ૧૦,૦૦૦) સુધીની પેશકશી બેટ મોકલી હતી. (એ પેશકશી મોકલવા માટે જુદું લીસ્ટ કાઢું હતું તેમાં શેઠ દીનશાહ માણેકજી પીટીટે રૂ. ૧૨૫૧, તથા શેઠો નશરવાનજી માણેકજી પીટીટ અને કેપ્તશર મહેરબાન ધરાનીએ દરેક રૂ. ૧૦૦૦ની રકમો ભરી હતી.)

એ ઉપરાંત ધરાન મધે યઝદ, ફરમાન, શીરાઝ, કાસાન અને બીજા જગાઓપર વસનારા જરથોસ્તીઓએ એ બાબેની ખુશાલીમાં જશનો કરી ધરાનના ના. શાહની આબાદી વ્યાહી હતી. તેહરાન મધે થયેલાં જશનમાં ત્યાંનાં રાજ્યના તથા યુરોપીયન અને તરકીનાં એલચી ખાતાના કેટલાક અમલદારો, તેમજ આરમીનીઅન અને બીજા જ્ઞાતના વેપારીઓ શામેલ થયા હતા. શેઠ માણેકજી લીમજી હાટરીઆએ હાજર થયેલા જરથોસ્તીઓ સાથે દોઆ નામ સેતાએશને પઢયા પછી ફારસી બાષામાં શાહની તથા બ્રિટીશ રાજની તારીફમાં

ખંદગી કરી અને પુલ, ફલ તથા શરબત વેહંચી મેલાવડો ખરખાસ્ત કીધો. કહે છે કે આકરો જજીયા કાઢી નખાવવા પાછળે રૂ. એક લાખ દશ હજારનો ખર્ચ થયો હતો. (મી. જી. કે. નરીમાન).

(પા. પ્ર. દફ. ૩ જી, પા. ૫૩).

ઘરાનમાં કોલેરા અને મરફી.

ઘરાન મધે ઇ. સ. ૧૮૬૯ નાં સાલમાં કોલેરાની મરફી ચાલી હતી, જેની અસરથી ત્યાં વસ્તા આપણા સેંકડો હમગતીઓ મરણ પામ્યા હતા. તે પછી બે વર્ષ વેર ત્યાં વરસાદ અને હીમથી આવક કમતર થવાને લીધે અનાજનાં ભાવો ચાર ઘણા વધી કેટલાક ભાગો ઉપર કકરતો દુકાલ ચાલ્યો હતો, જેની ખરાબીમાં આવી ગયલા આપણા ગરીબ ઘરાની જરથોસ્તીઓને આશરો આપવા માટેનો ઠરાવ કરવાને ઘરાન દેશમાં રહેનારા ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારનારી મંડળીની તરફથી અત્રેના જરથોસ્તીઓની એક જાહેર સભા તા. ૩ જી જુન ૧૮૭૧ ને દીને આલખલેસખાગમાં બોલાવવામાં આવી હતી. પ્રમુખસ્થાને એ ખાતાના સરનશીન શેઠ ફરામજી નશરવાનજી પટેલ ખીરાજ્યા પછી ઓ. સેક્રેટરી શેઠ કાવસજી એદલજી પટેલે ઘરાન તરફ ચાલતા દુકાલની ખરાબીની કેટલીક ફેરીયતો વાંચી સંભલાવી, જે પછી ઠરાવો થયા કે:—

“ઘરાન દેશમાં હાલ ચાલતા ભયંકર દુકાલની ખરાબીમાંથી આપણા દુખ પામતા જરથોસ્તી ઘરાનીભાઈઓનું નીવારણ કરવા સાડ ઉધરાણું કરીને એક ફંડ ઉભું કરવું, અને તેનું નામ ‘૧૮૭૧નાં શાલમાં ઘરાન દેશનાં રહેનારા જરથોસ્તીઓ ઉપર પડેલા દુકાલનું નીવારણ કરવા સાડ ઉભું કીધેલું ફંડ’ કરીને રાખવું.

“ઘરાન દેશના રહેનારા ગરીબ જરથોસ્તીઓની હાલત સુધારવા સાડ સને ૧૮૫૪ માં સ્થાપેલાં ધર્મખાતાંની કારોબારી મંડળીના નીચે જણાવેલા અધીકારીઓના હસ્તકમાંજ આ દુકાલનાં ફંડનો વહીવટ સોંપવો, અને ઉધરાણાંમાં ભરાયેલી કુલે રકમો વસુલ કરીને

ધરાન દેશમાં જ્યાં જ્યાં દુકાલ ચાલતો હોય ત્યાંના જરથોસ્તીઓને બનતી મદદ આપવા માટે ખરચ કરવાનો કુલ અખત્યાર તેઓને આપવો:—શેઠા ફરામજી નશરવાનજી પટેલ, ખુરશેદજી નોશરવાનજી કામાજી, દીનશાહજી માણેકજી પીટીટ, દાદાભાઈ હોરમજી કામાજી, મેહરવાનજી ફરામજી પાંડે, નશરવાનજી માણેકજી પીટીટ, નવરોજી માણેકજી વાડીઆ, નશરવાનજી બહમનજી મોદી, એદલજી બહમનજી મોરોસ, ધનજીભાઈ ફરામજી પટેલ, અરદેશર ડોસાભાઈ મુનશી, મંચેરજી કાવસજી લંગડાના.

“આએ દુકાલનાં ફંડ મધે દેશાવર ખાતેના જરથોસ્તી સાહેબો હસ્તકથીબી મદદ મેળવવા સાડું અતરેની કારોબાર મંડળીએ પહેલી જોગવાઈએ બલામણુ કરવી.”

સલામાં શેઠ નવરોજી ફરદુનજીએ સુચના કીધી કે ‘આપણા ધરાનવાલા જાતભાઈઓને સુધારવા માટે અતરે નાણું એકઠું કરી ત્યાં મોકલવાથી હાલની ત્યાંની સરકારના તાબામાં તેઓ સુધરી શકનાર નથી, અને તેઓ પર ફેકટ ખરચ કરવા કરતાં સહેલો માર્ગ એ છે કે તેઓને હિંદુસ્તાન ખોલાવવા. તેઓને જો અટકાવવામાં આવતા હોય તો અતરેથી લખાણુ કરીને ત્યાં ઘટતે ઠેકાણે વગ પોંહચાડવાથી તેઓને આવવા દેવાની અડચણુ નીકલી જશે.”

એના જવાબમાં શેઠ મનચેરજી કાવસજી શાપુરજી (મનસુખે) જણાવ્યું કે “ધરાનીઓ અત્રે આવતા નથી, કારણુ કે તેઓને પોતાનું વતન વહાણું છે. અને ત્યાં તેઓની લાખો રૂપ્યાની ધાહ-બારને લગતી ધર્મખાતાંની જગીરો છે, ને તેઓને વતનનો શોખ એટલો છે જે એક ધરાની ચાકરી કરીને ગાંથે થોડાક રૂપીઆ થયા તો ત્યાંના જીલ્લામાં છતાં ધરાન ચાલતી પકડે છે. તે સાથે મજબુત લખાણુ કરી અંગ્રેજ સરકારને વચ્ચે પાડી શકાય તેવું નથી, કારણુ એક તો આપણી સરકાર વચમાં પડતી નથી, અને બીજું તો ધરાની સરકાર ઇંગ્રેજ સરકારનું વચમાં પડેલું બહાલ રાખતી નથી.”

શેઠ જમશેદજી પાલનજી કાપડીયાએ જણાવ્યું જે “આગલ શાહ નાદીરશાહના વખતમાં આપણી જરથોસ્તી વસ્તી ધરાન મધે ચાર લાખ માણસની હતી, તેના આજે પાંચ હજાર થઇ ગયા છે, ને જે એમજ ચાલ્યું તો થોડા વખતમાં આપણી ત્યાંની વસ્તી નાબુદ થઇ જશે.”

એ બાદ શેઠ બહેરામજી ખરશેદજી ગાંધી તથા દસ્તુર જમારપજી મીનોચહેરજી જમારપઆશાના અને દસ્તુર શોરાબજી રતમજી મુલ્લાં પ્રીરોજનાએ આપણાં સંકટમાં આવી પડેલા ભાઇબંધોને મદદ કરવાની આપણી ફરજ વિષે કેટલુંક કહી સંભલાવ્યા બાદ સરનશીન સાહેબનો ઉપકાર માની સલા બરખારત થઇ હતી.

શેઠ હાટરીઆનું મરણ.

શેઠ માણેકજી લી. હાટરીઆનું દુષ્કાયક મરણ ધરાન મધે રોજ ૨ જે માહ શહેરેવર શહેનશાહી, ૧૨૫૯ યઝ. તા. ૧૫ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૯૦ ને દીને ૭૭ વરસની ઉંમરે નીપજ્યું હતું. “તેમની બહાદુર દયાળુ છાતીમાં રાત અને દીવસ ધરાનના જરથોસ્તીઓની બહેતરી કરવાના કામનાજ ધબકારા અને ડોકા ચાલતા હતા, જે ૪૦ વરસ સુધી એકી તગરે ચાલુ રહ્યા હતા.”

એવણે ધરાન મધેના વસવાટ દરમ્યાન સેંકડો કીમતી પુસ્તકોનો સંગ્રહ કર્યો હતો તેની એક હજાર નકલનું મુબ્બના એમની લાઇબ્રેરી અંજુમનના આતશબહેરામના હોલમાં એક કેતા તથા એમના કીમતી બખાનું હસ્તી ધરાવે છે. એમના એકાઠા કીધેલા સીકકાઓ. સીકકાઓ વિગેરે લાંડનનાં બ્રીટીશ મ્યુઝીયમમાં ખીરાળ્યા છે.

મી. હાટરીઆની “ઓઇલ પેન્ટ”ની સખી મુબ્બના વાડીયાજીના આતશબહેરામ મધે તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી એમની વસ્વીર. ૧૮૨૫ ને દીને “ધરાન લીગ” તરફથી ખુલ્લી મુકાવવામાં આવી હતી. આ પ્રસંગે મી. કયખુસરો

અ. શીટરે એમનાં જન્મ વૃત્તાંતનું એક નાનકડું પુસ્તક ધરાન લીગ તરફથી બહાર પાડ્યું હતું.

એમના બાબે યુરોપીયન લખનારાઓ.

શેઠ માણેકજી વિષે અનેક યુરોપીયન લખનારાઓ અને મુસાફરો તારીફ અને આફ્રીનનાં સખુનો લખી ગયા છે, જેમાં અવલ દરજ્જાના ત્રણ યુરોપીયન લેખકો મુખ્ય છે:—

“શાહની દરબારનો ફ્રેન્ચ એલ્મચી કાઉન્ટ ગોખીનો જેવો શુધ્ધો ફ્રેન્ચ ઉમરાવ ખુલ્લું લખી ગયો છે કે ‘માણેકજી સાહેબે’ ખચીતજ નાશ પામતા કદીમ ધરાનનાં બેટાઓને બંચાવી લઇ ઉલટું તેઓની વસ્તીમાં ધરખમ વધારો કરી આપ્યો હતો, અને તેઓની સામાન્ય હાલત સુધારવા વર્ષો સુધી ખંત બતાવી જે કામ કયું હતું તે એક મોજેજો કહી શકાય. કાઉન્ટ ગોખીનો વધુ સીફારસમાં એમ કહી જાય છે કે આ સાચો મીશનરી એવા વખતમાં અને એવી જગ્યા પોતાનાં સવાખી કાર્યો ખંતથો કર્યો જતો હતો, કે જે વેળા ન્યુસ પેપરોમાં તારીફના બાકાં પુકવાનો જમાનો ન હતો તેમજ તે જગ્યા પણ તેવી ન હતી. ટુંકમાં માણેકજી તરીફ પુકવાનાં એપથી નીરાળા રહ્યા હતા.”

શેઠ હાટરીઆ પ્રથમ ૧૮૫૪ માં ધરાન ગયા ત્યારે ધરાન મધે જરથેસ્તી ટોળાની લાખોની વસ્તી ધટી ધટીને સાત હજાર આસામીઓની થઇ હતી અને તે નીરાશીનાં ખડકપરથી ગળડી નાખુદ થવાના છેલ્લા તબક્કા ઉપર આવી ઉભી હતી તે એમની અદ્ભુત કુનેહ અને કારસાજથી બચી જવા પામી હતી.

ખીજે મુસાફર અને લેખક રેવરન્ડ નેપીયર જે યજ્ઞમાં પાંચ વર્ષ સુધી રહ્યો હતો તે લખી ગયો છે કે “જજીયા, ચોકસ રંગનાંજ કપડાં અને તદ્દન જીના કપડાંજ પહેડવાનો જીલમ, ગધેડા ઉપર સ્વારી કરવાની બાબતનો ત્રાસ, અને ઘર બાંધવા બાબતના જીલમો “માણેકજી સાહેબ”ની લડતથી ઘણે ભાગે દુર થયા હતા. વળી એક એવો ગેરઘનસાશી કાયદો તે વેળા હતો કે એક જરથેસ્તીનાં મરણથી તેનો જે વારસ મુસલમાન બન્યો હોય તેનેજ વારસો મળે

બીજને નહિ. આ બેહુદો કાયદો રદ કરાવવા માણેકજીએ મોટી લડત ચલાવી હતી અને આખરે તેમાં ફાળ્યા હતા.”

ત્રીજો પ્રખ્યાત મુસાફર અને લેખક કેમપ્રીજનો પ્રોફેસર ઇ. ખાઉન પોતાની એક કરતાં વધુ કેતાબોમાં માણેકજી સાહેબ ધરાની સાહિત્યનાં મુરંખી હતા તે જણાવી જાય છે; જેમાં માણેકજી સાહેબના “બાબ” અથવા “બાહ” નાં માનનારાઓ સાથના સંબંધ બાબે ખાસ લખે છે કે તેઓની અગત્યની કેતાબ “ તારીખે જહીદ ” માણેકજીની મદદ અને સલાહ અનુસાર લખાઈ હતી.

મુસલમાનોમાં માણેકજી વિષે વહેમ.

“ માણેકજી સાહેબ ” નો માનવંત એલકાબ ધરાવનારા આ જરથોસ્તી તરફ ધરાનના અત્તાન મુસલમાનો વહેમી નજરથી જોતા હતા, અને તેથીજ એવણુ તરફ માન ધરાવતા હતા. તેઓ એવણુને મીનોઇ દુન્યાની શક્તિ ધરાવનાર એક અસાધારણુ ઇનસાન ગણતા હતા. કોઇ તેવણુને જાદુગર ધારતા હતા, તો કોઇ તેવણુને દરવીશ ગણતા હતા, જ્યારે જરથોસ્તીઓ તો તેવણુને એક ખરા રાહબર તરીકે બેહદ માન આપતા હતા. મુસલમાનો તેવણુ માટે જે વહેમી ધારતી રાખતા હતા, તે તેવણુને વેપારમાં લાભકારક નીવડી હતી.”
(મી. કય. અ. શીટરનું માણેકજી હાટરીયાનું જન્મ વૃતાંત, પા. ૨૯-૩૧.)

મી. માણેકજીના એક પુરા બેટા નામે મી. હોરમઝદીયાર પોતાના પીતા સાથે મીશનરી કામ કરતા હતા, તેવણુ એમના બેટા. મરહુમ પીતાના ઓપ્ધાનો યાજ્ઞ લેવા તેહરાનમાં હતા તેવામાં અકસ્માત યજ્ઞમાં ગુઝર પામ્યા હતા.

માણેકજીની નાની તસ્વીર ધરાન મધે ઘણી મોટી સંખ્યાના જરથોસ્તીઓમાં અહેસાનની લાગણીથી જાગવી રાખવામાં આવેલી જણાઈ છે.

શેઠ માણેકજી લી. હાટરીઆનાં મરણ પછી તેમની જગાએ અત્રેની મંડળીએ ધરાન મધે મી. કેખુશરો તીરંદાઝ ધરાની બી. એ.ને મોકલ્યા હતા, પણ તેઓ ફક્ત અઢી વરસમાં તા. ૧૮ મી

ફેબ્રુઆરી ૧૮૯૩ ને દીને માત્ર ૩૨ વરસની ઉંમરે ગુજર પામવાથી તેમની જગ્યાએ મી. અરદેશર એદલજી રીપોર્ટર (૧૮૬૫-૧૯૩૩), પછી એરવદ પેશોતન નસરવાનજી મહેરજીરાણા, અને તેમની પછી મી. પેશોતનજી કુવરજી તારકર (૧૮૫૭-૧૯૨૭) ને ધરાન મોકલ્યા હતા જે સર્વે વરસો વેર ધરાન મધે ત્યાંના જરથોસ્તીઓની રાહબરી કરી હતી.

શેઠ માણેકજીના જયનશીનો.

“ધરાન તથા ધરાનનાં જરથોસ્તીઓ બાબે હીન્દના પારસીઓમાં મોટી જગૃતિ લાવનાર એક ડૉ. મીનુચહેર દાદી છે, જેવણે ઈ. સ. ૧૯૨૨ માં ધરાનમાં લાંબી મુસાફરી કરી ઘણી જાણવાબેજ બાબદોથી પારસીઓમાં ઉલટ ફેલાવી હતી, અને તેવણુ કેરમાનનાં જરથોસ્તીઓની બહેતરીનાં કાર્યો ભારે ઉત્સાહ અને મીશનરી લાગણીથી કરતા. તેવણુ ઉપરાંત ધરાનનાં જરથોસ્તીઓની બહેતરી માટે ધરાનમાં યજ્ઞદમાં રહી કાર્યો કરનારાઓમાં ડૉ. જમશીદ પે. પટેલ તથા મી. મીનુચહેર રૂ. કંટ્રાક્ટર છે.”

(મી. કય. અ. શીટરની ઉપલી કેટાપ પા. ૪૩).

હીન્દના આગેવાન પારસીઓમાં તાજાં લોહીનું જોડાણ.

‘ઉપર મુજબ ગોયા કુદરતેજ હાદેસા ખમતા ધરાનનાં જરથોસ્તીઓનાં ભલાં માટે મુંબઈનાં આગેવાન કુટુંબો કામા, પાંડે, પીટીટનો ધરાનનાં તાજાં લોહી સાથ ગાંઠ જોડી ધરાનીઓની બહેતરી માટે કાલજી ધરાવતાં કર્યાં હતાં.’

ધરાનની જરથોસ્તી વસ્તીમાં થયેલો જળરો ઘટાડો.

ધરાન મધે પાંદશાહ નાદીરશાહના વખત (ઈ. સ. ૧૭૩૬-૪૭) માં એક લાખ કરતા વધુ જરથોસ્તીઓ હતા.

ધરાનની આગલી તે પછી ૧૮૦૮ માં તેમની સંખ્યા ઘટી ત્રીશ જરથોસ્તી વસ્તી. હજારની થઈ, અને ઈ. સ. ૧૮૫૯ માં શેઠ માણેકજી લીમજી હાટરીઆ ત્યાં ગયા તે વખતે

એ સંખ્યા વધુ ઘટી ૭૭૦૦ માણસોની થઈ હતી, જેઓમાં ૪૪૬ અને તેની આસપાસના ૨૪ ગામોમાં મલી ૬૬૫૮, કેરમાન અને તેને લગતાં ૧૮ ગામો મલી ૯૩૨, અને તહેરાનમાં આશરે એકસોની હતી.

(પા. પ્ર. દફ. ૧ હું, પા. ૫૫૯).

મુંબઈ મધે ઇરાની જરથોસ્તીઓની વસ્તી.

૧૯૨૧ નાં હિંદી સેનસસ મુજબ મુંબઈ શહેરની કુલ પારસી વસ્તી ૫૨,૨૩૪ ની નીચે મુજબ હતી:—

	નર	નારી	કુલ
પારસીઓ	૨૭૦૦૫	૨૩૮૨૮	૫૦૮૩૩
ઇરાનીઓ	૯૪૩	૪૫૮	૧૪૦૧
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
જુમલે	૨૭૯૪૮	૨૪૨૮૬	૫૨૨૩૪

આ ઇરાનીઓની જન્મ ભૂમી નીચે મુજબ હતી:—

	નર	નારી	જુમલે
હિંદુસ્તાન	૪૮૮	૨૩૧	૭૧૯
ઇરાન	૪૧૯	૨૧૪	૬૩૩
બીજી જગ્યા	૩૬	૧૩	૪૯
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
કુલ.	૯૪૩	૪૫૮	૧૪૦૧

(પારસી પ્ર. દફ. ૬ પા. ૧૨).

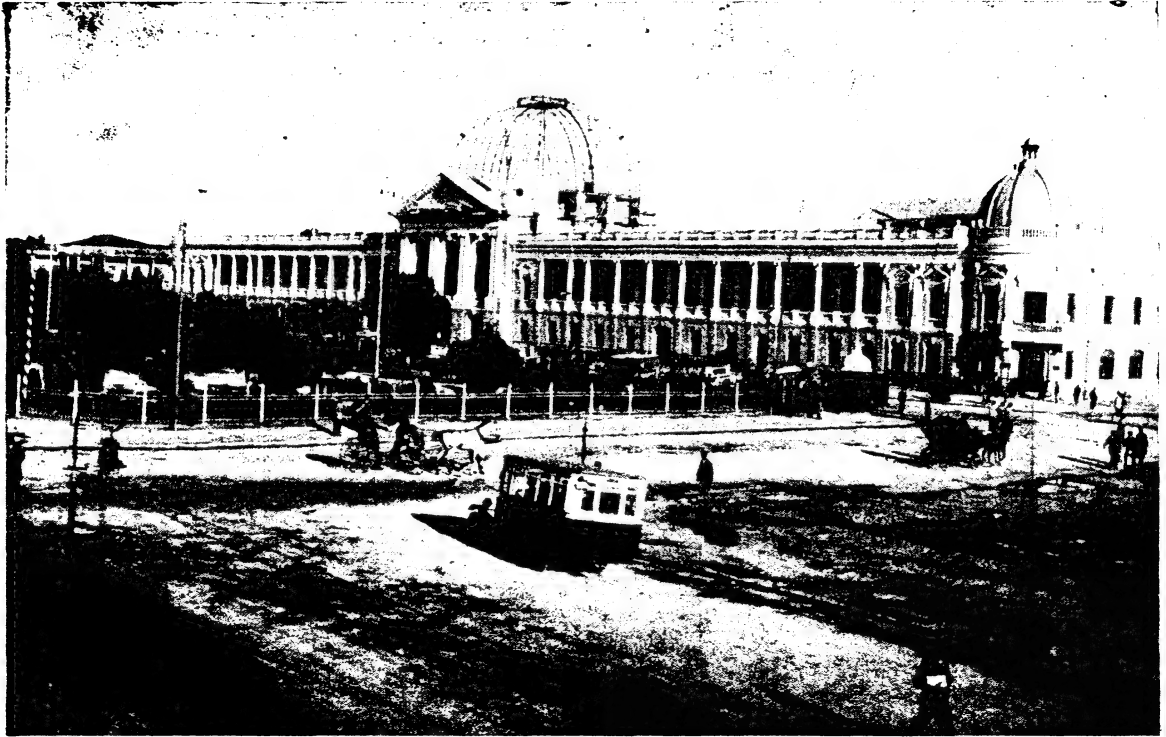
ધરાની સરકારની બેન્ક - તેહરાન.

આંકે મેલ્લી યાને નેશનલ બેન્ક.

[ના. રેઝાશાહનાં રાજ અમલમાં ધરાન પગલર થતાં પોતાની નેશનલ બેન્ક ઉભી કરી છે, તેનું આંધકામ કદીમ ધરાનની પર્સિપોલીટન દબ ઉપર થયલું છે.]

આગળ વધતું ધરન.

હાલનું સુધરેલું તેલરન-પોસ્ટ અને ટેલીગ્રાફ ઓફીસો.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

અતી ઝડપે આગળ વધતું ધરાન—

મી. બરબેરેર સો. આગાની ઇ. સ. ૧૯૩૨ની ધરાનની મુસાફરી વેળાએ ધરાનની પ્રગટીની શરૂઆત થઇ ચુકી હતી, અને હજારો માઇલના મોટારના રસ્તાઓ, ફેક્ટરીઓ, મીલો, રેલ્વે વિગેરેનાં આંધકામો ડુંક નોંધા. ધમધોકાર ચાલુ થયાં હતાં. આ કેતાબ લખાય છે ત્યારે, (યાને ઇ. સ. ૧૯૪૦ માં), ધરાન પોતાની વૃદ્ધીનાં માર્ગમાં હેરત પમાડે તેવી ઝડપે વધતું જતું જણાયું છે. આજે ધરાનમાં થયેલા સુધારાવધારા અને રૈયતની બેહતરી અને તરકકીનાં કાર્યોનો ખ્યાલ નીચલાં ઉપરથી મળી શકશે:—

૧. રેલ્વેની ભારે ખીલવણી.
૨. મીલ ઉદ્યોગની ઝડપી ખીલવણી.
૩. ટેલીગ્રામ અને ટેલીફોન વહેવારની સંપૂર્ણ વ્યવસ્થા.
૪. હજારો માઇલના મોટારના રસ્તા.
૫. એરોપ્લેન વહેવારની ખીલવણી.
૬. હાલની સામગ્રીવાળું તાલીમ પામેલું મોટું લશ્કર.
૭. ઉધરતી પ્રજાને ઉચ્ચ હાલની કૃષ્ણવણી આપવાની વ્યવસ્થા.
૮. બેહુત વર્ગની ઉન્નતિ માટેનાં પગલાં.
૯. સરકારી બેન્કોની ખીલવણી.
૧૦. રૈયતની શારીરીક તંદુરસ્તી માટેની સરકારની ખાસ કાળજી.
૧૧. રૈયતના દરેક વર્ગને ધર્મનું છુટાપણું.
૧૨. કદીમ ધરાનના સુધારા-વધારા અને ઉચ્ચ આદર્શો ઉપર ઉધરતી ઓલાદની જનફેશાનીની ખીલવણી કરવાનાં પગલાં.
૧૩. ખનીજ પદાર્થોની ખાણોની ખીલવણી.
૧૪. પરદેશી વેપારની ખીલવણી માટે નવાં બંદરોનાં આંધકામ તથા ધરાની લગાયક દરિયાઇ ખાતાં (navy)ની સ્થાપના.

૧૫. ધરાની જરથોસ્તીઓને મળેલી આઝાદી, તથા તેઓની કેળવણીનો સવાલ.

ઉપલી બાબતોમાંની કેટલીકને લગતાં ચિત્રો આ કેતાબમાં રજૂ થયાં છે, જેમાં કાર્ન નદી ઉપરનો રેલ્વે પુલ, તેહરાનની સરકારી ઇમારતો, બેન્ક, શીરાઝની શાહપુર એકદેમી, શેઠ પેશોતનજી મારકરની યત્ન ખાતેની ઓરફનેજ અને સ્કુલ, પર્સીપોલીસમાં ધરાની સરકારની દેખરેખ હેઠળ થયેલાં ખોદકામો, ધરાનનો હિન્દ સાથનો cultural સંબંધ જોડવા ગયેલા ડો. તાગોર અને મી. દીનશાહ જી. ધરાનીની પાર્ટીનો દેખાવ, ખનીજ પદાર્થોથી ભરપૂર અલબૂર્જ પહાડોની ટોચ દર્શાવેલ વિગેરેના ચિત્રો સારો ખ્યાલ આપનારાં માલમ પડશે. (જુઓ ચિત્રો).

૨. ધરાની જરથોસ્તીઓની અંજુમનની તથા ધરાન લીગની સ્થાપના.

તમામ હીંદના ધરાની જરથોસ્તીઓની એક અંજુમન સ્થાપના સવાલ વિષે વિચાર ચલાવવા માટે ધરાની જરથોસ્તીઓની એક સભા તા. ૯ મી ડીસેમ્બર ૧૯૧૭ ને દીને મુંબઈના દાદીશેઠના આતશબહેરામમાં શેઠ દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાનીના પ્રમુખપણા હેઠળ મળી હતી. આ અંજુમનની નેમે કામનાં ભલાં માટે સાંસારિક, કેળવણી, ધર્મ, વેપાર તથા આર્થિક વગેરે સંબંધી બાબતો હાથ ધરવાની તેમજ ધરાન તથા હિન્દુસ્તાનની જરથોસ્તી કામ ન ધારેલી મુસીબતોમાં આવી પડે તો તેના બચાવ અને મદદ માટે પગલાં ભરવાં, અને કામના સભ્યોમાં પોત પોતા વચ્ચે વાંધા પડે તો બનતાં સુધી સમજાવતી નીકાલ કરવા માટે તેઓને મદદ કરવા વગેરેની હતી. આ અંજુમન માટેનું બંધારણ નક્કી કરવા બાબતેની સભા મધ્યે એક કમીટી નેમાઈ હતી.^૧ આ પછી આપણા જમશેદી નરોઝના મુખારક રોજે (તા. ૨૧ મી માર્ચ ૧૯૧૮ ને દીને) મુંબઈ મધ્યે હીંદના ધરાની જરથોસ્તીઓની અંજુમનની સ્થાપના

યજ્ઞદના ગાહ્યખારખાનાની દરેમહેર.

[આ મકાનમાં કેટલીક મુદત સુધી આતશબહેરામ સાહેબના કેબલાને લઈ જવામાં આવ્યા હતા અને તેમને હાલના નવાં મકાનમાં તખ્તનશીન કર્યા છે.]

નારકી ઝીયારતગાહ-યજ્ઞની અતરાફમાં.

[છેલ્લા ઝરથોસ્તી સાસાની શાહેનશાહ યજ્ઞદેગર્દ શહેરીયારની પાક દામાન બેરીઓની આખતમાં અનેક દંતકથાઓ છે, જેમાં અરબ દુશ્મનોથી બચવા સારૂ યજ્ઞદાંતી પનાહ માંગીને તેઓ પહાડોમાં ગરક થવાની બીના ધરાની ઝરથોસ્તીઓમાં બળીતી છે, અને તેવી જગ્યાઓ (ઝીયારત ગાહો) ઉપર દીનદાર ઝરથોસ્તીઓ જઈને ક્રિયાકામો કરે છે. આવી ત્રણ પાક જગ્યાઓ યજ્ઞ તરફનાં પહાડોમાં છે.]

[સ્કેચ-મી. કય. અ. શીટર]

ઉપર દર્શાવેલી નેમો પાર પાડવા માટે થઇ હતી. મી. દીનશાહ જે. ધરાની તેના પ્રેસીડન્ટ, એક ત્રસ્ટી તથા જનરલ કમીટીના એક સભાસદ નેમાયા હતા.

ધરાન લીગ.

તા. ૧૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૨ યાને ૧૨૯૨નાં નવાં યજ્ઞદેગદીં સાલને દીને મુંબઈ મધ્યે ધરાન લીગ સ્થાપવામાં આવી હતી. આ લીગની નેમો નીચે મુજબ છે:—

૧. આપણા અસલ વતન ધરાન સાથનો આપણો તથા હીંદ દેશનો સંબંધ જરૂરી રાખવા; ૨. ધરાન દેશ તરફની આપણી લાગણી, દીલસોજી (Interest) અને ઉલટ ચાલુ રાખવા, તેને ઉત્તેજન આપવા; ૩. ધરાનની હાલની જરથોસ્તી વસ્તી ત્યાં કાયમ રાખવા, તેમાં વધારો કરાવવા તેમજ આપણા હમદીનોની હાલત સુધારી તેને વધારે ઉંચ બનાવવા, ૪. આપણો ખુલ્લું મઝહબ અને આપણા કદીમ ન્યાગાનોની તવારીખ ઉપર વધુ અજવાળું પડે એવી શોધખોળ કરાવવા, ૫. ધરાન સાથ આપણા વેપાર વણજને ઉત્તેજન આપવા, ૬. આપણા અસલ વતન ધરાન તરફ યાત્રાની લાગણીથી અથવા મુસાફરીના શોખ તરીકે અથવા હવા ફેરવદલ કરવા માટે ત્યાં પારસીઓની આવજનવને ઉત્તેજન આપવા, ૭. ધરાનની હાલની ચાલુ સ્થિતી બાબે સત્તાધારી ખબરો મેળવતા રહી પારસીઓની જાણ માટે તે લખાણો, લખાણો વગેરે મારફતે ફેલાવવા; ૮. ધરાનનાં હાલનાં રાજ્ય તેમજ પ્રજાની દીલસોજી આપણી તરફ ખેંચવા.

ધરાન લીગના પહેલા આધેદારો નીચલા સાહેબો હતા:—

શેઠા હોરમસજી કાવસજી એડનવાલા (પ્રમુખ); ગુસ્તાસ્પ કેખશરૂ નરીમાન, જહાંગીર જમશેદજી વીમા-લીગના પહેલા દલાલ, દીનશાહ જીજીભાઈ ધરાની અને ફરેદુન આધેદારો. ફરસાસ્પજી દાદાયાનજી (ઉપ-પ્રમુખો); કેખશરૂ અરદેશર શીદર (સેક્રેટરી); શીરાઝ સોરાબજી મજર

(ઓ. ટ્રેઝરર); સોહરાય રૂસ્તમજી આમજી (ઓડીટર), તથા મેનેજિંગ કમીટીના મેમ્બરો.

છેલ્લી (૧૯૩૬ માં) નેમાયત્તી કાર્ય કરનારી ધરાન લીગની કારોબારી કમિટી.

(પ્રમુખ)

સર કાવસજી જેહાંગીર, એરોનેટ,

(ઉપ-પ્રમુખો)

ડો. ફરેદુન કે. દાદાચાનજી, સોલ્વીસીટર.

મી. પેશોતન ડો. મારકર (નેશાને એલ્મી).

ઓ. સર હોમી. એમ. મેહતા, નાઇટ.

મી. વીકાજી અરદેશર તારાપોરવાલા,

સર જેહાંગીર કું. કાયાજી, નાઇટ.

(સેક્રટરી)

મી. કયમુસરો અરદેશર શીટર.

(ઓ. ઓડીટરો)

મેસર્સ દી. એ. દુમરયાની કુંપની.

(જોડયા ઓ. ખજાનચીઓ)

મી. મીનોચેહર જે. ખરાસ.

મી. શીરોઝ સોરાબજી ગઝદર.

(કારોબાર કમીટીના સભાસદો)

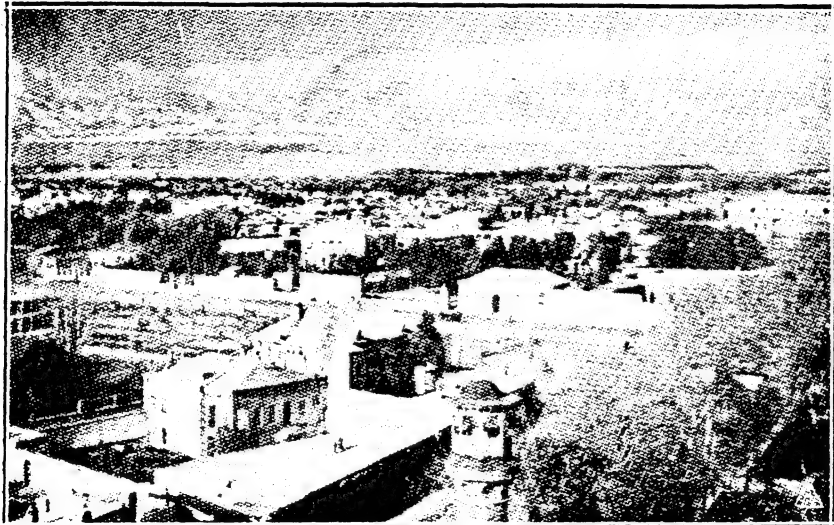
શેડો રૂસ્તમ પે. મસાની, નોશરવાનજી ના. બોઇસ, સોહરાય ખુ. વહાડીયા, સોહરાય ખી. બનાજી (બેરીટર), અરજેર સો. જ. આગા, જેહાંગીર પા. કાદગરા, નૌશીરવાનજી હો. કા. દીનશાહ,

તેહરાનમાં
ના. રેઝાશાહના નવા બાંધેલા મહેલનો દરવાજો.

[દરવાજા ઉપર પર્સિયોલીસના લખામની પાદશાહોના
મેહેલોના નમુના પ્રમાણેના કઢીમ ધરાની પહોરે-
ગીરોનાં કાંસાનાં આવલાં બે આજી મુકલાં છે]

ધરાનનું પાયતખ્ત—તેહરાન.

ખાન સાહેબ ધનજીભાઈ ક. દુબાશ, ખાનબહાદુર હો. કા. પરતાકીયા,
ખાનસાહેબ માણેક હો. દાદાયાનજી, એર્વદ રસ્તમ દી. મહેરજી-
રાણા, શેડો કાવસજી ધ. મહાલક્ષ્મીવાલા, દી. કાવસજી, દીનશાહ ન.
પાવરી, ખરશેદજી લીમજી, નોશીરવાન કા. પેટીગરા (સોલીસીટર),
રસ્તમ જી. મોદી (બેરીસ્ટર), કચખુસરો જ. દુબાશ (સોલીસીટર),
લેફ. કરનલ મે. સો. ધરાની, હો. ક. કોમીસેરીયટ, મેજર સોહરાય ક.
ખામજી, સોહરાય જ. બલસારા, જેહાંગીર સો. ચીનીવાલા, રસ્તમજી
ના. કાત્રક, સોહરાય હી. બાટલીવાલા, અર્દશીર ખુ. વેસાવેવાલા,
રસ્તમજી સી. ડીવેન્દ્રો, માણેકજી ખી. બારીયા, શાપુરજી પા. મીસ્ત્રી,
નોશીરવાનજી સો. ગઝદર, એરચશાહ સો. મારકર, ખા. બ. પેસ્તનજી
બ. મેહેતા, ડો. મીનું સી. બીલપોડીવાલા, ખુરશેદજી દો. શેઠના.

ભરૂચ તથા કલકત્તા અંજુમનોના પ્રતિનીધીઓ.

મીરઝા પે. સો. જંખુસરવાલા. } ભરૂચના
બમનશાહ આર. મેહતાજી. }

ડૉ. એરચ. જે. સો. તારાપોરવાલા, એમ. એ., પીએચ. ડી.
(કલકત્તાના.)

પ્રકરણ ૨૨ મું.

ધરાનની મુલાકાતે ગયલા જરથેસ્તીઓ.

ઇ. સ. ૧૯૨૨ માં ધરાન લીગની સ્થાપના થવા પછી અત્યાર
(ઇ. સ. ૧૯૩૯) સુધીમાં હિંદથી નીચલાં આશરે ૨૦૦ પારસી
ખાનુઓ અને ગ્રહસ્થો ધરાનની મુલાકાત લઈ આવ્યાં હતાં:—

(૧૯૨૨-૨૩):— શેઠ મીનોચેહર આર. કોન્ડ્રાકર, ડો. મીનોચેહર દાદી,
કુપ્તન ડો. નોશીરવાન હોરમઝદ ખામખોટ, ડો.
અને મીસીસ જમશેદ પી. પટેલ, શેડો શાપુરજી
કોન્ડ્રાકટર, ફરામરોઝ એસ. માસ્તર, ખી. એ.,
દોરાબ ડી. મુદલાં, શાપુર ખી. મોરીસ, દસ્તુર ડો.
અને મીસીસ એમ. એન. ધાલા, મીસીસ ધનમાય
બમનશાહ ગોધપોર્યા.

(૧૯૨૪):— શેડો પેસ્તનજી ડોસાભાઈ મારકર, જી. કે. નરીમાન, શ્રીરોઝ સોરાખજી ગઝદર, કેકેખાદ અરદેશર મારકર, માણેક ફરદુનજી મુલ્લાં કયખશર અરદેશર શીટર, નોશીરવાન એફ. દલાલ, ફરામરોઝ ખ. ધરાની, ડો. ગોદરેજ ખ. ધરાની, મી. અને મીસીસ કેખશર એમ. માદન, શેડો દીનશાહ એમ. કુપર, ફરામરોઝ જે. દાવર (સાઈકલીસ્ટ), નરીમાન એમ. કરકરીઆ, રતનશાહ આર. આસ્તાવાલા, નરીમાન કાપડીઆ અને જલ ખાપાસોલા, દોસાભાઈ હાથીરામ, કયખુશરો પોંહચખાનાવાલા, એદી હકીમ (સાઈકલીસ્ટો).

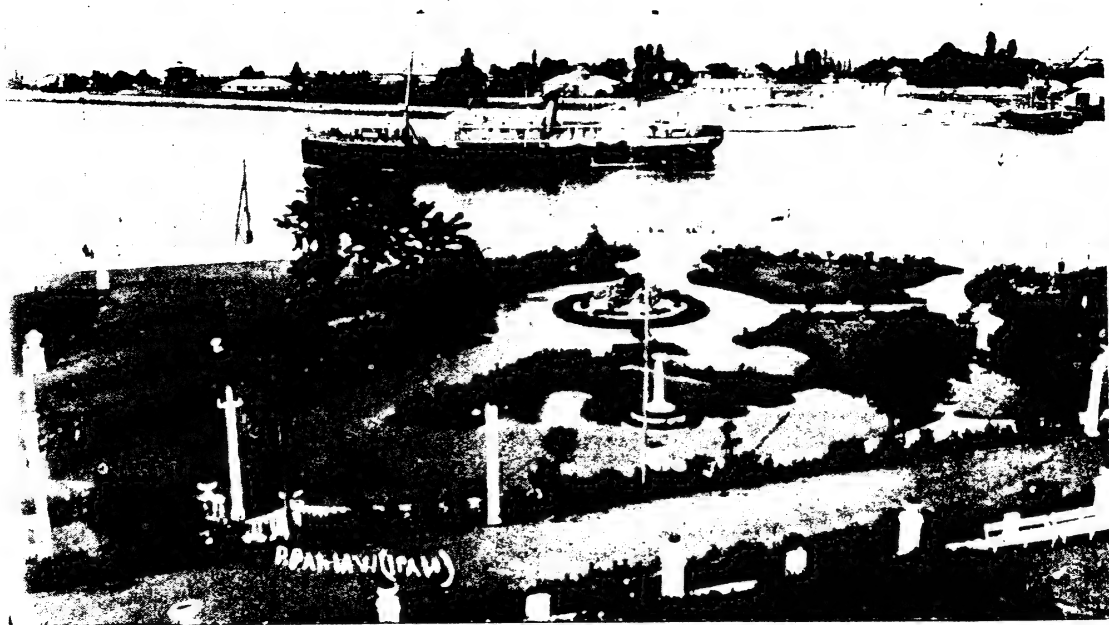
(૧૯૨૫):— સર હોરમસજી કાવસજી દીનશાહ એદનવાલા, શેડો રસ્તમ કયખુશરો નરીમાન (એનજીન્યર), દીનશાહ કાવસજી (ડી. કાવસજી ખંડાલેવાલા), ડો. મીનોચેહર દાદી, એરવદ પેશોતન મેહરજીરાણા, મી. અને મીસીસ મીનોચેહર કોન્ટ્રાક્ટર, ડો. સર જીવનજી જમશેદજી મોદી, શેઠ રસ્તમજી કાવસજી ખ. મોદી અને કુટુંબ (કલકત્તા), શેઠ ભીંવડીવાલા.

(૧૯૨૬):— શેઠ કયખશરો અરદેશર શીટર અને ૨૦ પારસીઓની પાર્ટી, શેઠ ખરશેદજી લીમજી, લેફ. કર્નલ મેહરવાન એસ. ધરાની, શેઠ જાંહગીર એન. બધની, મીસીસ ખાનુખાઈ એસ. વાચ્છાગાંધી, ડો. મીસ ધનખાઈ હોરમસજી વાડીઆ, મી. નવલ ધ. દાજી.

(૧૯૨૭):— શેઠ મંચેરજી જે. પટેલ (હોંગકોંગ), મી. રસ્તમજી હો. માદન.

(૧૯૨૮):— શેઠ નશરવાનજી દી. કાંગા અને બેટો, મીસીસ પીરોજી હીરજીભાઈ ખેંકર અને બેટી મીસ મનીજેહ, મી. હોરમસજી દાદાયાનજી.

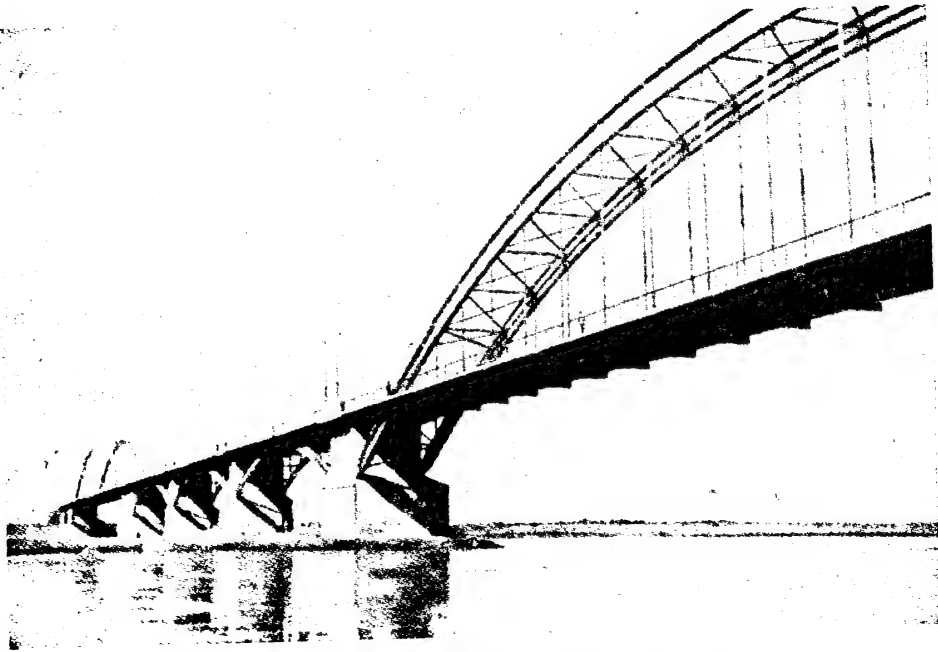
(૧૯૨૯):— શેડો જાંહગીર રૂ. વખારીઆ (રંગુન), કુમાના, ખમનજી દીનશાહ મેહતા (વકીલ), જમશીદ માદન.

ધરાનનું અગત્યનું બંદર પહેલવી :

[દારૂપીયન સમુદ્ર ઉપરનાં આ બંદર મારફતે ધરાનનો રશીયા સાથે મોટો વેપાર ચાલે છે.]

કરાનમાં બધાયલી રેલ્વે.

કાલ્દહન નદી ઉપર બાંધેલો ગંગતવર રેલ્વે પુલ.

(૧૯૩૦):— મી. અને મીસીસ બેહરામજી તોહમુરુપ અંકલેસયાં, મી. અને મીસીસ શ્રીરાજ દી. સકલાટવાલા (અમેરીકામાં પારસી તેલનાં રાજ), શેડો હોરમજદ એન. ખરાદી, સોહરાય એ. સંજાણા. નવલ એફ. ગખ્લા (એનજીન્યર), ડો. અને મીસીસ મીનોચેહર વેસુના, શેઠ રૂસ્તમ બે. મીરઝાં.

(૧૯૩૧):— શેડો જાંહગીર તોહમુરુપ અંકલેસયાં (આર્કટિકટ), ખુદાદાદ જી. ફરમાની, ડીક ખુરશેદ, જે. એસ. શરોફ, પી. એમ. શીટર, બેજન એચ. લખમરા ૨૮ પારસી રેલ્વેના કામદારો, પેસ્તનજી પી. બનાજી.

(૧૯૩૨):— શેઠ દીનશાહ જે. ધરાની અને મીસીસ મીડીઆઇ, મીસ જરબાનુ જીજીઆઇ ધરાની, મી. તથા મીસીસ બરજોર એસ. જે. આગા, જમશેદ બરજોર આગા, રૂસ્તમ પે. મસાની, કયખશર અરદેશર શીટર, દીનશાહ નવરોજ પાવરી, બી. એ., વીકાજી અરદેશર તારાપોરવાલા (આર્કટિકટ), જાંહગીર પા. કાતગરા (જના કુન્વાલા), ડો. સોહરાય જે. મેહરહોમજી.

(૧૯૩૩):— શેડો નાદીર એન. ગોકલ (એનજીન્યર, કરાંચી), હોરમસજી એફ. કામીસેરીએટ અને બેટા, કયખશર એચ. કલબવાલા, મહેરવાનજી એ. કાંદાવાલા (કરાંચી), પ્રેફેસર દીનશાહ ડી. કાપડીઆ, પી. બી. વાન્જા (એડવોકેટ), મીસીસ બાંનુઆઇ બમનશાહ ડાવધર, ડો. કયકાબાદ હોરમસજી દમરી, આઇ. એમ. એસ, દારાબશાહ ફ. શરાફ (કરાંચી).

(૧૯૩૪):— શેડો પેસ્તનજી ડોસાલાઇ મારકર, કયખશર અરદેશર શીટર, અને મી. મીસીસ જાંહગીર કે. મારકર, મી. અને મીસીસ હોશંગ સો. ચીનાઇના (સીકંદ્રાબાદ), મી.

અને મીસીસ શીયાવક્ષ બ. ચોકસી, મીસીસ ફ્રેની હોમી બેનસેટર, દોસાભાઈ દી. ડુંગરીવાલા, લેફ. કર્નલ રૂસ્તમ એમ. ખરેઘાટ, મી. અને મીસીસ જાહંગીર કે. મેહતા, શેઠ બેહરામગોર તેહમુરુપ અંકલેસર્યા, સરદાર દસ્તુર નોશીરવાન કેકોબાદ આદરબાદ, લેફ. કર્નલ મેહરવાન એસ. ધરાની, ડો. જલ ખુરશેદજી પાવરી, મીસ બેપ્સી ખુરશેદજી પાવરી, મીસીસ પીરોજ બાલીવાલા.

(૧૯૩૫):— ડો. નાનાભાઈ એન. કાત્રક, શેઠો રૂસ્તમ નાનાભાઈ કાત્રક, કાવસજી કેખશર બેદવાર (આર્કીટેક્ટ), જાહંગીર ડી. પટેલ (કરાંચી), શીરોજ બોગા (કલકત્તા), શીયાવક્ષ કાવસજી છોધ.

(૧૯૩૬):— મી. અને મીસીસ મર્ઝબાન એન. ગાંધી, દારાબસાહ મરચંટ, જલ આર. એનજીન્યર, કાવસજી બી. ગંદેવીઆ તથા બેટો દીનશાહ, ડો. અરદેશર એ. હડીમ, જાહંગીર એફ. એનજીન્યર.

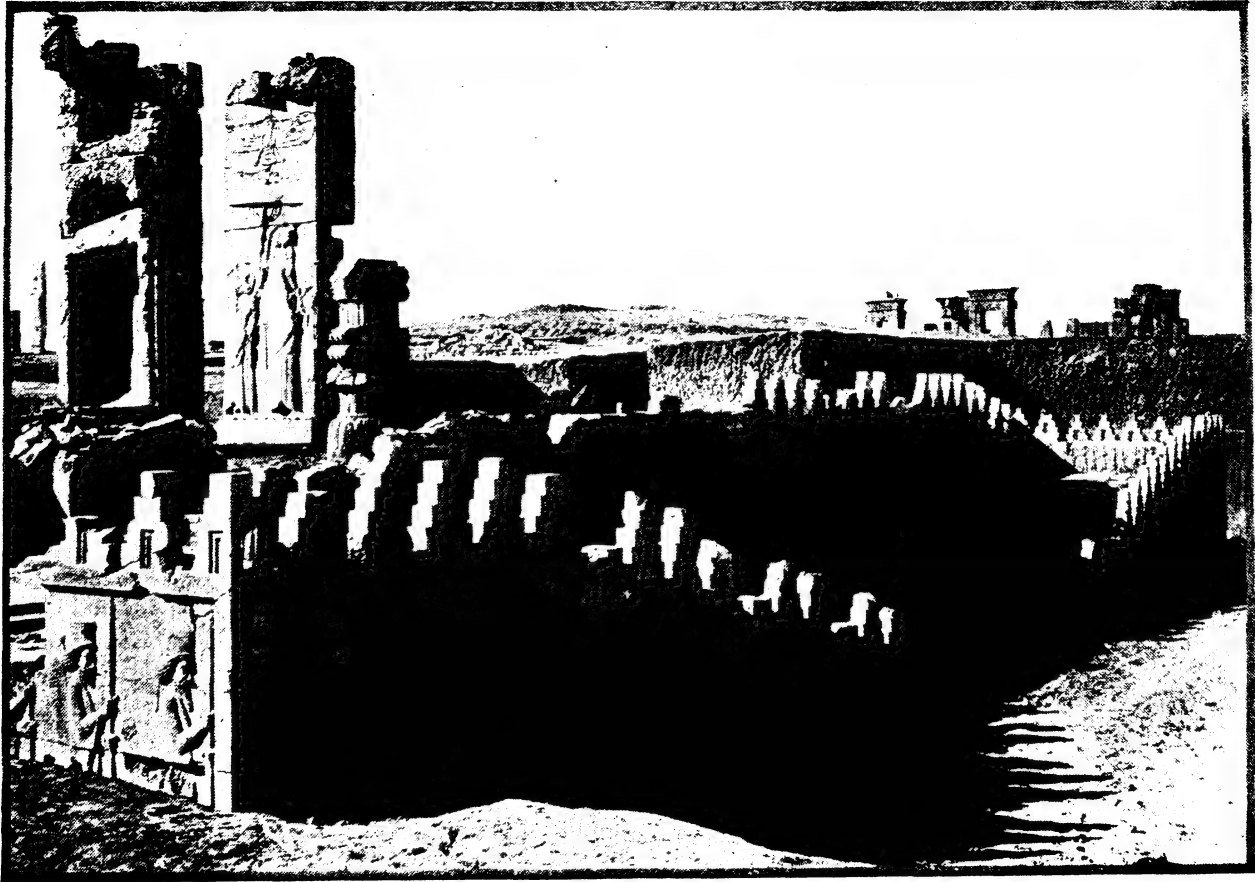
(૧૯૩૭):— શેઠો જલેજર એન. પટેલ, મીનોચેહર જે. પટેલ, હોરમસજી એફ. કામીસરીએટ, ફરામરોજ એ. રોમર, બહેરામ એ. કાટવાલ, ડો. મીસ ધનબાઈ એચ. વાડીઆ.

(૧૯૩૮):— શેઠો જલ ડી. બમનજી, શીરોજ સોરાબજી ગજદર, શીરોજ સો. દોરાબજી, પેસ્તનજી આર. મીસ્ત્રી, હોરમસજી ફ. કામીસરીએટ તથા બેટો ફરામજી.

(૧૯૩૯):— શેઠ ખરજેર જે. શરોફ (બપાન), મી. અને મીસીસ નવલ એફ. ગબ્લા, માણેક એસ. સીગનપોર્યા, જાહંગીર એન. અમરોલીયા, અરદેશર પી. દલાલ, રૂસ્તમ બી. મીરઝાં (અને કુટુંબ), નરીમાન એસ. ભગત, શીરોજ એચ. કેપટન.

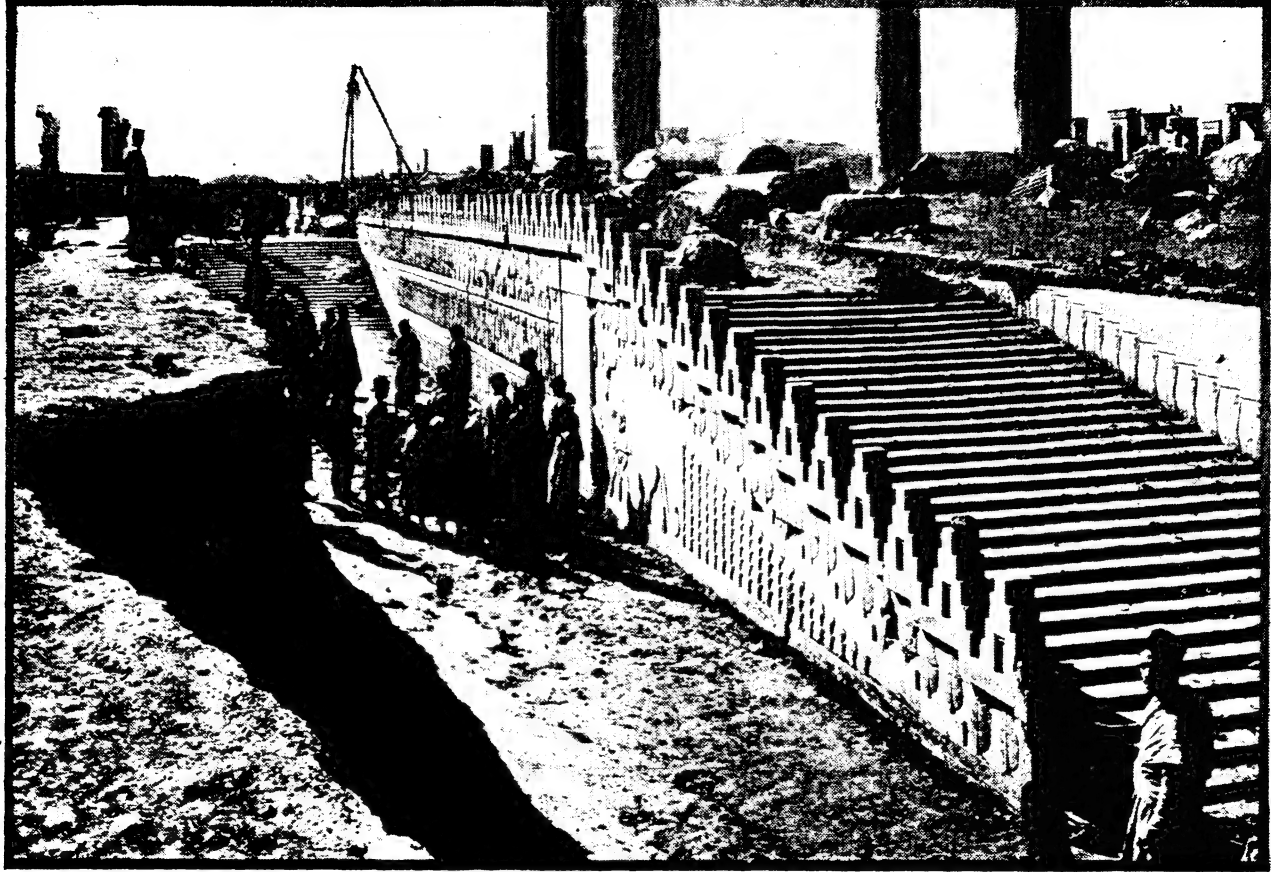

પર્સિયોલીસના (તખ્તે જમશીદ) ખંડેરોમાં થયેલાં નાણુવાળેગ ખોદકામો.

[હખામની શહેનશાહોના નગનહેર મહેલોનાં ખંડેરો ખણી કાઢતાં પ્રો. હર્ઝફેલ્ડે આ ખાંધકામો ખુલ્લાં દ્યાં હતાં. એક ખોદકામમાંથી શહેનશાહ દરાયસની ૨૦,૦૦૦ તખ્તીઓ મલી આવી છે.]

પર્સીપોલીસ (તખ્તે જમશીદ)નાં ખંડેરોમાં થયેલાં ખોદકામો.

[પ્રો. હર્જિંદરે ખોદકામ કરીને આ સુંદર કોતરકામવાળો દાદર ખણી કાઢ્યો છે, જે આજથી ૨૫૦૦ વર્ષ ઉપર હખામની શહેનશાહોએ આંધ્યો હતો.]

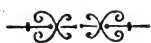
**ધરાનમાં લાંબી મુદત સુધી ઠરીઠામ થયલા
યા લાંબો વસ્વાત કરીને પાછા આવેલા
હિન્દનાં પારસીઓ.**

- મી. અરદેશર એદલજી રીપોરટર તથા કુટુંબ.
 ,, સોરાબજી દોરાબજી (બંદર અબ્યાસવાલા). અને તેમનો
 પારસી સ્ટાફ.
 ,, ફરામરોજ એસ. માસ્તર તથા ધણ્યાણી.
 ડો. જમશેદ પે. પટેલ તથા ધણ્યાણી.
 મી. મીનુચ્છર આર. કંદ્રાકટર તથા ધણ્યાણી.
 ડો. નૌશીરવાન હોરમજદ બામબોટ.
 ,, મીનુચ્છર દાદી.
 મી. શાહપુર બી. મોરીસ તથા કુટુંબ.
 ,, નવલ ધ. દાજી.
 ,, નવલ ફ. ગબલા તથા ધણ્યાણી.
 ,, રસ્તમ બે. મીરઝા તથા કુટુંબ.
 ,, શાપુરજી બી. કંદ્રાકટર (શીરાઝમાં ગુજરાતી).
 ડો. મીનુચ્છર વેસુના.
 એરવદ પેશોતન દસ્તુર મહેરજીરાણા.
 મી. પેસ્તનજી કુવરજી તારકર.
 ,, જેહાંગીર એન. બધની.
 ,, દોસુ ફ. શેઠના.
 ,, માણેક ફરદુનજી મુલ્લા.
 લેફ. કરનલ રસ્તમ મેહરવાનજી ખરેગાત.
 મી. શીરોઝ સોરાબજી દોરાબજી.
 ,, દારાબશાહ મે. જીજના તથા ધણ્યાણી.
 ,, ફરામરોઝ એ. રોમર.

ધરાનના સરકારી કેલેન્ડરના જરથોસ્તી મહીનાઓ.

ધરાની સરકારના કેલેન્ડરમાંથી અરેબીક અને ટરકીશ તારીખો
 કાઢી નાખીને તેને બદલે જરથોસ્તી મહીનાઓના નામ દાખલ કરવા

તથા ખોરશેદની ચાલ પ્રમાણે જમશેદી નવરોઝથી વરસ શરૂ કરવા ત્યાંની મજલીસ (પાર્લમેન્ટ) ના નાયબ ડેપ્યુટીઓની સહી સાથેની એક અરજી પાર્લમેન્ટ જોગ કરવામાં આવી હતી; તે ઉપરથી તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૨૫ થી મહેસુલને ખાતર તદ્દન નવું આકૃતાખી કેલેન્ડર મજલીસ તરફથી તૈયાર કરવામાં આવતું હતું, તે ધરાન લીગ તરફથી ગયલી સુચનાનુસાર માહ અરદીખેહેસ્ત, ખોરદાદ, તીર, અમરદાદ અને શહેરેવર ૩૧ દીવસના, અને બાકીના મહોનાઓ ૩૦ દીવસના ઠેરવવામાં આવ્યા સાથે દર ચાર વરસે છેલ્લો માહ કષ્ટ ૩૧ દીવસનો ઠેરવવામાં આવ્યો હતો. આ બાબતમાં ધરાન લીગે કીમતી મદદ આપી હતી. લીગના સરનશીન સર હોરમસજી કાવસજી દીનશાહે દસ્તુરો તથા સ્કોલરોની સલાઓ ભરીને ઉપલું કેલેન્ડર ગોઠવી આપ્યું હતું, જે ધરાની સરકારે સ્વીકાર્યું હતું.

ધરાન ગયલી સર હોરમસજીની પાર્ટી.

તા. ૧૫ મી માર્ચ ૧૯૨૫ ને દીને મરહુમ સર હોરમસજી કા. દી. એડનવાલાની આગેવાની હેઠળ મી. ડી. કાવસજી (ખંડાલેવાલા), મી. રૂસ્તમ કેખશર નરીમાન ઇજ્જેર અને ડા. મીનોચહેર દાદીની બનેલી જે પાર્ટી ધરાન જવા માટે ઉપડી હતી તે કેરમાન જઈ ત્યાં ચાર દીવસ રહી હતી, જે વેળા તેણે બે અંજુમનો વચ્ચે સલાહ કરાવી હતી.

ત્યાંથી પાર્ટી શીરાઝ ગઈ હતી, જેના કમાનડર-ઇન-ચીફે એઓને ખાણા ઉપર નોતર્યા હતા. આ વેળા બે મીલીટરી બેડો હાજર થયાં હતાં. આ પાર્ટી શીરાઝથી યજદ તા. ૮ મી જુનને દીને જઈ પુગતાં તેને લશ્કરી ખાસ ટુકડી એસ્તેકબાલ લેવા ગઈ હતી અને તેની સાથે છ માઇલ દુર યજદ સુધી એક મોટું સરઘસ ગયું હતું જેની હરોલમાં ઘોડેસ્વારો અને પાર્ટીના સાહેબોની પાછળ અરબાઓ તથા આખી અંજુમન તથા મુસલમાનો ચાલતા હતા. શહેરમાંથી સરઘસ પસાર થતાં જરથોસ્તી બાનુઓ તરફથી ધરની અગાસી ઉપરથી પરાણાઓ ઉપર ધુલપાન, ચોખા અને મેવાના સંગનના ભારે છંટકાવ થયા હતા, અને યુર્જગ બાનુઓની આંખમાંથી

(મરદમ) સર હોરમસજી કાવસજી દી. એડનવાલા નાઇટ,

M.V.O., O.B.E.

દરાન લીગના સ્થાપક, પ્રેસીડન્ટ અને પેટ્રન.

દરાનની ચળવળમાં છેલ્લા ૧૫ વર્ષ થયાં તન, મન, અને ધનથી

મદદ કરનારા પારસી શેડ્યા.

જનમ: ૪-૪-૧૮૫૭.]

[મરણ: ૧-૮-૧૯૩૯,

અફઘાન હુમલામાં માર્યા ગયેલા ઝરથોસ્તીઆની યાદમાં કેરમાનનાં દોખમા આગળ જશન.

ખુશાલીના આંસુ પડમાં હતાં. ઉતારાના મકાને પહોંચતાં હીંદની રૂઢી માફક એક બાનુએ આછુંમીછું કયું હતું, તથા દરેક સાહેબને આરસી બતાવી ગોલાબજળ આપવામાં આવ્યું હતું. ખીજે દીને આ પાર્ટીને મલવા માટે યજ્ઞદના ગવરનર, લસ્કરના કમાન્ડર, પોલીસના વડા વગેરે મોટા અમલદારો તેની મુલાકાતે ગયા હતા. અત્રે સર હોરમસજી તરફથી ૪, અને શેઠ ડી. કાવસજી તરફથી ૪, મળી ૮ બાળકાની નવજોત સાથે મોટું જશન કરવામાં આવ્યું હતું.

યજ્ઞમાં સર રતન તાતા ડીસ્પેન્સરીના ડાક્ટર જમશેદ પટેલે સોશીયલ વેલફેર વર્ક, પબ્લીક હેલ્થ વર્ક અને ઇનફન્ટ વેલફેર વગેરેનાં જરૂરી કાર્યો માટેની સામગ્રીઓ માટે સર હોરમસજીને અરજ ગુજરી હતી, કે જે મજકુર સામગ્રીઓ મળે તો તેવણુ રાજખુશીથી હાંસલ વગર કામની બહેતરીનું આ જરૂરી કામ હાથ ધરે. જે કે હાલ પણ તેવણુ તે બાબતોમાં અનેક અગત્યનાં ભાષણો આપતા પણ સામગ્રીઓની ગેરહાજરીને સખમે જેવી જોઈએ તેવી રૂઢી અસર નીપજવી શકાતી નહતી. સર હોરમસજીએ આ કામનાં વખાણુ કરી તે બાબે પોતાની પુર દીલસોજી દેખાડી ઇંગ્લાંડ જઈ તે બાબતની ઘટતી સામગ્રી માટે ગોઠવણુ કરવા ખુશી બતાવી હતી.

આ પાર્ટીને તેહરાનમાં નામદાર રેઝાશાહ સનમુખ હાજર થવાનું માન મળ્યું હતું. તા. ૨૫ મી જુને આ પાર્ટીના સાહેબોને યજ્ઞનાં બાનુઓની અંજુમન તરફથી તથા યજ્ઞની અંજુમન તરફથી માન-પત્રો આપવામાં આવ્યાં હતાં, તે વેળા સર હોરમસજી તથા તેમના સાથીઓને યજ્ઞની બનાવટના ગાલીચાની ભેટ કરવામાં આવી હતી. સર હોરમસજીએ ધરાનની મુલાકાત વેળા કુલ્લે રૂ. ૧૪,૭૨૫ની સખાવત જુદાં જુદાં શહેરોમાં કીધી હતી, અને એ ઉપરાંત છોકરીઓની નીશાળોમાં ચાલુ વાર્ષિક બક્ષેશો એવણુ આપતા આવ્યા હતા.

આ પાર્ટીએ ધરાનના નામીયા બંદરો અને શહેરોમાં ખુશાયર, કાઝરન, શીરાઝ, યજ્ઞ, કેરમાન, ઇસફાન, તેહરાન, કઝવીન, રેહસ્ત વગેરેની મુલાકાત લઈ કદીમ વંતન મધે આવેલાં પર્સીપોલીસના

જગજીવેર ખંડીયરોના દર્શન કીધાં હતાં અને ધરાનના મહાન પયગમ્બરની જન્મ જૂમી ગણાતાં રથ યાને રચેના ખંડીયરને નમન કીધું હતું. આ પાર્ટીને દરેક જગ્યાએ બાદશાહી આવકાર આપવામાં આવ્યો હતો. મી. દીનશાહ કાવસજી ખંડાલેવાલા (ડી. કાવસજી)નું મોટરના સાંચા કામને લગતું જ્ઞાન તથા વહેવાર કુશળતા એ પાર્ટીને ધણા ઉપયોગી થઈ પડ્યાં હતાં. તેવણે ધરાનની અર્ધી મુસાફરી દરમ્યાન પોતે મોટર ચલાવી દ્રાઈવરની તુમાખી તોડી હતી.

આ પાર્ટી મધેના સર હોરમસજી એડનવાલા તથા મી. રૂસ્તમ નરીમાન મોરકો થઈને ઇંગ્લાંડ જવા માટે તા. ૧૫ મી જુલાઈએ તહેરાનથી ઉપડી ગયા હતા.

દેશાવર ગયલાં બીજા ધરાન મીશનો.

આ ઉપરાંત ‘ધરાન લીગે’ મુખ્ય, ભરૂચ, કલકત્તા, કરાંચી, બેંગ્લોર, મદ્રાસ, અને નવસારીમાં ભાષણો અપાવીને પારસી ટોળાને જાગૃત અને સચેત બનાવવાનું અધર્મ કાર્ય પણ બજાવ્યું હતું. વળી એજ અરસામાં ભરૂચ અને કલકત્તા જઈને લીગના સભાસદો શેઠ પેશોતનજી મારકરની આગેવાની હેઠળ લીગની ધરાનની ચલવલ વગેરેને માટે આસરે રૂ. ૫૦,૦૦૦ની રકમ ઉધરાવી લાવ્યા હતા.

(૧૯૩૨ માં મી. દીનશાહ જે. ધરાની તથા મી. બરજોર સોહરાય આગાની ધરાનની મુસાફરીએ ગયલી પાર્ટીને લગતી બાબત માટે જીવો આગળ આપેલો અહેવાલ.)

શેઠ પેશોતનજી ડો. મારકરની ધરાનની બીજી મુસાફરી.

લીગના પેટ્રન શેઠ પેશોતનજી ડો. મારકરે પોતાના કુટુંબ તથા ધરાન લીગના સેક્રેટરિ મી. કયખુસરો શીટર સાથે તા. ૧૩-૯-૧૯૩૪થી તા. ૧૬-૧૧-૧૯૩૪ સુધી ધરાનના કેટલાક ભાગમાં મુસાફરી કરી હતી. આ મુસાફરી વેળાએ તેમણે જુશાયર, કાઝરન, શીરાઝ, પર્સીપોલીસ, ઇસ્ફાહાન, યઝ્દ, તથા તેની આસપાસનાં ગામડાંઓ, ફેરમાન, બંદર અબ્યાસ, હોરમઝ્દ તાપુ તથા મરકતની મુલાકાત લીધી હતી.

મરહુમ શેઠ અર્દશીર રીપોરટરની ખુલ્લી મુકાયલી તસ્વીર.

ધરાનીઝમની ખંતીલી ચળવળ કરાવનાર મરહુમ શેઠ અર્દશીર એદલત રીપોરટરનું મરણ તા. ૧૩મી જાનેવારી ૧૯૩૩ ને દીને નીપજ્યું હતું. તેમની ૪૦ વર્ષની કીમતી સેવાઓની પીછાણમાં ધરાન લીગ તરફથી એક ઓઇલપેન્ટ તસ્વીર તા. ૨૨ મી નવેમ્બર ૧૯૩૫ને દીને મુંબઇની દાદીશેઠની દરેમહેરમાં એક મેળાવડાની હજુરમાં જશન કર્યા બાદ શેઠ પેશોતનજી ડો. મારકરે મરહુમની સેવાઓની ખુબીઓ વર્ણવીને ખુલ્લી મુકી હતી.

ધરાન મધેનાં જરથોસ્તી ધર્મખાતાંઓ.

ધરાની અન્જુમન ૧૯૧૮ માં સ્થપાઇ તે પછી હિંદના જરથોસ્તી ધરાનીઓ તરફથી પહેલાં ૭ વરસની મુદતમાં નીચલાં સખાવતી ખાતાંઓની સ્થાપના થઇ હતી.

તહેરાન મધે તા. ૫ મી જાનેવારી ૧૯૨૩ ને દીને ત્યાંની ફીરદોસીની યાદમાં જરથોસ્તી અનજુમને ફીરદોસી રીડીંગરૂમ અને કેતાબખાનુ. લાઇબ્રેરી સ્થાપી હતી.

યઝદ મધે મુંબઇવાલા શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકરે તા. ૧૦ મી એપ્રિલ ૧૯૨૩ ને દીને પારસી યઝદની ઓરફનેજ. ઓરફનેજ સ્થાપી હતી જે મુંબઇની ધરાની અન્જુમન હસ્તક ચાલે છે.

એજ સાલમાં અરબાબ ફસ્તમ શાહાજાને પોતાનું મકાન તથા રકુલ યઝદની અન્જુમનને ભેટ આપ્યાં હતાં.

ધરાનમાં આવેલાં ફરમાન શહેરમાં તા. ૨૩ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૪ (રોજ ૧૭ માહ ૭ કદમી ય. ઝ. ફરમાનનું આતશ ૧૨૯૩) ને દીને આતશ આદરાનના કેબલાને આદરાન. ખુલ્લો મુકવામાં આવ્યો હતો. આ દરેમહેરનું મકાન તથા જમીન અરબાબ સરોષ જાંહગીર, તેમનાં ધણ્યાણી શીરીન તથા મરહુમ સાળા અરબાબ દીનયાર

સ્તમજી અને જમાઇ અરખાજ સ્તમ ફરદુનજીની માલેકાનું હતું તે તેઓએ મરહુમ બેટી ખાનુ સ્તમ ફરરખના પુત્ર માટે ભેટ આપી આ આતશ આદરાનને તખ્તનશીન કરવાનો ખરચ પણ આપ્યો હતો. આ મકાનનું નામ “ બાગે સતારે ખાનુગ ” કરીને આપ્યું હતું. ફરમાનમાં અસલના બે આતશકદેહ હતાં જેમાંના એકનું નામ “ દરેમહેર મેહલે દવલતખાને ” અને બીજાનું નામ “ દરેમહેર મહેલે શહેર ” કરીને હતું. આ બંને મકાનો ખીસ્માર હાલતમાં હોવાથી આ નવી દરેમહેર સ્થાપવામાં આવી હતી.

ધરાન મધે “ અંજુમને નાસરીયે ઝરથુસ્ત્રીઆન ” નું મકાન અરખાજ શાપુર ગુસ્તારપે પોતાના મરહુમ મામાઓ “અંજુમને નાસ- બેહમન અને સ્તમ જમશેદની યાદમાં છ હજાર રીયે ઝરથુસ્ત્રીઆન.” તુમાન (૩. અદાર હજાર) ના ખરચે બંધાવી તા. ૧૦ મી જુન ૧૯૨૪ ને દીને ખુલ્લું મુક્યું હતું.

યજદ શહેર નજદીક કુચખીયોગી ગામમાં સ્તમ ખોદાદાદ શહેરીયાર કુચખીયોગીએ જરથોસ્તી છોકરીઓ યજદની જરથોસ્તી માટે મદરેસા બંધાવી તા. ૫ મી ડીસેમ્બર મદરેસાઓ. ૧૯૨૪ ને દીને ખુલ્લી મુકી હતી.

ધ. સ. ૧૯૨૫ માં ધરાન મધે શીરાઝ શહેરના દરવાજાની બાહરની જગા ઉપર આવેલો શાહીબાગ મુસા- શીરાઝનું મુસાફર ફરોના વપરાસ માટે અદાર હજાર તુમાન યાને ખાનુ. લગભગ ૩. ચોપન હજારની કીંમતે શીરાઝની જરથોસ્તી અંજુમને ખરીદ્યો હતો.

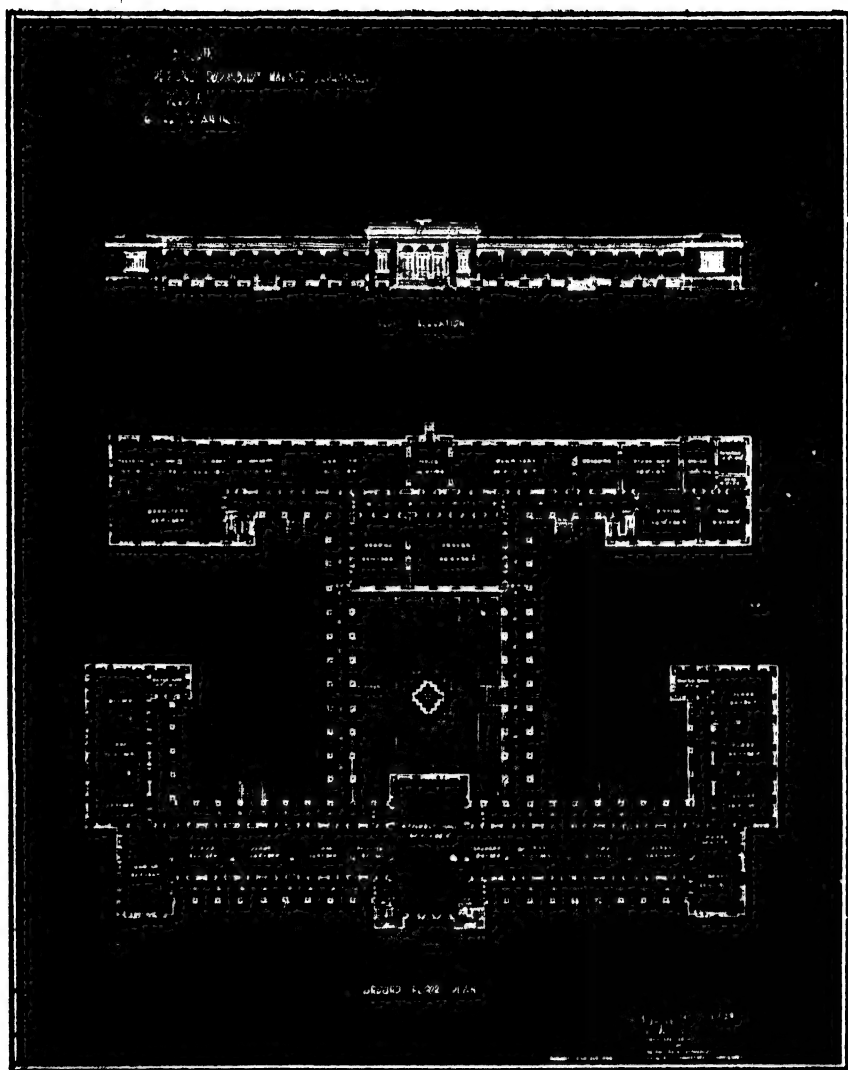
યજદમાં દોલત ધરાનીએ જાહંગીર ઇન્ડસ્ટ્રીયલ મકતબ હોમ યજદમાં ઇન્ડસ્ટ્રીયલ તા. ૧૫ મી મે ૧૯૨૬ ને દીને સ્થાપ્યું હતું. તે હોમ. પણ મુંબાઇની ધરાની અન્જુમન હસ્તક ચાલે છે.

એજ માફક તા. ૩ જુ મે ૧૯૨૭ ને દીને યજદ શહેરથી દોઢ માઇલ દુર આવેલાં ખારેસશાહી ગામમાં અરદેશર ખુરશેદજી ધરાનીએ છોકરીઓ માટેની મદરેસાનું મકાન “ દવેસ્તાને દુસીજગાને ખુરશીદી ” બંધાવી ખુલ્લું મુક્યું હતું.

આગળ વધતું ધરાન!

યજ્ઞમાં મારકર-આબાદમાં શેઠ પેશોતનજી ડો. મારકરની છોકરીઓની સ્કુલની ગર્લગાઇડોની પરેડ.
[ચીત્રમાં દેખાતી સુંદર બીડડીંગ શેઠ મારકરની ઓરફનેજ તથા ડે-સ્કુલ છે.]

યઝદની શેઠ પેશાનનજી મારકરની ઝારાસ્ત્રીઅન બાયઝ ઓરફનેજનો પ્લાન,
જે સી. બરજેર સા. વ્યાગાએ દોરયો હતા.

એ ઉપરાંત યઝદ ખાતે મુંબઈવાલા શેઠ પેસ્તનજી ડોસાલાઈ મારકરની સખાવતથી સ્થાપવામાં આવેલી છોકરી-
 યઝદની છોકરી- ઓની સ્કુલ શેઠ પેસ્તનજીના મરહુમ પીતાજીની
 ઓની સ્કુલ. બાળને દીવસે, યાને રોજ ૨ જો બહમન માહ
 ૬ થો શેહરેવર શેહેનશાહી સને ૧૨૯૭ યઝદેજરદી,
 તા. ૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૮ ને મગલવારે ભવ્ય મેલાવડા સનમુખ
 ખુલ્લી મુકવામાં આવી હતી. એમાં ૮૫ જરથોસ્તી છોકરીઓ શીક્ષણ
 લેતી હતી. ત્યાંની છોકરીઓની જીની નીશાજો જહાનીઆન તથા
 મોખેદાન સ્કુલોને ઉપલાં ખાતાં સાથે જોડી હતી, જેથી એકજ લાયક
 ઠેકાણે છોકરીઓની કેળવણી આપવાનું ફાવે. આ સંસ્થાઓનો કારોબાર
 ત્યાંનાં બાનુઓના અવસ્તા કલાસના પ્રમુખ-બાનુ હાદોખત તથા ખીમ
 બાનુઓ અને ગ્રહસ્થોની કમીટી કરતી. વળી યઝદની શેઠ પેસ્તનજી
 મારકરવાળી છોકરાઓની ઓરફનેજ અને સ્કુલ ધરાનના જરથોસ્તી
 રહીશ અને કેળવણી ખાતાનો અનુભવ ધરાવનાર મીં. મીરઝા
 શરોષ લોહરારપીના ઉપરીપણું હેકળ ચાલતી. ઓરફનેજમાં ત્રીસ
 છોકરાઓનો નિભાવ થતો. તે ઉપરાંત ઝોરાસ્ત્રીઅન એમીલ્યોરેશન
 સોસાયટી સાથની ગોઠવણ મુજબ પ્રાઇમરી ચાર કક્કાસો જે પી. ડી.
 મારકર સ્કુલના નામે ઓળખાય છે તે પણ ઓરફનેજવાળી ખીલ્ડીંગ-
 માંજ ચાલુ થયા હતા.

નીચલાં ખાતાં મુંબાઇની ધરાની અન્જુમન હસ્તક ચાલે છે.

બહમન ઝાયેશગાહ (Maternity Home) ની સ્થાપના શેઠ
 ગુસ્તાદ ખુદાદાદ કુચખીયોગીએ નવેમ્બર ૧૯૩૮માં
 મુલાવડખાનું. કીધી હતી. ત્યાં દર મહિને સરાસરી ૧૦)
 જન્મે સલામતીથી થાય છે, અને ૭૫) આઉટ
 પેશન્ટસને મુક્ત ત્રોટમેન્ટ અપાય છે તથા ૧૨) ઓરતોને જતીને
 લગતાં દરદો માટે હોસ્પીટલમાં રાખી તેમની સારવાર કરવામાં આવે
 છે. એ હોસ્પીટલની સ્થાપના તથા નિભાવ માટે રૂ. ૨,૨૫,૦૦૦)
 જેટલી ધરખમ સખાવત કરવામાં આવી છે.

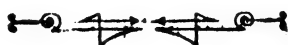
તેહરાન ખાતેની બાઈ રતનબાઈ બામણની હાઈ સ્કુલ ખુલ્લી મુકાઈ.

મરહુમ બાઈ રતનબાઈ એદલજી બામણ તે મરહુમ શેઠ જમશેદજી નશરવાનજી તાતાના બહેનની સખાવતની આસરે રૂ. ૧,૨૦,૦૦૦ ની બાદશાહી રકમમાંથી જે કન્યાશાળાનું ગંજવર મકાન-“ નૌશીરવાન દાદગર ઝોરાસ્ટ્રીયન ગર્લ્સ હાઈ સ્કુલ ” ના નામે તેહરાનમાં બાંધવામાં આવ્યું હતું, તેને ખુલ્લુ મુકવાની ક્રિયા તા. ૧૧ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૬ ને દીને એક દબદબાલયાં મેળાવડા સનમુખ ધરાનના કેળવણી ખાતાના વજીરે કરી હતી, આ સ્કુલની ઇમારત બાંધવા માટેની મુંબઈની કમિટી ધરાન લીગના આગેવાનોની બની હતી અને તેમાં ધરાની અન્જુમનના ઓધેદારોનો પણ હાથ હતો.

વળી ધરાની અન્જુમન તથા ધરાન લીગ એ બંનેના સહકારથી જે સૌથી અગત્યનું કામ થયું છે તે અવસ્તા અને પુરાતન સાહિત્યના ચાલુ ફારસીમાં તરજુમા કરાવવાનું છે જે અન્જુમને છુટથી ધરાનમાં ફેલાવ્યા હતા. એ માટે સાધનો ઉભાં કરનાર અન્જુમનના પ્રેસીડંટ અને લીગના વાઇસ-પ્રેસીડંટ મરહુમ શેઠ દીનશાહ જે. ધરાની તથા મરહુમ રાઇટ ઓનરેબલ સર દીનશાહ રૂ. મુલ્કાં હતા.

શાએર શીરદોસીની યાદગારી.

મહાન શાએર શીરદોસીએ પારસી કામ ઉપર કરેલા ભારે અહેસાનોની યાદમાં તેહરાન યુનિવર્સિટીના બાગમાં મુકવા માટે આ શાએરનું લગભગ ૨૦ શીટ જેટલી ઉંચાઈનું બાવલું હાલ ધરાન લીગ તરફથી મુંબઈમાં તૈયાર થાય છે. વળી શેઠ પેસ્તનજી ડો. મારકરનો શીરદોસીની યાદમાં યજ્ઞ શહેરમાં એક ઘડીયાળ સાથેનો મિનારો બંધાય છે તે કામ ધરાની અન્જુમન હસ્તક થાય છે.

શાએરાન શાએર ફેરદોસી તુસી.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

ધરાની જરથોસ્તી અંબુમનને લગતાં ધર્મખાતાંઓ.

ધરાની જરથોસ્તી અંબુમનના ઓધેદારો.

શેઠ દીનશાહ જે. ધરાનીના મરણ પછી ૧૯૩૮ ના સાલથી એમની જગાએ મી. પેસ્તનજી ડો. મારકર (સરનશીન).

શેઠ બરજેર સોરાબશાહ જ. આગા, કર્નલ મેરવાન સોરાબ ધરાની, અને શેઠ ખુદાદાદ ગુસ્તાદ કેરમાની (નાયબ-સરનશીનો).

શેડો પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર, બલ પેસ્તનજી ધરાની, શાહપુર કેખુસરો કુચેખીયોગી, શેહરીયાર રસ્તમ આહરેસ્તાની, ગુસ્તાદ ખુદાદાદ શેહરીયાર (ત્રસ્ટીઓ).

શેડો રસ્તમ ખુદાદાદ કુચેખીયોગી, શેહરીયાર રસ્તમ આહરેસ્તાની, પોંચાજી શીરોજશાહ ભર્યા, (જોડયા ઑ. સેક્રેટરીઓ અને ત્રેઝરરો).

હવે આપણે ઉપલી અંબુમન હસ્તકના સંખ્યાબંધ ધર્મખાતાંઓ જે ધરાન તથા હિંદ દેશની જરથોસ્તી અંબુમનોએ રચાયાં છે તે ઉપર આવીશું.

મુખ્યધની ધરાની જરથોસ્તી અનંજીમન હસ્તકના ખાતાંઓના
તારીખ ૨૦ મી માચ ૧૯૩૬ સુધીના ત્રણ વરસના છેલ્લા
ખાહર પડલા રીપોર્ટ મધે નીચલી રકમો
ખતાવવામાં આવી હતી:—

ધરાની જરથોસ્તી અંજીમનના અનામત ખાતાંઓ.

	રૂપીઆ.
૧ ધી જહાંગીર ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ સ્કુલનું	૭૦,૩૩૭
૨ શેઠો અરદેશર મેરવાન ફરોહી નસરાયાદી તથા ફરેદુન અસપંદયાર કસનાવ્યાની નોસરતાબાદ તથા એહલાબાદની સ્કુલોનું	૧૯,૫૦૦
૩ શેઠ રસ્તમ ખુદાદાદ યજ્ઞદાયાદીની નસરાયાદની સ્કુલને મદદનું	૫૭૫
૪ શેઠ ખુદાબક્ષ ચેમીની ચેમની સ્કુલનું... ..	૧૮,૦૦૦
૫ શેઠ અરદેશર ખરશેદજી ધરાની ગોલવડવાલાની ખોરમશાહની છોકરીઓની સ્કુલનું	૨૯,૪૮૭
૬ જૈનાબાદની સ્કુલનું	૯,૯૮૨
૭ કાસમાબાદની છોકરીઓની માહીયારી સ્કુલને મદદનું	૬,૩૦૧
૮ યજ્ઞદના આતશબેહરામને સુખડ ચઢાવવાનું	૯,૪૦૦
૯ કાસમાબાદની છોકરાઓની ગુસ્તારપી સ્કુલને મદદ કરવાનું	૫,૦૦૦
૧૦ યજ્ઞદની અંજીમને જરથોસ્તીઆનનું... ..	૨૦૦
૧૧ ખોરમશાહના તંગદસ્તોને મદદનું	૪,૦૦૦
૧૨ ચાહરેસ્તાની છોકરીઓની નીશાલનું	૧,૧૪૬
૧૩ જલસાએ દાનેશ પુત્રુએ અનાને યજ્ઞદનું	૫૦૦
૧૪ કર્નલ મેરવાન સોહરાબ ધરાનીવાલી ખૈરાબાદની મોસેતી દોખ્તે ઝોન્જ અરદેશીર છોકરીઓની સ્કુલનું	૮,૦૦૦

રૂપીઆ.

૧૫	ધરાનમાં યુગરેલાઓની ધાર્મિક ક્રીયા કરવાનું...	૮,૦૦૦
૧૬	પાલધડતી જમીનનું	૧,૬૦,૦૦૦
૧૭	સર રતન તાતા મેડીકલ હોલ તથા બાઇ દીનબાઇ દેસાઈ ડીસ્પેન્સરીનું	૩૩,૪૦૦
૧૮	મુઆરફે ગામની સ્કુલને મદદ કરવાનું ...	૩,૯૬૧
૧૯	એલ્લાહબાદની છોકરીઓની નીશાળનું ...	૩,૦૫૩
૨૦	એલ્લાહબાદની છોકરીઓની શાહપુરી સ્કુલની નવી ઇમારતનું	૧,૫૦૦
૨૧	શેઠ જમશેદ ખુદારહમવાલી રહેમતાબાદની મીલકતનું	૧,૧૭૬
૨૨	તેહરાનની શીરોઝ બેહરામ મીડલ સ્કુલને લગતું...	૬,૫૫૦
૨૩	તેહરાનના આતશકદેહમાં ધાર્મિક ક્રીયા કરાવવાને લગતું	૧,૮૩૬
૨૪	કલકત્તાની જરથોસ્તી અંબુમન તરફથી મળેલા	૯,૯૭૩
૨૫	કલકત્તાની જરથોસ્તી અંબુમન તરફથી કેરમાનની સ્કુલને મદદ કરવાના ફંડનું	૪,૪૫૪
૨૬	ધરાનમાં છોકરીઓની સ્કુલને મદદ કરવાનું ...	૧૦,૦૦૦

સ્પેશીઅલ ફંડ તથા ચાલુ ખાતાંઓ.

રૂપીઆ

૧	નીભાવ ફંડ	૬૪,૨૬૧
૨	યઝદના આતશબેહરામનાં મકાનને લગતું તથા નીભાવનું	૧૮,૨૩૬
૩	યઝદનાં ગરીબ જરથોસ્તી ખેડુતોને ખીયાં તથા તથા હથિયારોની મદદનું	૬,૦૪૬
૪	શેઠ પે. ખ. ધરાનીની યાદનું ઇન્ડિઅન બ્લોક ફંડ	૧૬,૯૩૨

૫	મી. અરુપંદીઆર રશીદ ફરમાનીનું...	...	૧,૮૪૪
૬	પાલધડની જમીનનાં ધાસના કોન્ટ્રેક્ટર સરદાર વીકાજી પી. બીલાડવાલાની ડીપોઝીટનું	...	૧૦,૦૦૦
૭	અંદરઆખાસની ધરમશાળાનું	...	૩૦,૪૫૭
૮	જહાંગીર ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ સ્કુલનું	...	૨,૨૦૮
૯	શેડો અરદેશર મેરવાન ફરોહી તથા ફરેદુન અરુપંદીયાર કસનાવ્યાની નોસરતાબાદ તથા એલ્યાબાદની સ્કુલોનું	...	૨,૧૬૫
૧૦	શેઠ રૂસ્તમ ખુદાદાદ યજ્ઞબાદીની નસરાબાદની સ્કુલને મદદનું	...	૫૧૯
૧૧	શેઠ ખુદાબક્ષ ખુદાદાદ એમીની એમની સ્કુલનું...	...	૫૬૭
૧૨	મુખારકે ગામની સ્કુલને મદદ કરવાનું	...	૭૯૦
૧૩	અરદેશર ખરશેદજી ઇરાની ગોલવડવાલાની ખોરમ-શાહની છોકરીઓની સ્કુલનું	...	૩,૭૧૮
૧૪	જૈનાબાદની સ્કુલનું	...	૬૩૯
૧૫	યજ્ઞનાં આતશબેહરામને સુખડ ચઢાવવાનું	...	૧,૨૦૪
૧૬	યજ્ઞનાં દોખમાનું	...	૧,૪૬૪
૧૭	યજ્ઞની સગડીની નવી ઇમારતનું	...	૫૦૦
૧૮	મરહુમ જમશેદ ખોદારહમની પાદગારીનું	...	૮,૮૦૦
૧૯	સર રતન તાતા મેડીકલ હોલ અને બાઈ દીનબાઈ દેસાઈ ડીસ્પેન્સરીનું	...	૨૭,૧૩૧
૨૦	ઇરાનમાં ગુજરેલાંની ધાર્મિક ક્રીયા કરવવાને લગતું	...	૩૭૮
૨૧	પ્રીરદોસીની (૧૦૦૦ વરસની) જયંતીની ઉજવણીનું	...	૨૨૭
૨૨	ફરેદુન નોશીરવાંન ફરમાનીને કુળવણીમાં મદદ કરવાનું	...	૧૬૦
૨૩	એલ્લાહબાદની છોકરીઓની નીશાળનું	...	૧૪૧
૨૪	સુરતની મીલકતનું ધસારા ફંડ	...	૬૦૦
૨૫	ફરનીયરનું ધસારા ફંડ	...	૪૬૫
૨૬	ઇરાનમાં કીરકુલ કામોનું	...	૨૧૬

૨૭	ધરાનમાં નવજોતનું	...	...	...	૨૨૧
૨૮	કાસમાબાદની છોકરીઓની માહીયારી રકુલનું...				૪૩૨
૨૯	કાસમાબાદની છોકરાઓની ગુસ્તાસ્પી રકુલને મદદ કરવાનું	...	...	...	૨૯૪
૩૦	યઝદની અંજુમને જરથોસ્તીઆનનું	...			૧૨
૩૧	ખોરમશાહનાં તંગદસ્તોને મદદ આપવાનું	...			૧૨૬
૩૨	આહરેસ્તાનની છોકરીઓની નીશાળનું	...			૯
૩૩	જલસાએ દાનેશ પુઝુએ ઝનાને યઝદનું	...			૧૫
૩૪	ખૈરાબાદની મોસેતી દોખ્તે ઝોન્જ અરદેશીરની છોકરીઓની રકુલનું	...	...	...	૨૭
૩૫	તેહરાનની જરથોસ્તી છોકરાઓની રકુલને મદદનું				૧૧,૧૦૦
૩૬	ફેરમાનની અંજુમનનું	...	...	...	૧૦૫
૩૭	પાલધડની જમીનનું ચાલુ ખાતું	...	...	...	૩૯,૨૪૭
૩૮	ખીસ્તમે ગાલે કઝવીની ફેતાખનું	...	...	...	૨૭૮
૩૯	પુરાન દોખ્ત ફેતાખનું	...	...	...	૩૮
૪૦	કવેતા ધર્તીકંપ પારસી સંકટ નીવારણ ફંડ	...			૩,૨૬૪
૪૧	એલ્લાહબાદની છોકરાઓની રકુલને મદદ કરવાનું				૧૬૧
૪૨	મોખેદ અર્દેશીર ખેહરામ હમાવંદીનું	...			૨૮૫
૪૩	તેહરાનનાં આતશકદેહમાં ધાર્મિક ક્રીયા કરાવવાને લગતા	...	...	...	૫૨
૪૪	કલકતાની અંજુમન તરફથી ફેરમાની રકુલને મદદ કરવાનાં ફંડનું	...	...	...	૭૩
૪૫	ધરાન જવામાં મદદ કરવાનું	...	...	...	૨૨૫
૪૬	તેહરાનની શીરોઝ ખેહરામ મીડલ રકુલનું ચાલુ ખાતું				૧,૧૬૯
૪૭	મરહુમ જમશેદ ખુદારહમના નામથી તંગદસ્તોને મદદ કરવાનું	...	...	...	૧,૦૦૦
૪૮	યઝદનાં જરથોસ્તીઓને અંગળગળની ખીલવણીનું ઉત્તેજન આપવાનું	...	...	...	૩,૭૧૦

શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકરનાં સ્થાપેલાં

(ક) અનામત ખાતાંઓ.

રૂપીઆ.

૪૯	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર છોકરાઓની ઓરફનેજ તથા સ્કુલનું ૧,૭૪,૧૭૧
૫૦	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર છોકરાઓની ઓરફનેજને લગતા ખાજરોજગારનાં ફંડનું. ... ૩૮,૧૬૫
૫૧	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર છોકરાઓની ઓરફનેજના ધનામ તથા સ્કૉલરશીપનું ... ૬,૩૩૧
૫૨	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર છોકરીઓની સ્કુલનું ૮૮,૨૧૪
૫૩	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર છોકરીઓની સ્કુલનું ખાજરોજગારનું ૧,૨૦૦
૫૪	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર છોકરીઓની સ્કુલના ધનામ તથા સ્કૉલરશીપનું ૧,૫૬૪
૫૫	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર હુન્નર ઉધોગની ચઢતી કેળવણીની સ્કૉલરશીપનું ૧૦,૬૨૨
૫૬	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર છોકરાઓની ઓરફનેજને લગતી જ્યંતિ વગેરેના ઉજવણીના ખાસ ફંડનું ૭૭૪

(ખ) સ્પેશ્યલ ખાતાંઓ.

રૂપીઆ.

૫૭	યજ્ઞમાં પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર ઓરફનેજ તથા ધર્માઉ ખાતાંઓ માટે જમીનનું ખાતું ...	૧૪,૧૯૫
૫૮	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર છોકરાઓની ઓરફનેજ તથા સ્કુલનું ચાલુ ખાતું ...	૧૦,૫૬૧
૫૯	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર છોકરીઓની સ્કુલનું ચાલુ ખાતું	૬,૮૫૭
૬૦	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર હુન્નર ઉધોગની ચઢતી કેળવણીની સ્કૉલરશીપનું ...	૨૧૮
૬૧	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકર ધાર્મિક સાહિત્ય તથા કેળવણીનું ચાલુ ખાતું	૧,૭૩૩
૬૨	શેઠ પેસ્તનજી ડોસાભાઇ મારકરનાં હીસાબે શીરદોસીની યાદગારીનાં કલોક ટાવરનું ખાતું ...	૧૦,૧૮૫

અનામત ખાતાઓમાં જમે કુલ્લે બાકી	૭,૪૯,૫૫૩
સ્પેશીઅલ ફંડ તથા ચાલુ ખાતાઓની બાકી ...	૨,૨૧,૧૨૦
નિભાવ ખાતાંની જમે કુલ્લે	૧,૦૫,૮૧૩

શ્રી મુ'બઇની ધરાની જરથોસ્તી અંજુમન હસ્તકેનાં યજ્ઞમાં આલતાં ખાતાંઓ.

૧ સર રતન તાતા મેડીકલ હોલ તથા દીનામાય દેસાઇ
ડીરેન્સરી, યજ્ઞદ. શરૂ કીધું તા. ૧૭-૧૨-૧૯૨૨.

દર વર્ષે લગભગ ચાલીશ હજાર દરદીઓને રાહત આપે છે. જેમાં ૬૫ ટકા જરથોસ્તી બીમારો હોય છે તેમના મોટા ભાગની વૈદક સારવાર મુક્ત થાય છે. ફન્ડની આવક માત્ર રૂ. ૧૧૦૦) જેટલી અને વાર્ષિક ખર્ચ આશરે ૫૦૦૦) જેટલો છે.

૨ શેઠ પેસ્તનજી મારકરની છોકરાઓની ઓરફનેજ
તથા સ્કુલ. શરૂ થઈ તા. ૧૦-૪-૧૯૨૩.

હાલ ૩૭ નાવારસ છોકરાઓને પાળીપોષી કેળવણી આપવામાં આવે છે. એ ઉપરાંત કે રૂડ-ટસ ર૯૦ છે.

જાણીતા કેળવણીકાર મીરઝાં સરોશ લોહરાસ્પી ઉપરાંત દસ માસ્તરો અત્રે સેવા બજાવે છે. ૯ માં ધોરણ સુધી કેળવણી અપાય છે.

ધરાની સરકારના અભ્યાસક્રમ મુજબની ૬ ઠાં અને ૯ માં ધોરણની વાર્ષિક પરિક્ષામાં આ સ્કુલના ચેલાઓ ૭૫ થી ૧૦૦ ટકા ફતેહ પામતા હોવાથી યજ્ઞમાં એ પહેલે દરજ્જેની સ્કુલ તરીકે સ્વીકારાઈ ચુકી છે.

આ ખાતાંમાં દાખલ થવાને ધણા જરથોસ્તી યતીમો ઉમેદવાર હોય છે પણ નાણા પ્રકરણી કારણસર તે સંધળાઓને દાખલ કરાતા નથી.

૩ શેઠ પેસ્તાનજી મારકરની છોકરીઓની સ્કુલ.

છોકરાઓની ઉપલી સ્કુલની માફક આ ખાતાંની વીઢાર્થીઓ પણુ ધરાની સરકારના ૬ ઠાં અને ૯ માં ધોરણની પરીક્ષામાં ૯૦થી ૧૦૦] ટકા ક્ષતેહ પામે છે.

૧૪ સ્ત્રી શિક્ષકો અત્રે સેવા યજ્ઞવે છે.

૧૦ માં ધોરણ સુધીની કુળવણી અપાય છે. હાલ રરપુ છોકરીઓ કુળવણી લે છે. છોકરીઓને યરનું શીવણ, ગુઠણ વગેરે શીખવવામાં આવે છે.

૪ ધી જહાંગીર ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ સ્કુલ.

મારકર ઓરફનેજના યતીમે તથા બીજા છોકરાઓને નીચલા-માંથી કાંઇને કાંઇ હુન્નરની તાલીમ અત્રે અપાય છે:—સુથારકામ, કાપડવણાત, હોઝીયરી, દરજીકામ, ગાલીચા વણાત.

એ સંસ્થાનાં ફંડ માટે હેંગકાંગવાલા શેઠ મંચેરજી જ. પટેલે બક્ષેલી રૂ. ૨૫૦૦૦] ની સાડાત્રણ ટકાની લોનનું વ્યાજ તેવણની ખાહેશ મુજબ મુંબઇમાં ટેકનીકલ તથા વોકેશનલ કુળવણી લેતા ધરાની જરથોસ્તી જવાન્યાઓને સ્કોલરશીપ આપવામાં વપરાય છે.

૫ ખોરમશાહની શેઠ અરદેશર ખરશેહજી ધરાની (ગોલવડવાલા) ની છોકરીઓની સ્કુલ.

આ સ્કુલમાં પણુ ધરાની સરકારના અબ્યાસક્રમમાં ૬ ઠાં ધોરણ સુધી કુળવણી અપાય છે. અત્રે પાંચ બાનુ શીક્ષકો સેવા

ખખવે છે તથા લગભગ ૭૫ છોકરીઓ કેળવાય છે અને છોકરીઓને ખરના હુન્નર હાંસલ કરે છે.

ધરાની સરકારની ૬ હાં ધોરણની પરીક્ષાનું પરીણામ સંતોષકારક હોય છે.

૬ ઉપસાં મુખ્ય ખાતાંઓ ઉપરાંત નીચલાં ગામડાંઓની સ્કુલો અંજીમનના વહીવટ હેઠળ ચાલે છે.

નોસરતાખાદ, એટ્યાખાદ, ઝઘનાખાદ, ચેમ, ખધરાખાદની “ મોસેતી દોખતે ઝોન્ઝ અરદેશીર ” છોકરીઓની સ્કુલ. મરહુમ સખીવજીદ શેઠ જમશેદ ખુદારહમ નસરાખાદીની અશો યાદમાં રહેમતાખાદ ખાતે છોકરીઓની નીશાળ.

એ ઉપરાંત નસરાખાદ, મુઆરકે વગેરે ગામડાંઓની આગલી નીશાળો જે બીજાંઓ તરફથી ચાલે છે તેમને મદદ કરવાના નાનાં મોટાં ફંડો ખરપા થયાં છે અને એ રીતે અંજીમન કેળવણીના ફેલાવા અર્થે દરેક કોશિષ કરે છે.

સખીવજીદ ખાનુઓ તથા ગ્રહસ્થો અને સખાવતી ખાતાંઓ તરફથી ધરાનમાં નાનાં મોટાં સખાવતી કામો જેવાં કે, ગરીબોના લગન, નવજોત, જરથોસ્તી ખેડુતોને હથીયાર ખીયાની મદદ, વગેરે અનેક કામો અંજીમન ડોનરોના સંતોષ વચ્ચે હાર પાડતી રહે છે.

ધરાનની તરફી આખે ઉમેદ.

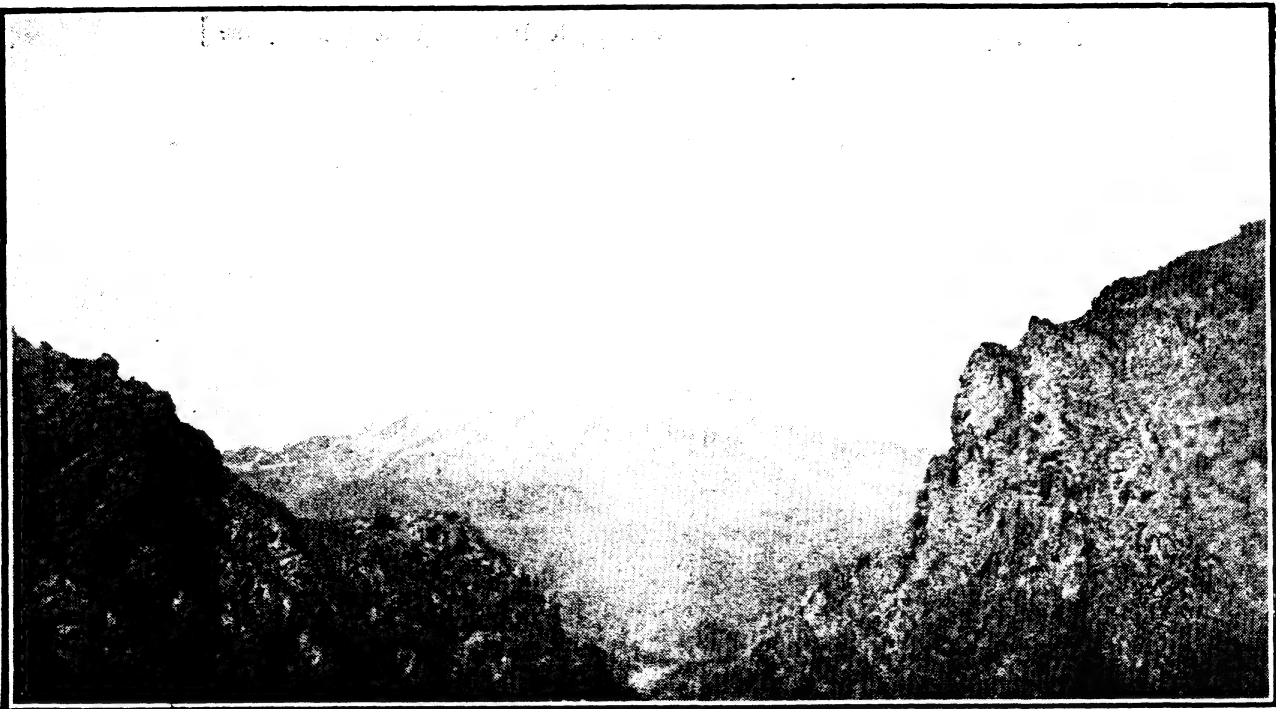
આગલ આપેલા ફંડો ખાતાંઓ વીગેરેની ટીપ ઉપરથીજ વાંચનાર જોશે કે ધરાનથી આ હિંદ દેશમાં આવી વસેલા જરથોસ્તીઓએ પોતાનાં પ્યારાં અસલ માદર વતન ધરાનની તરફી માટે છેલ્લા બેદાહેકાની ટુંક મુદતની અંદર કેટલું બધું કાધું છે. જેઓ એવું

શીરાજ ખાતેની શાહપુર એકેડેમી

[આ ટ્રગવણી ખાતાનું મકાન પર્સીપોલીટન આંધકામની દબ ઉપર આંધેલું છે.]

“હુમાળેર દએમાવંદ કોહુ!”

કુહે દમાવંદ (૧૮૫૦૦ ફીટ)

[અલ્પચૂર્ણ પહાડો (હરબરે ઝપતી)ની ઉંચી ટોચ તેહરાનથી ઉતર-પૂર્વે ૪૦ માઇલ દુર છે.]

જણાવે છે કે આપણા દેશમાં વસતા ધરાની જરથોસ્તીઓ પોતે ધરાન દેશ છોડી અત્રે આશરો લઇ નેહાલ થયા છે તેઓએ તે દેશ માટે જોઇયે તેટલો હિસ્સો ધર્મખાતાઓ સ્થાપીને આપ્યો નથી, તેમને એ ટીપથી અચુક જવાબ મળે છે. વળી અત્રે આપેલાં ચિત્રો ઉપરથી પણ હાલનું ધરાન ના. રેઝાશાહ, જેવળુ “પેહલવી”નું અસલ પ્યાઝં નામ ધરાવે છે, તેવળુના રાજ અમલમાં ધરાનમાં વસતા જરથોસ્તીઓએજ નહિ, પણ ખુદ આપણા દેશમાં આવી વસેલાં હમદીનોએ એ પોતાનાં પ્યારાં પુરાતન વતનની ઉન્નતીમાં કેવો ધરખમ ફાળો આપ્યો છે, તેઓ હજી પણ એ પ્રત્યે વધુ હિસ્સો આપતા રહે, અને તે સાથે હિંદના જરથોસ્તીઓ ધરાન વતન સાથેનો સંબંધ દિન પર દિન વધુ ઘાડો કરી ત્યાં વધુ અને વધુ સંખ્યામાં જતા રહે, એવું ચાહીશું. આજકાલ કેટલાક ફેશને-બ્લ પારસીઓ પશ્ચિમ તરફની મોહીનીમાં પડી જીવદીન ચોરી મડમોને પરણી લાવે છે અને આખરે તેમાંના ધણાકો પરતાવામાં પડે છે તેઓ ધરાનની જરથોસ્તી બાનુઓ જેઓ ખુબસુરતીમાંજ નહિ, પણ કેળવણીમાં દિન પર દિન વધુ આગળ પડતી જાય છે તેમને પરણી લાવી સ્વચ્છ ધરાની લોહી પોતાની કામમાં બને તેટલું આમેજ કરી ખાલેસ જરથોસ્તી વસ્તીમાં વધારો કરતા રહે એવું પણ આપણુ ચાહીશું. આમીન !

વેચવાનાં છે.

પારસી પ્રકાશ ૧૮૮૧-૧૯૩૪

રચનાર: રૂસ્તમ બ. પેમાસ્તર

દફતર ૧ હું (શરૂઆતથી ૧૮૬૦)

„ ૨ બું (૧૮૬૧-૧૮૮૦)

„ ૩ બું (૧૮૮૧-૧૯૦૦)

આ ત્રણે દફતરો ઘણાજ કમયાબ છે તેની કીંમત રૂપિયા ૧૨૫.

દફતર ૪ થું ભાગ ૧ લો (૧૯૦૧-૧૯૦૨)

„ „ ૨ જો (૧૯૦૩-૧૯૦૪)

„ „ ૩ જો (૧૯૦૫-૧૯૦૬)

આ દરેક ભાગની કીંમત રૂપિયા ૨.)

ઠેકાણું:—મી. રૂસ્તમ બ. પેમાસ્તર,

૬૪૫, દાદર પારસી કોલોની.

મુંબઈની પારસી પંચાયતની ઓફીસ,

હોર્નબી રોડ, કોર, મુંબઈ.

મધેથી નીચલા દરેક ભાગ રૂપિયા એકની કીંમતે મલશે.

દફતર ચોથાના ભાગ ૪, ૫ (૧૯૦૭-૧૯૧૦)

„ પાંચમાંના પાંચ ભાગ (૧૯૧૧-૧૯૨૦)

„ છઠાના પાંચ ભાગ (૧૯૨૧-૧૯૩૦)

„ સાતમાંનાં ભાગ ૧, ૨ (૧૯૩૧-૧૯૩૪)

[From the Times of India, dated 10th February 1940]

ANNALS OF THE PARSIS.

PARSI PRAKASH compiled. By **R. B. Paymaster.**

(Vol. VII, Part II. (1933 and 1934.)

With this volume Mr. R. B. Paymaster brings to a close his monumental labours for the past thirty years on the compilation of the annals of the Parsis in India. After the conquest of Iran by the Arabs, thirteen hundred years ago, a handful of Zoroastrians migrated to India. The history of the community for the first ten centuries of exile is shrouded in obscurity. Only a few recorded facts reveal how the descendants of the "pilgrim fathers" found a footing in India and lived the simple life of agriculturists. With the advent of the Portuguese in India, however, and particularly after the occupation of Surat and Bombay by the British, they began to emerge from the gloom of centuries and gradually made a name for themselves as the most progressive and enterprising people in India. Mandelso (1638) found them engaged in mercantile pursuits including banking and Alexander Hamilton (1710) described them as good carpenters and ship-builders, "exquisite in the weaver's trade and embroidery."

PARSI LUSTRE.

There was, however, no authentic history of the community in India until the latter half of the nineteenth century when the late Bomonji Behramji Patel decided to dive into the past and to set forth in chronological order the outstanding events in the history of the community as a whole and the achievements

of individual members. He called the annals "Parsi Prakash"—Parsi Lustre—covering the history of the Parsis for twelve centuries from the time the pilgrim fathers landed in India till the year 1878. On his death, in the year 1908, his sister, Miss Dinabai Patel, continued the work and published a supplementary chronicle of events from 1878 to 1880.

It then fell to the lot of Mr. Paymaster to bring the annals up to date. In several volumes he covered the period from 1880 to 1932 and the latest volume under notice brings the history down to the year 1934. This labourious work is an outstanding monument to the industry and perspicacity of the author and to his self-denying devotion to the important task entrusted to him by the Trustees of the Parsi Panchayat Funds. The Parsi community is rich in many things, but not in respect of scholarship and research. There are very few patient, persevering scholars among them whose lives might be said to have been dedicated to research, but the smaller the number, the greater should be the recognition of the labour.

R. P. M.

(i. e. Mr. Rustom P. Masani M. A. Vice Chancellor of the Bombay University.)

PUBLICATIONS OF MR. R. B. PAYMASTER, B. A., LL.B.

—:O:—

			Rs.	a.	p.
"Voice of the East on the Great War," 1st and 2nd series. (Poems)	...	...	2	12	0
"Navroziana" (Poems)	...	...	1	8	0
The "Nazarana" or Poem on the Coronation of King Edward VII	...	...	1	2	0
"Sunset and Sunrise" (Poems)	...	...	0	10	0
"Midnight and Dawn" (Poems)	...	...	0	10	0
"Children's Day" (Lord Hardinge) (Poems)	...	...	0	10	0
Poems on Dadabhai Naoroji, 2nd Ed.	...	...	0	12	0
"The Parsi Prakash," Vol. III (in eleven Parts) 1881-1900 (very rare)...			60	0	0
" " " IV, Parts I, II, and III 1902-1906 each	...	...	1	8	0
"Kisse-i-Sanjan" (in Persian, English and Gujarati)	...	...	2	8	0
"Elphinstone College Union Lectures	...	...	2	8	0
Sanjan Memorial Column Movement (Gujarati).	...	...	0	10	0
The Law of Restitution of Conjugal Rights (articles in the <i>East & West</i>)	...	...	1	0	0
Four Lectures on the Bombay Rent Acts	...	...	2	0	0
The Bombay Rent Acts with Notes and Com- mentaries	...	...	2	8	0
Gujarati Publications before 1865 (Rare)	...	...	0	12	0

A Farman of Emperor Jehangir (English & Gujarati)	...	...	...	1	8	0
"Gleanings of Verse" Being Poems of Principal Wordsworth (copyright)	...	...	...	2	8	0
Life of Principal Wordsworth	...	...	...	1	0	0
Dadysett Religious & Charitable Trusts (English)	1	0	0			
Aheval-e Khandan-e Dadysett (Gujarati)	...	20	0	0		
Aheval-e-Atesh Behram-e-Wadiaji (Gujarati)	..	2	0	0		
Biography of Mulla Firoze (Gujarati)	...	4	8	0		
Necessity of Special Laws for the Parsees in Native States (Gujarati)	...	...	0	8	0	
The Parsees of Yore, their Commerce, their Enterprise, Charity, etc., (Gujarati)	...	0	10	0		
The Parsees of the 8th Decade of the last century (Gujarati)	...	...	0	10	0	
An Introduction to Athornan-nameh (Gujarati)	...	...	...	1	0	0
The Jurisdiction of Courts in matters of Caste, (a Book on Law in Gujarati)	...	...				
The History of Parsee Ship-building in India (a book in Gujarati)	...	...				
Life of Dossabhai S. Munshi (a lecture in Gujarati)	...	...	...			
Life of Fardunji Marzbanji (a lecture in Gujarati)	...	...	...			
Life of Sir Jamsetjee Jeejeebhoy (a lecture in Gujarati)	...	...	...			
Life of Framjee Cowasjee Banaji (a lecture in Gujarati)	...	...	...			

Life of the late Mr. Jamsetjee F. Madon (Gujarati)				
Life of Rustomji N. Vachhaghandi („)				
Life of Dadabhai Naoroji (Gujarati)	...	2	0	0
Life of Khan Bahadur Hormusji M. Bhimardi- wala (Gujarati)	... ..	0	10	0
Life of Mr. Bamanji Dinshaw Petit (Gujarati)		0	10	0
Life of Mr. Jehangir B. Marzban, C. I. E. (Gujarati)	... ..	0	10	0
Are the Parsees degenerating ? (a lecture)	...			
The Edict of Asoka at Sopara (Gujarati)	...	0	10	0
The Ancient Parsee Colonies at Variav and Vankaner (Gujarati)	. . .	0	10	9
A Short History of the Fort Gratuitous Dis- pensary	... ..	0	8	0
Writings of Mr. G. K. Nariman	...			

